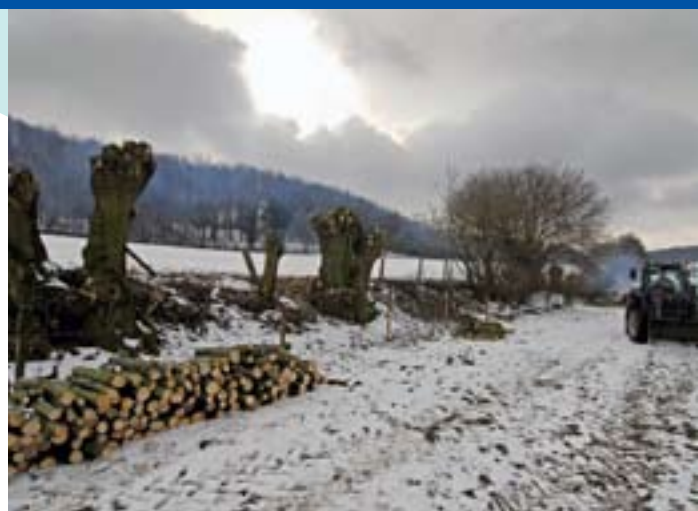

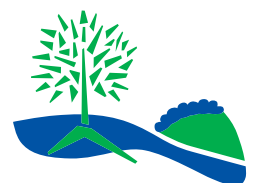
Erfgoed niet vrijblijvend

Over de dilemma's en problemen bij beheer van ons landschappelijk erfgoed in particuliere handen

Erfgoed niet vrijblijvend

Over de dilemma's en problemen
bij beheer van ons landschappelijk
erfgoed in particuliere handen

Landschapswacht

Inhoud

1. Inleiding	3
1.1 Aanleiding	
1.2 De Landschapswacht	
1.3 Leeswijzer	
2. Landschapswacht Fase 2	5
2.1 De opgeknapte elementen	
2.2 Onderzoek middelen voor beheer en onderhoud	
2.3 Constateringen en bevindingen	
3. Verval van landschapselementen	8
3.1 Erfgoed van deze en toekomstige generaties	
3.2 Restricties, belemmeringen, tekorten	
4. Programma Beheer	10
4.1 Geen subsidiemogelijkheden voor achterstallig onderhoud	
4.2 Bijkomende problemen	
5. Conclusies en aanbevelingen	13
6. Bijlage: Overzicht herstelde landschapselementen	15
Kopstukken kranten	96
7. Samenvatting	98

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Ons landschap is onderhevig aan niet aflatende erosie, waarbij zowel kwantiteit als kwaliteit voortdurend verminderen (Bron: Natuurbalans 2006 van het Milieu en Natuur Planbureau). De uniformiteit wordt versterkt door verrommeling en bestuurders die elkaar na doen bij uitbreiding van steden en bedrijventerreinen, uitbreidingen van rondwegen, golfbanen en andere leisparken. Karakteristieke streekeigenheid en geschiedenis verdwijnen uit ons landschap en dieren en planten worden langzaam een zeldzame verschijning. Ondanks de verschillende nota's, plannen en projecten van overheden en hun bestuurslagen, die juist gericht lijken te zijn op bescherming en het herstellen van landschappelijke kwaliteit, leesbaarheid en (be)leefbaarheid, treedt per saldo geen verbetering op, of blijft het beperkt tot geïsoleerde incidenten. Nota's als 'natuur voor mensen, mensen voor natuur', de Nota 'Belvedere' en de Nota 'Ruimte', met daarin opgenomen twintig Nationale Landschappen, leiden tot op heden niet tot een kentering in de praktijk (lees: in het veld).

De Landschapswacht is in ernstige mate bezorgd over het tempo waarmee met name de kleine landschapselementen verdwijnen. Dit terwijl zij door hun regionale en van oudsher repeterende voorkomen een onmisbare functie vervullen voor de leesbaarheid, (be)leefbaarheid, biodiversiteit, aantrekkelijkheid en streekeigenheid van een regio of streek. Zij vormen letterlijk het landschappelijk aangezicht.

Veel van deze landschapselementen zijn ontstaan in de tijd van bos-, heide- en veenontginningen of later bij de verdeling van gemeenschapsgronden en boerenmarken begrenzingen. Derhalve vertegenwoordigen ze monumentale erfgoedwaarden die toebehoren aan onze en toekomstige generaties. Door functieverlies en in het verleden op grote schaal uitgevoerde ruilverkavelingwerken en schaalvergroting in de landbouw, is dit erfgoed zo zeldzaam geworden dat in feite alle laatst overgebleven resten uniek en het behouden waard zijn. Cultuurhistorische landschapselementen zijn bovendien levende elementen die planten en dieren onderdak verlenen. Onderhoud is, net als bij gebouwen, onontbeerlijk om duurzaam behoud te garanderen. Het agrarisch cultuurlandschap behoort in al haar verscheidenheid evenzeer tot het nationaal erfgoed, net als archeologische en gebouwde monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten. De ouderdom van landschapselementen doet vaak niet onder voor die van kerken, grachtenpanden, fortificaties, motten en grafheuvels. Ook cultuurhistorische landschapselementen spreken tot de verbeelding en vertellen een eigen verhaal, net als

een gemaal, molen, vuurtoren, kasteel of een vestingwal dat doen. De soms tweeduizend jaar oude graften in het Limburgse heuvelland, de voor-Romeinse heggen langs de Maas, de eeuwenoude tuunwallen op Texel; overal in Nederland zijn nog landschapselementen te vinden met een streekeigen verhaal, functie en onderhoudsmethode, met een respectabele ouderdom en die voortborduren op een eeuwenoude traditie. Niet voor niets is met de fusie van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, cultuurlandschap in de naam gekomen van de nieuwe Rijksdienst voor Archeologie Cultuurlandschap en Monumenten.

1.2 De Landschapswacht

Stichting de Landschapswacht ziet erop toe dat eigenaren en gebruikers van agrarische cultuurhistorische landschappen deze en/of elementen daaruit goed behouden en beheren, en zo geen afbreuk doen aan erfgoedwaarde, leesbaarheid en beleefbaarheid van deze landschappen. Het doel daarbij is de bevordering van een bewust beheer van gebieden van voldoende omvang, waarbinnen de agrarische cultuurgeschiedenis van Nederland zichtbaar wordt gehouden. Zij tracht de eigenaren van deze gebieden in heel Nederland, voor zover deze geheel of grotendeels door de overheid worden gefinancierd, te bewegen tot nauwe samenwerking en afstemming bij het beheer en de restauratie van dit nationale erfgoed. In het verlengde daarvan stimuleert zij de gedachtevorming bij de te maken keuzes in het beheer zodanig dat een evenwichtige afspiegeling van de agrarische cultuurgeschiedenis van ons land duurzaam wordt veiliggesteld. De Landschapswacht ijvert voor een afdoende financiering van de rijksoverheid voor het beheer van dit nationale erfgoed.

Naast deze activiteiten maakt de Landschapswacht duidelijk hoeveel cultureel agrarisch erfgoed, verspreid door het land en in particulier bezit, de benodigde financiële middelen ontbeert voor een duurzaam beheer en behoud, waarbij ze tracht daar verbetering in te brengen.

De Landschapswacht heeft primair een signalerende taak en een aanjaagfunctie om de achteruitgang van het agrarisch cultuurlandschap te keren en de landschapselementen te behouden en te beheren.

De Landschapswacht heeft zijn eerste fase reeds achter de rug. Tijdens deze Fase 1 van de Landschapswacht, in de jaren 2003-2005, wees zij reeds de grote terreinbeherende natuur- en landschapsorganisaties op hun verantwoordelijkheid in deze en uitte kritiek op het veelal afwezig zijn van cultuurhistorisch verantwoord beheer.

Met Fase 2 is een begin gemaakt vanaf najaar 2005. In deze fase richt de Landschapswacht zich uitsluitend op erfgoedwaardige landschapselementen in particulier bezit. Veel van deze elementen zijn aan verval onderhevig, of lopen gevaar op inscheuring of afbreken door te zware houtgroei. Ook hier wil de Landschapswacht de sluipende teloorgang van cultuurhistorische landschappen keren en bestuurders en volksvertegenwoordiging wijzen op hun verantwoordelijkheid voor het behoud van het landschappelijk erfgoed, opdat ook toekomstige generaties van de ontroerende geschiedenis en schoonheid van het landschap kunnen blijven genieten.

De Landschapswacht aanschouwt, inventariseert en rapporteert in dit project over het beheer en onderhoud van het bestaande cultuurlandschap. Met dit rapport wil de Landschapswacht de discussie over het instrumentarium voor het beheer en onderhoud van landschapselementen door particulieren op gang brengen. Meer specifiek wordt hierbij ingegaan op het Programma Beheer, hét instrument in Nederland voor het dagelijks beheer en de aanleg van nieuwe landschapselementen.

1.3 Leeswijzer

Om goed inzicht te krijgen waar knelpunten liggen en problemen spelen bij het beheer en onderhoud van bestaande landschapselementen zijn in de afgelopen twee jaar bij waardevolle landschapselementen werkzaamheden uitgevoerd om het achterstallig onderhoud weg te werken. In enkele gevallen moest ook restauratiewerk plaatsvinden; wallichamen, greppels en gevallen gaten moesten worden opgevuld met grond en/of beplanting.

In deze rapportage vindt u achtereenvolgens:

- Een overzicht van de activiteiten die de Landschapswacht heeft uitgevoerd in Fase 2 (2005-2007) en de daaruit voortkomende constatering;
- Een beschouwing van de door de Landschapswacht gevonden oorzaken waarom niet eerder zonder tussenkomst van de Landschapswacht tot hervatting van beheer en reparatie van de landschapselementen is overgegaan;
- De knelpunten en problemen rondom de belangrijkste financiële regeling voor het beheer van landschapselementen: Programma Beheer;
- De conclusies en aanbevelingen hoe verder verval van dit cultuurlandschappelijk en historische erfgoed kan worden voorkomen.
- De elementen die de Landschapswacht in de periode januari 2006 – maart 2007 heeft hersteld, in samenwerking met provinciale landschapsbeheerorganisaties, staan beschreven in de bijlage van deze rapportage. Net als gebreken die aan het licht kwamen in financiële regelingen welke een duurzame basis zouden moeten vormen voor structureel beheer en behoud.

2. Landschapswacht Fase 2

Na de schouw en inspectie van cultuurhistorische waardevolle landschappen in beheer en bezit bij de grote terreinbeheerders is de Landschapswacht in 2005 begonnen met Fase 2. Deze is gericht op onderhoud en beheer van waardevolle landschapselementen in particuliere handen. In samenwerking met de provinciale landschapsbeheerorganisaties zijn waardevolle landschapselementen in particuliere handen geselecteerd en eenmalig opgeknapt. Tijdens deze herstelwerkzaamheden heeft de Landschapswacht bij elk landschapselement een persmoment georganiseerd. Hiermee heeft de Landschapswacht ook het brede publiek bereikt en gewezen op het tempo waarmee de erfgoedwaardige landschapselementen verdwijnen uit het Nederlandse landschap. Daarnaast is voor al deze elementen bekeken of deze elementen in aanmerking komen voor een beheer/onderhoudsvergoeding, en zo ja, deze toereikend was voor het benodigde onderhoud en zo nee, welke onderliggende oorzaken hieraan ten grondslag liggen.

De gekozen elementen zijn exemplarisch voor landschapselementen in een regio of betreffende provincie. Na de eenmalige opknabbeurt wordt, indien de eigenaar daar geen bezwaar tegen maakte, een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over de ontstaansgeschiedenis van het element, de functie die het element in de agrarische bedrijfsvoering vervulde, de ecologische waarde, de zeldzaamheid en de redenen van verdwijning en het gebrek aan financiële middelen om dit soort elementen duurzaam te beheren en te behouden.

Tijdens de persmomenten werd ook het brede publiek gewezen op het tempo waarmee de erfgoedwaardige landschapselementen verdwijnen uit het Nederlandse landschap.

2.1 De opgeknapte elementen

Hieronder een overzicht van de opgeknapte elementen.

provincie	gemeente	opgeknapt element
Gelderland	Ede	Houtwal
	Eibergen	Landweer
	Lochem	Vlechthege
Limburg	Vaals	Graft
	Mook en Middelaar	Meidoornheg
	Nuth	Holle weg
Noord Brabant	Bernheze	Houtwal
	Bergeijk	Houtwal
Zeeland	Kloetinge	Bomenrij
	Hulst	Bomendijk
	Nisse	Struweelheg
Zuid Holland	Bodegraven	Geriefhoutbosje
	Meije	Geriefhoutbosje
	Meije	Knotessen
Noord Holland	Texel	Tuunwal
Utrecht	Rhenen	Houtsingel
	Leusden	Elzensingel
	Rhenen	Graft
Flevoland	Dronten	Elzensingel
Overijssel	Steenwijkerland	Houtwal (2 stuks)
	Dinkelland	Houtwal
	Staphorst	Elzensingel
Drenthe	Beilen	Houtwal
	Aa en Hunze	Houtwal met vlechtsporen
	Eext	Meidoornheg
Friesland	Ooststellingwerf	Houtwal
	Beetsterzwaag	Elzensingel
Groningen	Haren	Houtwal

2.2 Onderzoek middelen voor beheer en onderhoud

Naast een eenmalige opknabbeurt voor de landschapselementen heeft de Landschapswacht ook geïnventariseerd welke middelen nodig zijn voor adequaat beheer en onderhoud van de opgeknapte elementen. Hiervoor zijn diverse deskundige instanties geraadpleegd als Alterra en provinciale landschapsbeheerorganisaties en zijn offertes opgevraagd bij diverse aannemers.

Landschaps-element	Kosten per jaar, regulier onderhoud in euro's incl. 20% bonus*	Bron kosten per jaar
Houtwal zonder opwallen	0,78/m	Alterra, 2006; Frisia Bergum, 2006; Landschap Overijssel, 2005
Opwallen houtwal	0,32/m	Diverse aannemers
Geriefhoutbosje	0,40/m ²	Landschapsbeheer Zuid-Holland, 2006
Knip- en scheerheg	3,00/m	IKL, 2006
Struweelheg	0,90/m	IKL, 2006
Graft	4,12/m	IKL, 2006
Bomenrij	0,60/m	Landschapsbeheer Zeeland, 2006
Landweeer	8,13/m	Diverse aannemers
Tuunwal	3,60/m	ANV De Lieuw, 2006
Vlechtheg	4,57/m	Diverse aannemers
Knotbomen	18,-/st	Diverse aannemers
Elzenhaag Flevoland	1,08/m	Diverse aannemers
Elzensingel	0,46/m	Frisia Bergum, 2006
Houtsingel	0,78/m	Alterra, 2006; Frisia Bergum, 2006; Landschap Overijssel, 2005
Bomendijk	1,80/m	Landschapsbeheer Zeeland, 2006
Holle weg	3480/ha	IKL, 2007

* Als we het cultuurlandschap weer de aantrekkelijkheid willen geven die het verdient, heeft dit alleen kans van slagen als de boeren mee willen doen. Het landschapsbeheer moet dus kunnen concurreren met wat zij nu met hun grond doen. Dit zal serieus moeten worden aangepakt, waarbij sprake is van productbetaling. Om de boeren over de streep te trekken zal in de prijs een bonus moeten worden opgenomen. De Europese Commissie kende tot voor kort zo'n bonus regeling van 20%. Deze is in 2006 afgeschaft. De Landschapswacht past deze bonus weer toe in de vergoedingen.

Naast wat nodig is, is gekeken wat Programma Beheer, het belangrijkste instrument in Nederland voor beheer van natuur en landschap, aan vergoedingen biedt voor deze elementen:

Landschapselement	Vergoeding Programma Beheer per jaar in euro's
Houtwal	0,34/m
Opwallen houtwal	Geen vergoeding
Geriefhoutbosje	0,07/m ²
Knip- en scheerheg	1,63/m
Struweelheg	0,07/m
Graft	0,21/m
Bomenrij	0,36/m
Landweeer	0,34/m
Tuunwal	Geen vergoeding
Vlechtheg	Geen vergoeding
Knotbomen	4,23/st
Elzenhaag Flevoland	Geen vergoeding
Elzensingel	0,31/m
Houtsingel	0,34/m
Bomendijk	0,36/m
Holle weg	1561,75/ha

Vergelijking van deze prijzen en vergoedingen leidt tot het volgende overzicht van (structurele tekorten):

Landschapselement	Vergoeding Programma Beheer per jaar in euro's	Kosten per jaar, regulier onderhoud in euro's inclusief 20% bonus	Percentage structurele tekorten
Houtwal zonder opwallen	0,34/m	0,78/m	56 %
Opwallen houtwal	Geen vergoeding	0,32/m	100 %
Geriefhoutbosje	0,07/m ²	0,40/m ²	82 %
Knip- en scheerheg	1,63/m	3,00/m	46 %
Struweelheg	0,07/m	0,90/m	92 %
Graft	0,21/m	4,12/m	95 %
Bomenrij	0,36/m	0,60/m	40 %
Landweeer	0,34/m	8,13/m	90 %
Tuunwal	Geen vergoeding	3,60/m	100 %
Vlechtheg	Geen vergoeding	4,57/m	100 %
Knotbomen	4,23/st	18,-/st	77 %
Elzenhaag Flevoland	Geen vergoeding	1,08/m	100 %
Elzensingel	0,31/m	0,46/m	33 %
Houtsingel	0,24/m	0,78/m	69 %
Bomendijk	0,36/m	1,80/m	80 %
Holle weg	1561,75/ha	3480/ha	55%

Afhankelijk van het soort element is het structurele tekort per element 33 % tot 100 % !

Tot slot is in gesprekken en interviews met eigenaren en de lokale/regionale organisaties besproken wat andere onderliggende oorzaken zouden kunnen zijn voor het voortdurend verdwijnen van landschapselementen (zie paragraaf 2.3).

2.3 Constateringen en bevindingen

In deze paragraaf vindt u het overzicht van constatering en bevindingen n.a.v. de werkzaamheden van de landschapswacht.

Uit de door de Landschapswacht geïnitieerde en door derden uitgevoerde restauraties verspreid over de twaalf provincies is het volgende gebleken:

- Voor **géén** van de elementen die allemaal in staat van verval c.q. achterstallig onderhoud verkeerden is een **subsidiemogelijkheid voor achterstallig onderhoud** uit Programma Beheer voorhanden. Her en der bestaan er enkele provinciale en gemeentelijke regelingen, maar deze zijn absoluut niet toereikend;
- **18 van de 29 eigenaren** waren überhaupt **niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen** en zouden dus, wanneer het element bij hen in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerdt, geen aanvraag hebben ingediend. Elf eigenaren waren door landschapsbeheerorganisaties of een landschapscordinator van de gemeente op financieringsmogelijkheden gewezen;
- Vervolgens werd duidelijk dat nota bene **20 van de 29** cultuurhistorisch waardevolle landschapselementen zijn gelegen in gebieden waar **Programma Beheer niet van**

- toepassing is.** Grofweg 2/3 van de landschapselementen valt dus, ondanks hun unieke erfgoedwaarden, buiten de regeling;
- Evident in een streek thuishorende elementen worden in provinciale natuurgebiedsplannen ontkend. Hierdoor zijn **bepaalde pakketten in bepaalde gebieden niet opengesteld**. Dit geldt bijvoorbeeld voor het knip- en scheerheg- of struweelheggenpakket in het Belvedere gebied de Maasheggen in Limburg. Zo worden elementen **niet gehonoreerd** in gebieden **waar zij historisch evident thuishoren** en door hun zeldzaamheid van onschatbare waarde zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor holle wegen en graften buiten Zuid-Limburg, zoals in Rhenen (Grebbeberg) en rondom Groesbeek;
  - Daar bovenop constateert de Landschapswacht dat de pakketten uit Programma Beheer in grote delen van het land helemaal niet toepasbaar zijn, terwijl daar evenzeer erfgoedwaardige elementen in het cultuurlandschap aanwezig zijn. **Uit niets blijkt dat overheden**, in welke bestuurslaag dan ook, een **bewust besluit genomen hebben** om in grote delen van ons land het landschapelijk erfgoed van de benodigde financieringsmogelijkheden uit te zonderen, **met verwaarlozing en op den duur verdwijning tot gevolg**;
  - Nieuwe aanleg van landschapselementen (in feite een nabootsing van oude oorspronkelijke elementen) kent geen vergoeding voor de grondwaardedaling van de grond onder het nieuwe element. De oorspronkelijke erfgoedelementen en de elementen die er al decennia liggen **komen ook niet in aanmerking voor een grondwaardedaling vergoeding**. Dit wekt verbazing. Tegenwoordig geven deze overheden juist blijk van zorg om het verdwijnen van landschapswaarde en streekeigenheid. Om die reden is het onbegrijpelijk dat een paar eigenaren op wiens grond, door de speling van het lot, danwel een bewuste keuze van de eigenaar zelf, nog erfgoedwaardige elementen aanwezig zijn geen grondwaardedaling vergoeding krijgen. In een volstrekt verzakelijkte landbouw is het **niet vergoeden** van grond waarop een **bestaand landschapselement** uit het verleden aanwezig is vragen om problemen die er allerwegen zijn geweest gezien het sluipend verdwijnen van duizenden landschapselementen uit ons land. Daarbij spelen bestemmingsplannen en de al dan niet ambtelijke bereidheid te handhaven nauwelijks tot geen rol van betekenis. De eerlijkheid gebiedt om hier zelfs te vermelden dat in zowel ruilverkavelings- als landinrichtingsprojecten talloze landschapselementen om hectareruil kloppend te maken zijn toebedeeld aan agrariërs. Ondanks de waarschuwing van velen heeft dit geleid tot het onherroepelijk verdwijnen van deze elementen zoals wegen, houtwallen, resten daarvan, niet meer functionerende sloten etc. Het zou een typisch voorbeeld zijn van slecht gedrag belonen, goed gedrag bestraffen;
  - Wanneer toch sprake is van een vergoeding vanuit Programma Beheer, gesteld dat het achterstallig onderhoud met andere middelen is weggewerkt, dan is die **vergoeding structureel te laag**;
  - Specifieke elementen als graften en landweren kunnen niet als zodanig aangevraagd worden, maar slechts als houtsingel;
  - Voor een aanzienlijk aantal **specifieke handelingen**, die voor het behoud van het element en de biodiversiteit noodzakelijk en cultuurhistorisch correct zijn, **ontbreekt een vergoeding** in Programma Beheer. Het gaat om bijvoorbeeld het opwallen van wallichamen, plaggensteken en opstapelen van tuunwallen en het vlechten van vlechtheggen. Zulke handelingen zijn echter net zo noodzakelijk als bijvoorbeeld het knotten van knobomen;
  - Voor recent ontstane waardevolle elementen, zoals windsingels in huidige of voormalige laagstamfruitboomgaarden, bestaat geen mogelijkheid voor vergoeding. In Zeeland bestaat bijvoorbeeld de wens de Italiaanse populier te handhaven als toonbepalend beeld in de windsingels. Ook de vervanging van haagbeuk, els, gewone beuk en populier door coniferen zou met een regeling kunnen worden voorkomen. De Landschapswacht moest echter constateren dat, aan de hand van het element in Flevoland, er in de landschapssubsidiëring **geen visie is ontwikkeld** op het gebied van nieuwe cultuurhistorie die in onze tijd ontstaat, als zou deze generatie weinig tot niets kunnen toevoegen aan 8000 jaar agrarische cultuurhistorie in Nederland;
  - Het is de Landschapswacht gebleken dat er bij **geen enkele overheid een overzicht bestaat** met betrekking tot hoeveel erfgoedwaardige landschapselementen er nog zijn, waar ze zich bevinden en in welke staat ze verkeren;
  - Op initiatief van het ministerie van LNV is een begin gemaakt met enkele proefinventarisaties die zich beperken tot Nationale Landschappen. Het tempo waarmee deze, voornamelijk door vrijwilligers tot stand te brengen, inventarisatie zal uitmonden in een landelijk overzicht kan wel eens meer dan tien jaar vergen. Dit kan natuurlijk niet; **erfgoedbehoud is niet iets dat staat of valt met de inzet van vrijwilligers!** Het landschap kan niet wachten op zo'n traag te verwerven inzicht in de ernst van de situatie;
  - Tenslotte geven vrijwel alle agrariërs aan liever met een overheid in zee te gaan die over een veel **langere periode afspraken wil maken**. Dat is voor beide partijen ook reëel, immers de boer wil graag zekerheden voor zijn bedrijf, veel elementen hebben een veel langere beheerscyclus in beheer dan zes jaar en de rijksoverheid gaat slecht met belastinggeld om wanneer ze investeert in erfgoed dat op termijn onzeker blijft.

3. Verval van landschapselementen

De eerste en meest voor de hand liggende oorzaak voor het verval van landschapselementen is dat zij in de loop van de tijd hun functie voor de landbouw verloren hebben. Voor veekering is er prikkeldraad, geriefhout is steeds minder nodig op de boerderij en de fysieke markering van grenzen en erfscheiding is vervangen door een goede kadastrale kaart. Vooral tijdens de ruilverkavelingen zijn dan ook de meeste landschapselementen verwijderd. Niet zelden werd de verwijdering van deze elementen vanuit Europa financieel ondersteund. Daarnaast hebben veel agrariërs voor aanvang van de ruilverkavelingen, in het belang van een voor hun gunstige taxatie, vele elementen gerooïd. Meer oppervlak productiegrond betekende immers een betere positie in het onderhandelingsproces. Daarnaast zijn doorlopend de laatste decennia landschapselementen door verval en vernieling verdwenen. Sommige gemeenten hebben dit proces proberen af te remmen door elementen te benoemen in bestemmingsplannen en via handhaving getracht verdere verdwijning tegen te gaan. De praktijk laat zien dat dit maar zeer beperkt succesvol is. Landschapselementen hebben nu eenmaal hun oorspronkelijke functie verloren en zullen, als we niets doen, op den duur allemaal verdwijnen. In de ogen van veel eigenaren staan zij nog steeds schaalvergroting in de weg, werpen schaduw op het land, zorgen voor wortelschade, planologische doorwerking, overlast van wortelopslag, overgroeiing van afrasteringen en nemen grond in beslag. Dit gaat ook nog eens gecombineerd met een zorgelijk toekomstperspectief voor grote delen van de agrarische sector. Momenteel beëindigen tien boeren per dag hun bedrijf en is de concurrentie op de wereldmarkt en zelfs binnen de EU voor veel boeren niet meer bij te benen. Ook speelt het probleem van een dalend aantal opvolgers door het onpopulair worden van het agrarische beroep tegenover andere keuzemogelijkheden. Het mag daarom duidelijk zijn dat er voor betrokken agrariërs geen enkele reden te verzinnen is om betreffende landschapselementen cultuurhistorisch verantwoord te onderhouden, of na jarenlange verwaarlozing op eigen kosten weer op te knappen.

3.1 Erfgoed van deze en toekomstige generaties

De rijksoverheid, die in hoge mate gestimuleerd heeft dat de agrarische bedrijfsvoering in ons land hervormd en heringericht werd en dat in hoge mate in productie werd geïntensifieerd, heeft daarbij bewust gekozen afscheid te nemen van

het oude agrarische cultuurlandschap. Enkele reservaten werden met wisselend succes verworven en aan terreinbeheerende organisaties overgedragen. Nergens in Europa is het landschap letterlijk opgeborgen in reservaten die, zo werd in Fase 1 van de Landschapswacht geconstateerd, vaak ook nog leiden aan verval door een gebrek aan beheer.

Het overgrote deel van Nederland is landschappelijk ontmanteld. Wat rest zijn letterlijk de restjes van een niet zelden eeuwenoude geschiedenis. Deze, meer door toeval dan door bewust beleid bewaard gebleven landschapselementen, vormen de stoffering van het landschap. Ze herbergen belangwekkend genetisch materiaal van de oorspronkelijke bomen en struiken van onze eigen regionale bodems. Ook huisvesten ze allerhande dieren en planten, van hazelmuisen, dassen, boomkijkers, aronskelken, kerkuilen, grasklokjes, koningsvarens, eikvarens en hazelwormen tot vele soorten korstmossen, schimmels en insecten. Uit onze geringe selectie kwam bovendien naar voren dat de elementen niet onder doen qua ouderdom en kwaliteit voor de elementen in de landschapsreservaten. Zo werden in een steilrand in Twente de mogelijk oudste essen van ons land voor inscheuring behoed door de topzware kruinen terug te zetten.

Het moge duidelijk zijn dat overheden door hun keuzes in het verleden en hun dienstbaarheid aan deze en toekomstige generaties de eerste en zwaarste verantwoordelijkheid dragen om in het huidige tijdsgewricht te redden wat er nog te redden valt aan landschapswaarden. De landschapselementen vormen naast de boerderijen de meest in het oog springende kwaliteiten van ons landschap.

3.2 Restricties, belemmeringen, tekorten

De Landschapswacht heeft in haar werk de afgelopen twee jaar een aantal observaties gedaan met betrekking tot restricties, belemmeringen en tekorten die het verval van landschapselementen in de hand werken. In hoofdstuk 2 zijn concrete constatering gedaan, hieronder staan puntsgewijs de belangrijkste restricties, belemmeringen en tekorten samengevat. In hoofdstuk drie 'Programma Beheer' wordt op deze punten verder ingegaan in relatie tot het instrument Programma Beheer.

- De Landschapswacht constateert dat betrokken eigenaren niet of nauwelijks worden benaderd om hen te helpen om het erfgoed van ons allemaal te herstellen en duurzaam te beheren;

- Herstel en restauratie van vervallen landschapselementen bleek onder geen enkele regeling mogelijk binnen Programma Beheer. Wel is geld beschikbaar voor verdwenen gedeelten van een element. Maar omdat hier de grondwaardedaling niet vergoed wordt, omdat immers bestaande landbouwgrond omgezet wordt naar natuur, is hier geen gebruik van gemaakt door eigenaren;
- Daarnaast is geconstateerd dat regelingen voor regulier beheer van landschapselementen niet toereikend zijn, nog los van de onmogelijkheid herstel en restauratie gefinancierd te krijgen;
- Sommige cultuurhistorische beheersmaatregelen kennen in het geheel geen vergoedingsmogelijkheid, zoals het opwallen van houtwallen en het vlechten van veekerende heggen, waardoor deze elementen op termijn allemaal uit ons land zullen verdwijnen (in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk bestaan dergelijke regelingen al decennia!);
- Daarnaast is de Landschapswacht duidelijk geworden dat Programma Beheer uitsluitend in bepaalde gebieden slechts bepaalde elementen voor subsidie in aanmerking laat komen. Dit doet vaak geen recht aan het (cultuur) historisch voorkomen van elementen. In de natuurgebiedsplannen van de provincies is dit zo aangegeven. Zo is het evident dat holle wegen, graften en hoogstamboomgaarden omringd door heggen thuishoren in het Nationaal Landschap Ooipolder\Groesbeek. Toch komen deze elementen, dankzij de natuurgebiedsplannen, daar niet in aanmerking voor subsidie;
- Erfgoedwaardige elementen die op de ´verkeerde plek´ lagen kwamen überhaupt voor geen enkele regeling in aanmerking, terwijl hun erfgoedwaardigheid op geen enkel wijze verschilde van dezelfde elementen in restrictieve gebieden (Beheersgebieden, EHS en Nationale Landschappen e.d.) waar wel financieringsregelingen bestaan. Tegenover de alom zichtbare schaarste en dreigende verloedering van landschapselementen is dit een vreemde gewaarwording;
- Waardevolle eeuwenoude landschapselementen worden niet actief opgespoord, structureel en systematisch in kaart gebracht en met adequate financiële middelen veilig gesteld en beheerd. Het wekt bevreemding dat zulke waardevolle elementen, die door tolerantie van de agrariërs nog tot de dag van vandaag voortbestaan, zo volledig aan hun lot worden overgelaten;
- Tot slot bleken de regelingen pas toepasbaar na het nemen van de nodige, vaak bureaucratische hobbels door de agrariër zelf. Veelzeggend is het verschijnsel dat de agrariër subsidie krijgt en gezien wordt als begunstigde terwijl hier de samenleving een gunst wordt bewezen door de particuliere eigenaar. De eigenaar bewaart een stuk (maatschappelijk) erfgoed, zonder dat daar enig bedrijfsmatig belang zijnerzijds mee gediend wordt. Hij wordt daarvoor dan bovendien niet volledig en marktcon-

form voor betaald, maar krijgt in de vorm van subsidie een tegemoetkoming in de gemaakte kosten: dat is de omgekeerde wereld!

4. Programma Beheer

Het Programma Beheer is een onderdeel van het Europese Plattelands Ontwikkelings Programma (POP) en bestaat uit een tweetal subsidieregelingen voor het beheer en de inrichting van natuur en landschap: de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) en de Subsidieregeling Natuurbeheer (SN). Beide subsidieregelingen zijn bedoeld om de kwaliteit van natuur en landschap te verbeteren.

Dienst Regelingen verzorgde tot eind 2006 de uitvoering van de SAN en SN. Vanaf 1 januari 2007 is de uitvoering van de SAN en de SN een eerste verantwoordelijkheid voor de provincies vanwege de invoering van de Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG) en het daaraan gekoppelde Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG).

4.1 Geen subsidiemogelijkheden voor achterstallig onderhoud

Programma Beheer is hét instrument voor het dagelijks beheer en de aanleg van nieuwe landschapselementen. Ondanks dit gegeven wordt momenteel naar schatting slechts 2,5% van de landschapselementen beheerd via Programma Beheer en vormen landschapspakketten maar 5% van de totale uitgaven van Programma Beheer (Bron: LEI, 2007).

De regeling Programma Beheer biedt geen mogelijkheden voor herstel en restauratie van bestaande, oude elementen in uiteenlopende stadia van verval.

Eventuele open plekken in landschapselementen kunnen wel met subsidie gerestaureerd (lees: ingeplant) worden maar de grondwaardedaling die dan optreedt wordt niet vergoed. Er wordt dan ook geen gebruik gemaakt van deze regeling (Bron: DLG).

Hier ligt het grote probleem waardoor duizenden elementen in ons land nog steeds verder vervallen en uiteindelijk zullen verdwijnen. Dit is een overal zichtbaar verschijnsel!

4.2 Bijkomende problemen

Naast het volledig ontbreken van subsidies voor herstel en restauratie van oude en vervallen landschapselementen levert de werking van Programma Beheer een aantal mechanismen die verder verval en het verdwijnen van landschapselementen onbedoeld ondersteunen.

1. Eigenaren worden niet actief benaderd door Dienst Landelijke Gebied

Op dit moment worden eigenaren die landschapselementen in bezit hebben niet actief en persoonlijk benaderd door Dienst Landelijke Gebied (DLG). Particulieren moeten zelf op

het idee komen om actief op zoek te gaan naar het antwoord op de vraag of er subsidiemogelijkheden zijn of er toevallig door anderen op gewezen worden. Alleen via internet of een telefoontje naar het LNV-loket kan informatie worden ingewonnen. Volgens insiders bij DLG is deze methode absoluut niet effectief. Het gevolg is bovendien dat de continuïteit en deelname tegenwoordig laag zijn. Een persoonlijk gesprek 'rond de keukentafel' met de particulier waarin alle mogelijkheden besproken worden, zoals het vastleggen van oppervlaktes, toestand van het element en een beheersadvies, levert naast vertrouwen, meer, beter en gericht beheer op. Daarnaast moet de rijksoverheid de eigenaren behoeden voor administratieve rompslomp en zorgen dat er geen AID controles meer plaatsvinden. Op dit moment krijgen eigenaren meer AID controles wanneer men beheersvergoedingen voor landschapselementen ontvangt. Dit remt eigenaren om subsidies aan te vragen.

2. Structureel tekort aan geld voor beheer van landschapselementen

De vergoedingen die momenteel voor de landschapselementen gelden zijn niet toereikend. De vergoeding voor bijvoorbeeld een houtwal met een gemiddelde breedte van 5 meter is € 0,34 per meter per jaar. De werkelijk kosten zijn echter € 1,10 per meter per jaar (Bron: Alterra, 2006; Frisia Bergum, 2006; Landschap Overijssel, 2005, Aannemers). Het tekort is dus € 0,86 per meter per jaar. Hierbij inbegrepen is de bonus van 20%, bovenop de kostenvergoeding voor de particulier en het opwallen van de wal eens in de vijf jaar!

Ook de afrastering biedt geen soelaas. De vergoeding hiervoor is € 0,50 per meter per jaar. De kosten voor éénmalige aanleg en onderhoud gedurende 20 jaar is hoger. Zeker als men gekloofde eikenpalen gebruikt. In St. Jans klooster heeft de Landschapswacht gekloofde eikenpalen gebruikt om een houtwal uit te rasteren. Deze afrastering kostte € 5,- per meter voor de aanleg. Als dit over 20 jaar wordt afgeschreven betekent dit € 0,25 per meter per jaar. Daarnaast moet men de afrastering onderhouden en vrijhouden. Uit diverse prijsvergelijkingen van DLG, de Catalogus 2006 en MiddenDelfland is € 0,40 per meter per jaar voor het onderhoud van afrasteringen reëel.

Robiniapalen zijn goedkoper dan gekloofde eikenpalen en daarom is de aanleg ook iets goedkoper. Bij het herstel bijvoorbeeld van de houtwal in Luijksgestel kostte de aanleg € 4,10 per meter. Dit komt neer op een bedrag van € 0,20 per meter per jaar bij een afschrijving van 20 jaar.

Zie voor een vergelijking tussen vergoedingen van Programma Beheer en kosten de tabellen in hoofdstuk 2.

3. Niet voor alle type landschapselementen is subsidie te verkrijgen

Voor tuunwallen, vlechthekken, landweren, graften (zelfs niet in Limburg!), het opwallen van houtwallen en laagstamfruit windsingels (elzenhagen) in Flevoland zijn geen subsidies vanuit Programma Beheer beschikbaar. Daarnaast moeten geriefhoutbosjes minimaal 500 m² zijn om in aanmerking te komen voor subsidie. Landschapsbeheer Zuid-Holland heeft aangegeven dat het merendeel van de geriefbosjes in Zuid-Holland kleiner is dan 500 m² en daardoor niet zullen worden beheerd. Resultaat: de bosjes worden gevoelig voor stormschade en zullen verdwijnen.

4. Programma Beheer pakketten zijn niet overal toe- pasbaar

Elke provincie heeft in natuurgebiedsplannen aangegeven welke pakketten waar toegepast mogen worden. Waarbij ook nog eens per provincie gebieden zijn waar helemaal geen pakketten beschikbaar zijn. Het kan dus zijn dat een particulier een houtwal heeft die in een gebied ligt waar het pakket Houtwal niet toegepast mag worden. De particulier heeft dan geen recht op subsidie, elementen raken verwaarloosd en verdwijnen geleidelijk. Het is ronduit onbegrijpelijk dat, op deze wijze zeldzaam geworden en vaak eeuwenoud erfgoed, niet de zorg krijgt die het verdient. De Landschapswacht is van mening dat voor de sluipende verdwijning van dit erfgoed, de in gebreke blijvende overheden verantwoordelijk zijn. De Landschapswacht heeft nergens openbare bekendmaking of besluitvorming kunnen vinden waaruit naar voren komt dat het bevoegd gezag, op welk bestuursniveau dan ook, hier een bewuste keuze in gemaakt heeft. Laat staan dat de burger daarvan vooraf in kennis is gesteld!

5. De waardedaling wanneer landbouwgrond omgezet wordt in natuurgrond

De grondprijzen voor landbouwgrond lopen ver uiteen in Nederland. Momenteel is de gemiddelde prijs voor landbouwgrond in de Achterhoek en Twente €33.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2007). De Landschapswacht heeft hierbij de Achterhoek en Twente genomen omdat op zandgrond de meeste houtige en reliëfrijke landschapselementen voorkomen en er ook de mogelijkheid wordt geboden vanuit Programma Beheer nieuwe aan te leggen.

Als een particulier besluit om een houtwal nieuw aan te leggen, dan daalt de prijs van de grond waar de houtwal komt te liggen met 85% (Bron: DLG) van €33.000,- naar €4950,- per hectare. Een grondwaardedaling van maar liefst €28.050,- per hectare! Vanuit Programma Beheer wordt niets gezet tegenover de waardedaling. Een particulier wordt hierdoor dus onvoldoende gestimuleerd om landbouwgrond om te zetten in natuurgrond, zo een houtwal al natuur is. Ook voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedaling ver-

goeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van de agrariër die zo'n element tot de dag van vandaag heeft behouden en bovendien vrij is om de natuurgrond alsnog om te vormen naar landbouwgrond. Daarbij spelen bestemmingsplannen en de al dan niet ambtelijke bereidheid te handhaven nauwelijks tot geen rol van betekenis. Zelfs in zowel ruilverkavelings- als landinrichtingsprojecten zijn talloze landschapselementen om hectareruil kloppend te maken toebedeeld aan agrariërs. Ondanks de waarschuwing van velen heeft dit geleid tot het onherroepelijk verdwijnen van deze elementen.

6. Contractduur van zes jaar is te kort

De door de Landschapswacht gesproken eigenaren van de herstelde elementen geven aan, net als alle agrariërs overigens, langdurige contracten te willen sluiten met de overheid, liefst voor onbepaalde duur. Logisch, want naast de boer die zekerheid wil, ook voor zijn opvolger, is ook erfgoed zelf gebaat bij duurzaam beheer. Zesjarige contracten wekken, in het licht van eeuwigdurend onderhoud van eeuwenoude erfgoedelementen, op z'n zachts gezegd bevreemding. De Landschapswacht acht onderhoudscontracten voor de looptijd van tenminste 20 jaar met een vanzelfsprekende verlenging meer op z'n plaats. Het feit dat Brusselse regels dit in de weg staan zou een reden moeten zijn zulke dwaze regels aan te passen en daartoe alles in het werk te stellen. In de tussentijd is het behoud van erfgoed een nationale aangelegenheid en plicht. Indien Brussel daar een frustrerende rol in zou spelen staat de EU behoud van streekeigenheid en cultuurhistorisch erfgoed in de weg en moet daarvoor dan openlijk verantwoordelijk worden gesteld!

Los van de bureaucratische regels, kan eenvoudig worden gesteld dat houtwallen, heggen, elzensingels etc. niet snel genoeg groeien om in zesjarige contracten te vatten. Houtwallen en elzensingels worden pas na tenminste 7 jaar afgezet, vaak zelfs pas na 15 of 20 jaar! Een langdurig contract in combinatie met een heldere set van voorwaarden, volledige financiering plus de toegestane bonus, gevoegd bij een persoonlijke benadering zal de meeste particulieren pas over de streep trekken overeenkomsten aan te gaan.

7. Voortdurende veranderingen van regelingen

In de loop van de jaren zijn de regelingen diverse keren veranderd. Vanaf 1981 zijn de eerste beheers- en landschaps-overeenkomsten gesloten vanuit Dienst Beheer Landbouwgronden (DBL). Eerst de BBO-Regeling (Beschikking beheers-overeenkomsten), daarna de RBO-regeling (regeling Beheers-overeenkomsten) en daar weer na de RBON-regeling (Regeling beheersovereenkomsten en natuurontwikkeling). Ondertussen veranderde DBL ook nog van naam naar Landinrichting Beheer Landbouwgronden (LBL) en in 1998 naar Dienst Landelijk Gebied (Bron: DLG).

DBL, en later LBL en DLG voerde de regelingen uit, maakte gebiedsplannen, benaderde gericht de particulieren en sloot de contracten af. Het systeem werkte in principe goed. Laat echter onverlet dat ook toen de financiële regelingen niet toereikend waren voor de te maken kosten voor landschapbeheer door de betreffende agrariërs. Het landschap ging ook in die periode onverkort achteruit. Dit had met name te maken met het feit dat er nog geen pakketten voor landschapselementen bestonden met uitzondering van poelen, knotbomen en een enkeling die subsidie ontving voor een houtwal en een heg. De pakketten waren vooral gericht op graslandbeheer. Wel wisten de agrariërs, die in die tijd met een zekere mate van goodwill een beheersovereenkomst afsloten, waar zij aan toe waren. Bij vragen belde de particulier de contactpersoon. Er waren nagenoeg geen bezwaarschriften en de continuïteit in beheer was zeer hoog.

In 2000 wilde men het simpeler maken door de invoering van het Programma Beheer. Particulieren moesten sindsdien zelf hun aanvraag Programma Beheer verzorgen en het is aan de marktpartijen overgelaten om de particulieren te begeleiden. De administratie en uitbetaling gaat via Dienst Regelingen (voorheen LASER) en DLG heeft een toetsende rol en begeleidt de aanvragen. Particulieren krijgen geen overeenkomst met duidelijke voorwaarden maar een beschikking met een bepaalde pakketcode. Aan de hand van de pakketcode kan men in de brochure de bepalingen en voorwaarden lezen. Deze brochure is echter summier qua inhoud. Er staat bijvoorbeeld niets in over chemische bestrijdingsmiddelen of spuitmethodes bij het beheer van kruidenrijk grasland.

In de praktijk betekent dit dat de aanvraag een stuk moeilijker is geworden. De aanvraagformulieren zijn ingewikkeld en met de aanvraag zijn hoge kosten gemoeid. Doordat de aanvraagformulieren ingewikkeld zijn, moeten veel agrariërs de hulp inroepen van een adviseur à €75,- per uur, waardoor de aanvraag hoge kosten met zich meebrengt. Bij landschapselementen gaat het vaak om relatief kleine oppervlaktes of aantallen waarmee een gering bedrag gemoeid is. Een adviseur om de formulieren in te vullen is dan absoluut niet rendabel. Het gevolg is dat particulieren de formulieren zelf invullen en daarbij fouten maken of niet volledig invullen en er problemen en miscommunicaties ontstaan over lengtes, oppervlaktes, de omschrijving van het element en het onderhoud van het raster, waardoor er onzekerheid ontstaat over het krijgen van geld. Dit leidt tot veel ergernis, brieven en bezwaarschriften. Het gevolg daar weer van is dat bij de controles blijkt dat veel landschapselementen niet voldoen aan de voorwaarden. Daardoor wordt de subsidie niet altijd uitgekeerd, wat vervelende situaties oplevert tussen particulieren en Dienst Regelingen.

In 2003 zijn pakketten samengevoegd. Houtwal, -singel en struweelhagen zijn bijvoorbeeld samengevoegd in één pakket met één uniforme vergoeding en dezelfde bepalingen. Dit geeft pakketten met voorwaarden en vergoedingen die niet passend zijn bij het juiste landschapselement. Zo 'n samenvoeging van zeer uiteenlopende elementen die bovendien per streek op een eigen wijze werden beheerd, gaat voorbij aan streekeigen verschillen en werkt nivellering in de hand! Dit is niet alleen een zeer zorgwekkende situatie; het staat haaks op al het geformuleerde overheidsbeleid (Belvedere, Nationale Landschappen etc.) dat juist streekeigenheid als kwaliteit ziet en wil behouden. Zo worden elzenhagen in Friesland anders beheerd dan in de Gelderse Vallei.

Om het voor de particulier nog verwarrender te maken heeft, naast Programma Beheer, bijna elke provincie nog eigen subsidiemogelijkheden. In gebieden of regio's waar geen Programma Beheer pakketten zijn opgesteld kan een particulier proberen om via de provincie subsidie te krijgen. Zo is er bijvoorbeeld in Drenthe de SOL-regeling (subsidieverordening onderhoud landschapselementen Drenthe), voorheen was dit de ROL/RAL-regeling (Regeling onderhoud Landschapselementen/Regeling Aanwijzing Landschapselementen), in Utrecht de Provinciale Bijdrageregeling Kleine Landschapselementen Utrecht, in Zuid-Holland de Stimuleringsregeling Onderhoud Landschapselementen, in Overijssel het Landschap Plus en in Gelderland het Vitaal Gelderland.

Het is dan ook goed voor te stellen dat particulieren op deze manier niet meer weten bij welke instelling ze moeten aankloppen en waar ze aan toe zijn. Ook daarom staan ze huiverig tegenover samenwerking met de overheden, zeker met de bijbehorende AID controles. Wat eerst onder de ene regeling viel, valt enkele jaren later weer onder een andere regeling, met andere voorschriften en aanvraagloketten, of is helemaal opgeheven.

5. Conclusies en aanbevelingen

- Het behoud van erfgoedwaardige elementen is in het belang van de samenleving en toekomstige generaties. Het is zeker niet specifiek in het belang van de eigenaar voor wie erfgoed eerder een sta-in-de-weg is, en de bureaucratische regellast een punt van voortdurende zorg. Het overgrote deel van de agrariërs heeft geen erfgoedwaardige elementen op zijn bedrijf, omdat de ruilverkaveling/landinrichting en of zijn voorouders, dan wel hijzelf die elementen hebben geruimd. **Derhalve past een correcte actieve benadering door de overheden van de eigenaren die nog wel erfgoedwaardige elementen op hun bedrijf hebben!** Daarbij stelt de rijksoverheid zich op als vragende partij die van de goodwill van de eigenaar afhankelijk is. De rijksoverheid past zich daarbij binnen alle redelijkheid aan, aan de wensen van de eigenaar. Daarnaast moet de rijksoverheid de eigenaren behoeden voor administratieve rompslomp en zorgen dat er geen extra AID controles meer uitgevoerd worden wanneer men landschapselementen in beheer heeft;
- De Landschapswacht is van mening dat een overheid alleen dan het erfgoed en het landschap en de betrokken eigenaren serieus neemt, wanneer zij bereid is de noodzakelijke financiële middelen beschikbaar te stellen en te houden. De markt bepaalt de prijs, niet de politieke wisselende voorkeuren in bestedingen van gelden! Erfgoed heeft derhalve een prijs en die moet betaald worden. Wanneer men daarbij in gebreke blijft is men verantwoordelijk voor de verdwijning en het verval van het erfgoed. **De beheerspakketten dienen dus zo samengesteld te worden dat de kosten in hun geheel worden betaald met daarbovenop de bonusvergoeding van 20%;**
- **Het vergoeden van de grondwaardedaling onder het element moet** gezien worden als een blijk van waardering voor de betreffende eigenaar. Het element heeft, in tegenstelling tot wat verwacht mocht worden, de tand des tijds doorstaan. Dit terwijl al dan niet in strijd met bestemmingsplannen, het overgrote deel van het cultuurlandschap is ontdaan van dit soort elementen;
- Gezien de geconstateerde grote achterstand in het beheer waarbij de rijksoverheid zelf een actieve rol heeft gespeeld, of juist een passieve afhankelijk van uit welk perspectief men naar dit onderwerp kijkt, ligt het voor de hand dat de rijksoverheid eenmalige wegwerking van achterstallig onderhoud openstelt voor financiering. **Het**

advies van de Landschapswacht is om pakketten voor achterstallig onderhoud voor groene landschapselementen te maken binnen Programma Beheer en deze open te stellen in heel het land;

- De Landschapswacht is van mening dat er geen enkel geldig argument bedacht kan worden waarom geen pakketten voor het opwallen van houtwallen, het beheer van graften, tuunwallen, landweren en vlechthekken bestaan. Het ontkent streekeigenheid en werkt verdwijning van erfgoed ernstig in de hand! Daarnaast is zij van mening dat alleen een pakket voor solitaire bomen, het snelle verdwijnen van dit element (vaak een relict uit oude lineaire elementen) uit ons landschap een halt kan toeroepen. Nieuwe cultuurhistorie kan alleen ontstaan wanneer moderne agrarische geschiedenis tijdig ook door middel van beheerspakketten wordt veiliggesteld. **De Landschapswacht beveelt aan met spoed werk te maken van de opstelling van beheerspakketten voor:**
  - **het opwallen van houtwallen;**
  - **het vlechten van heggen;**
  - **het beheer van graften en tuunwallen;**
  - **het beheer en herstel van landweren;**
  - **het beheren van solitaire bomen;**
  - **het beheren van loofhoutwindsingels rond gronden met laagstamfruit of gronden, die in het verleden daarvoor werden gebruikt. Dit als voorzichtige eerste signaal dat ook landschappelijke fenomenen uit de moderne tijd, geschiedenis mogen worden;**
- **Het door de Landschapswacht geconstateerde onverdedigbare regionale onderscheid voor de opgestelde pakketten, voor bijvoorbeeld knip- en scheerheggen en/of holle wegen, dient vervangen te worden door een genereuze openstelling.** Een overheid zou juist namens ons allemaal blij moeten zijn met iedere eigenaar die gronden ter beschikking stelt of houdt voor landschapskwaliteit in zijn algemeenheid en erfgoedwaarden in het bijzonder. Vanuit deze genereuze benadering kunnen diensten van provincie of rijk, op basis van werkelijke cultuurhistorische argumenten dan soms een eigenaar bewegen andere keuzes te maken m.b.t. het element (meer passend bij de streek). **Ook natuurgebiedsplannen op provinciaal niveau** (zoals langs de Maas nota bene in het Belvedere gebied de Maasheggen het herstel en beheer van maasheggen frustreren) **dienen op cultuurhistorische belangen te worden aangepast door**

middel van streekeigen landschapspakketten, opdat het beeld van een overheid die van de ene hand niet weet wat de andere doet, niet onnodig verder wordt versterkt;

- Het erfgoed, de boer, de biodiversiteit en de overheden die ons belastinggeld voor erfgoed aanwenden zijn gediend bij duurzame langdurige contracten, liefst overerfbaar. Erfgoed beheer je met het oog op de eeuwigheid. **Derhalve dienen beheerscontracten met het oog op de lange termijn te worden afgesloten.** Frustrerende bureaucratische regels uit Brussel dienen aan de kaak gesteld te worden waarbij Brussel volhardend medeverantwoordelijk wordt gesteld voor het verdwijnen van het Europese erfgoed. Een slappe houding van de lidstaten in deze kan alleen maar leiden tot grotere frustraties in de toekomst;
- Programma Beheer of welke andere regeling voor het behoud van landschappelijk erfgoed dient land/provincie dekkend toepasbaar (en financieel toereikend) te zijn.** Erfgoedwaardige elementen zijn zo schaars aan het worden dat hun behoud waar ook in Nederland telt;
- Gezien de zeer ernstige situatie, waarbij aan het licht kwam dat een aanzienlijk deel van de geschouwde erfgoedelementen in ernstige mate van verval bleek te verkeren en er geen enkele zekerheid valt te geven over de staat van erfgoedwaardige elementen in de rest van Nederland, adviseert de Landschapswacht met **de grootst denkbare spoed een landsdekkende inventarisatie op te starten door professionals.** Dit om zo snel mogelijk een overzicht te verkrijgen van wat ons nog aan erfgoedwaardige landschapselementen rest, in welke staat het erfgoed verkeert en welke elementen met voorrang gered moeten worden. Tevens wordt dan ook duidelijk wat voor budget de overheden voor landschappelijk erfgoedbehoud en -beheer jaarlijks moeten reserveren op een begroting. Dit kan niet op basis van vrijwilligheid en over vele jaren verspreid gebeuren. Zulke gegevens dienen voorhanden te zijn, in het tempo van noodzakelijkheid, op professionele basis vergaard zodat de gegevens onmiddellijk bij beleidsmaatregelen kunnen worden betrokken. Tijdens deze inventarisatie zal het dan ook nodig zijn de urgentie van restauratiewerkzaamheden ogenblikkelijk aan bevoegde instanties door te geven zodat nog tijdens de inventarisatie kan worden begonnen met het nemen van herstelmaatregelen die geen verder uitstel dulden.

Per provincie zijn voorlopig de volgende tekorten voor regulier onderhoud en éénmalige grondwaardedalingen aan het licht gekomen voor het type landschapselementen die de Landschapswacht heeft hersteld. Het zal duidelijk zijn dat er per provincie veel meer typen landschapselementen zijn die niet zijn meegenomen in deze rapportage en waarvoor dan ook geen tekorten zijn weergegeven. Was dit het wel het geval geweest dan was het totale tekort vele malen hoger.

		Tekort per jaar bij regulier onderhoud	Grondwaardedaling éénmalig
Gelderland	Houtwallen	€ 2.190.400,-	€ 7.012.500,-
	Landweren	€ 162.600,-	€ 561.000,-
	Heggen	€ 8.168.500,-	€ 1.402.500,-
Limburg	Heggen	€ 8.163.750,-	€ 2.312.000,-
	Graften	€ 721.000,-	€ 1.531.700,-
	Holle wegen	€ 1.738.797,-	€ 2.485.400,-
Noord-Brabant	Houtwallen	€ 2.223.600,-	€ 6.630.000,-
Zeeland	Bomenrijen	€ 270.112,-	€ 469.200,-
	Bomendijken	€ 3.240.000,-	€ 3.672.000,-
	Heggen	€ 360.840,-	€ 204.000,-
Zuid-Holland	Geriefhoutbosjes	€ 532.700,-	€ 1.360.000,-
	Knotbomen	€ 8.752.590,-	€ 5.440.000,-
Noord-Holland	Tuunwallen	€ 410.000,-	€ 344.250,-
Utrecht	Houtsingels	€ 1.064.000,-	€ 4.781.250,-
	Elzensingels	€ 878.550,-	€ 3.060.000,-
	Graften	€ 11.670,-	€ 38.250,-
Flevoland	Elzenhagen	€ 64.800,-	€ 448.800,-
Overijssel	Houtwallen	€ 5.432.000,-	€ 12.750.000,-
	Elzensingels	€ 1.090.950,-	€ 2.040.000,-
Drenthe	Houtwallen	€ 5.742.800,-	€ 7.650.000,-
	Heggen	€ 1.620.000,-	€ 510.000,-
Friesland	Houtwallen	€ 4.094.400,-	€ 7.437.500,-
	Elzensingels	€ 8.430.000,-	€ 17.000.000,-
Groningen	Houtwallen	€ 494.720,-	€ 879.750,-
Totaal tekort		€ 65.858.779,-	€ 90.020.100,-

6. Bijlage: herstelde landschapselementen

In deze bijlage worden de schouwbevindingen, de herstelwerkzaamheden, de oorzaken voor verval en verwaarlozing en de financiële tekortkomingen per landschapselement beschreven.

De volgende provincies komen aan de orde:

- Gelderland
- Limburg
- Noord-Brabant
- Zeeland
- Zuid-Holland
- Noord-Holland
- Utrecht
- Flevoland
- Overijssel
- Drenthe
- Friesland
- Groningen

Provincie: **Gelderland**

Gemeente: **Ede**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **18-01-'07**

Schouwbevindingen

De houtwal ligt aan de rand van een dekzandrug genaamd de Kraats. Dit gebied is rond 1200 ontgonnen. Hier zijn nog enkele houtwallen te vinden, die zeer waarschijnlijk ten tijde van de ontginning zijn aangelegd. Tijdens de schouw werd door de Landschapswacht geconstateerd dat zelfs één van de laatste houtwallen in de Kraats niet onderhouden wordt. De eiken, die op de wal groeien, zijn tientallen jaren niet meer afgezet en bovendien was er afval en bagger uit de naastliggende sloot in het wallichaam gedeponeerd. Omdat de eiken door hun formaat al het licht wegnemen is de structuurrijkdom die dit type element zo waardevol maakt grotendeels verdwenen. Het gevolg is ecologische armoede door eenvormigheid. Daarnaast verdwijnen specifieke kenmerken van zon- en schaduwzijde en loopt het wallichaam onnodig risico op stormschade, als gevolg van te zwaar geboomte.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Van Roekel, werd door de Landschapswacht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Een aannemer uit Wekerom heeft deze uitgevoerd, op kosten van de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste eiken met de bedoeling het traditionele hakhoutbeheer te hervatten. Omdat veel van de eiken deze behandeling niet zouden doorstaan, is gekozen voor nieuwe aanplant, die in de toekomst deze vorm van beheer zonder problemen kan ondergaan. Enkele overstaanders werden gespaard. De aanplant bestaat, naast eiken, uit hazelaar en lijsterbes. Verder is rommel opgeruimd en is bagger afgevoerd. Vervolgens is de houtwal aan de wezijde uitgerasterd. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers (zelfs de landelijke televisie was aanwezig en heeft een item uitgezonden over dit onderwerp) uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden, problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Gelderland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft zowel bij de eigenaar als bij de gemeente Ede navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- Doordat er al decennia lang geen onderhoud gepleegd is aan de houtwal zijn de meeste eiken dikker dan 20 cm in doorsnede. De gemeente Ede durft het niet aan deze af te zetten;

Het achterstallig onderhoud aan de houtwal wordt uitgevoerd.

- In geval van kap, moet er een kapvergunning aangevraagd worden voor iedere boom waardoor de kosten voor herstel van de houtwal niet reëel zijn;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de houtwal weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld. Echter, de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De houtwal is 180 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 61,20 per jaar. De kosten zijn € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2) Er is dus € 198,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 136,80 per jaar;
- De eigenaar was niet op de hoogte van de subsidiemogelijkheden. Weliswaar wordt af en toe in een vakblad of dagblad aangegeven dat er subsidie mogelijkheden zijn, maar er wordt niet aangegeven waar welke pakketten toepasbaar zijn, zodat particulieren met landschapselementen nog niet weten of ze in aanmerking voor subsidie

De ondergroei van Salomonszegel krijgt weer een kans.

komen. De heer Van Roekel is daarnaast nooit benaderd door DLG, een agrarische natuurvereniging, Landschapsbeheer Gelderland of de gemeente met de boodschap dat er subsidie te verkrijgen is. De heer Van Roekel moet zelf op het idee komen om via het LNV loket er achter te komen of er subsidiemogelijkheden zijn;

- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam!

Algemene conclusie met betrekking tot houtwallen in Gelderland

Het merendeel van de houtwallen in Gelderland is verdwenen. Wat er nog staat is grotendeels in verval. In Gelderland zijn houtwallen dan ook een zeldzaam goed aan het worden. Eens te meer een reden om ook houtwallen die al decennia lang niet meer zijn onderhouden aan te pakken.

De eerste houtwallen ontstonden rond nederzettingen, als verdedigingswal tegen rovers en wilde dieren. Later ontstonden ze ook langs perceelsranden. De eerste houtwallen ontstonden in de ijzertijd. Ze behoren onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt de Landschapswacht in samenwerking met Landschapsbeheer Gelderland de totale lengte aan houtwallen in Gelderland op ca. 500 km. Hiervan is 190 km ondergebracht in Programma Beheer. Uitgangspunt is dat 25% van pakket 65 (het pakket bestaande uit houtwal, houtsingel en hagen) uit houtwal bestaat. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging van Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief is aangemerkt als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt. Daarnaast kunnen landweren ook als houtsingel aangevraagd worden. Het is de Landschapswacht niet bekend om hoeveel kilometer dit gaat. Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Gelderland € 550.840,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 310 resterende kilometers houtwal, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een houtwal bedragen € 1,10 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt het budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Gelderland betekent dit een financieringsopgave van € 2.046.000,- enkel en alleen voor de 310 km houtwallen (terwijl er maar € 550.840,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 190 kilometer houtwal, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,76 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een

De houtwal na het onderhoud.

tekort van € 144.400,-. Dit brengt het totaal op € **2.190.400,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtwallen in Gelderland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Er is dus geen enkele stimulans om nieuwe elementen aan te leggen. Ook voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van de agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Gelderland ligt 500 km houtwallen. Zouden we een houtwal van 5 meter breed nemen (Bron: DLG), dan komt dat neer op 250 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Gelderland is € 33.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 250 hectare houtwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 8.250.000,- waard. Nu is het € 1.237.500,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst € **7.012.500,-!**

Jonge aanplant op de wal.

Provincie: **Gelderland**

Gemeente: **Eibergen**

Object: **Landweer**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **25-01-'07**

Schouwbevindingen

Nabij het plaatsje Rekken, tegen de Duitse grens, is nog een klein restant van een oorspronkelijke landweer aanwezig. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd de landweer in zwaar vervallen toestand aangetroffen. Geheel bebost en overwoekerd door bramen was de landweer niet meer herkenbaar. Ook het reliëf van greppels en wallen was grotendeels verdwenen. Op de landweer staat nota bene een informatiebord om vergane glorie uit te leggen met beeld en geschrift. Op een tekening, op dit bord valt te zien dat op

Het noodzakelijke achterstallige onderhoud aan de landweer wordt verricht

landweren vroeger gevlochten heggen stonden. Inderdaad werden, op de landweer, enkele oude vlechtsporen gevonden. Het informatiebord benadrukt het unieke van dit element, desondanks is geen enkele poging ondernomen om de landweer te herstellen.

Herstelwerkzaamheden

De herstelwerkzaamheden zijn uitgevoerd door de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Berkel & Slinge en door de firma 'Heggen'. De Landschapswacht heeft de uitvoering bekostigd. De herstelwerkzaamheden, die werden uitgevoerd op 25 januari 2007, bestonden deels uit het vlechten van struiken en eiken op de landweer. Op deze manier is het historische beeld van een kering tegen o.a. rondtrekkende plunderendes zichtbaar gemaakt. Bij deze landweer is, met het oog op oude vlechtsporen en monumentale knotbomen, er bewust voor gekozen het reliëf van wallen en greppels niet te herstellen. Voorts werden nog enkele struiken en struweelbomen afgezet zodat de gevlochten heg meer licht opvangt. Enkele overstaanders werden gespaard. Op één plek op de landweer was een gat gevallen in de begroeiing, hier is beplanting aangebracht middels struikvormers, die over enkele jaren ook gevlochten kunnen worden. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment

Op de landweer werden enkele oude vlechtsporen gevonden.

ter plekke waarbij de Landschapswacht de diverse journalisten uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed. Zelfs de regionale televisie was aanwezig en heeft een item over dit onderwerp uitgezonden.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over landweren, de cultuurhistorie, ecologische waarden, problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van landweren in Gelderland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Berkel & Slinge navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- Landweren hebben door veranderde landsgrenzen en oorlogsvoering hun betekenis als verdedigingswerk verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer, door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking

Informatiebord van de landweer.

Het oude vlechtspoor op de landweer na onderhoud, met nieuwe vlechtsporen.

voor subsidie! Ook voor het reguliere onderhoud van landweren bestaan geen pakketten. De enige mogelijkheid om subsidie te krijgen is door de landweer als houtwal aan te geven bij Programma Beheer, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. Het restant van de landweer, dat hersteld is, is 160 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze landweer komt dat neer op een bedrag van € 54,40 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 8,13 per meter per jaar voor het regulier onderhoud (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 1300,80 per jaar nodig voor het beheer van dit deel van de landweer. Het tekort is € 1246,40 per jaar. Nog los van het wegwerken van het achterstallig onderhoud;

- Voor het cultuurhistorisch verantwoord beheer van landweren, zoals het vlechten van houtige gewassen en het opwallen van het wallichaam en het uitdiepen van greppels, bestaan binnen Programma Beheer geen vergoedingspakketten;
- De eigenaar is niet op de hoogte gesteld van subsidiemogelijkheden.

De landweer na de achterstallige onderhoudsbeurt.

Jonge uitlopers op het pas onderhouden oude vlechtspoor.

Algemene conclusie met betrekking tot landweren in Gelderland

Landweren rondom nederzettingen en als grenzen tussen landen zijn zeldzaam geworden. Ze ontstonden in de Middeleeuwen vaak in die delen van Nederland waar het gezag werd uitgeoefend door rivaliserende plaatselijke heren waardoor geen krachtig centraal gezag was, met name in het huidige Gelderland, Overijssel en Limburg. Ze behoren onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed. Echter nergens in ons land is door reconstructie nog een landweer te bewonderen.

In de Achterhoek raamt Landschapsbeheer Gelderland en de Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Berkel & Slinge de totale lengte aan landweren die nog als zodanig herkenbaar zijn op ca. 16 km. Navraag bij de Archeologische Monumentenwacht heeft uitgewezen dat in de Achterhoek de meeste restanten van landweren van Gelderland liggen. Uitgaande hiervan uitgaande raamt de Landschapswacht het aantal landweren op 20 km in Gelderland. Daarvan is nagenoeg niets ondergebracht in Programma Beheer. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging van Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief is aangemerkt als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt. Daarnaast kunnen landweren ook als houtsingel aangevraagd worden. Dit leidt ertoe dat niet precies bekend is hoeveel kilometer landweren onder Programma Beheer vallen. De Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Berkel & Slinge heeft bovendien aangegeven dat de meeste als zodanig herkenbare stukjes landweren niet langer zijn dan 50 meter en daardoor niet in aanmerking komen voor subsidie. Daarnaast is de vergoeding volstrekt ontoereikend waarbij slechts een verwaarloosbaar aantal landweren subsidie ontvangt van Programma Beheer. Voor het onderhoud van nog bestaande landweren in Gelderland bestaan nagenoeg geen financiële regelingen. De reële kosten voor het onderhoud van de landweren bedragen

€ 8,13,- per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Deze kosten bestaan uit het vlechten van de heg en het onderhoud aan een dubbele wal met drie greppels. Dit komt neer op een bedrag van € 162.600,- per jaar voor 20 km landweren in Gelderland. Het tekort bedraagt daarmee **€ 162.600,-** per jaar voor het regulier onderhoud aan bestaande landweren in Gelderland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden. In Gelderland ligt 20 km landweren. Bij een gemiddelde breedte van 10 meter komt dat neer op 20 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Gelderland is € 33.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 20 hectare landweren landbouwgrond was geweest, was dit € 660.000,- waard. Nu is het € 99.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 561.000,-!**

De gevlochten eiken lopen weer uit.

Provincie: **Gelderland**

Gemeente: **Lochem**

Object: **Vlechtheg**

Schouwdatum: **20-01-'06**

Restauratiedatum: **27-03-'06**

Schouwbevindingen

Langs de IJssel zijn nog delen van de laatste oorspronkelijke IJsselheggen aanwezig. Tevens waren meer landinwaarts heggen als veekering aanwezig, waarvan ook enkele resten bewaard gebleven zijn, zoals in de omgeving van Epse. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een meidoornheg aangetroffen, gelegen langs een es, met oude vlechtsproten. De heg was in verval. De hegresten werden nog wel jaarlijks geknipt, maar gaten werden niet gedicht. Daarnaast is een zone van ruigtekruiden ontstaan door het storten van tuinafval en bemesting van de akker waardoor de heg plaatselijk overwoekerd werd. Verder werd geconstateerd dat de es werd aangewend voor de verbouw van maïs waarbij het ploegen en zaaien van de akker gevaarlijk dicht bij de heg plaatsvond. Prikkelraad was zelfs aan de meidoorns bevestigd.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Schrijver, werd door de Landschapswacht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door de firma 'Heggen' en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestond uit het dichtplanten van de gaten in de heg met meidoorns.

De heg voor...

Achterstallig onderhoud aan de vlechthege wordt uitgevoerd.

Daarnaast werd met de eigenaar afgesproken dat er een grotere open ruimte aangehouden wordt tussen maïs en heg. Voorts werden het prikkeldraad en tuinafval uit de heg verwijderd. Een nieuw raster is geplaatst en de komende twee seizoenen wordt de heg geknipt en de gaten dichtgevlucht. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie is na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over vlechtheggen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rondom de bescherming en beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed alsmede de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van meidoornheggen in Gelderland.

...en na de onderhoudswerkzaamheden.

De gaten in de heg zijn weer dichtgevlochten of opgevuld met jonge aanplant.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij de eigenaar navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevol landschapselement:

- De meidoornheg heeft zijn functie als veekering in de tijd verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud en het vlechten van de heg komt niet in aanmerking voor subsidie! Ook voor het reguliere onderhoud van vlechthekken bestaan geen pakketten. De enige mogelijkheid om subsidie te krijgen is voor de vlechthege een knip- en scheerhegvergoeding aan te vragen bij Programma Beheer. Echter, de daaruit verstrekte gelden zijn volstrekt ontoereikend en bovendien is in het natuurgebiedsplan een dergelijk pakket hier niet opengesteld;

De oude vlechtsporen lopen weer uit.

- Zelfs wanneer het object in aanmerking kwam voor Programma Beheer, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De vlechthege is 75 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 1,63 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze vlechthege komt dat neer op een bedrag van € 122,25 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 4,57 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2) voor het reguliere onderhoud. Er is dus € 342,75 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze vlechthege. Het tekort is € 220,50 per jaar. Nog los van het wegwerken van het achterstallig onderhoud;
- Voor het cultuurhistorisch verantwoord vlechtwerk bestaan binnen Programma Beheer helemaal geen vergoedingspakketten;
- De eigenaar wist niets van het bestaan van subsidiemogelijkheden.

Algemene conclusie met betrekking tot vlechthekken in Gelderland

Vroeger waren heggen veekering: door de heggen te vlechten ontstonden ondoordringbare, levende groene barrières. Per streek verschilden de vlechtmethodes. Een goed gevlochten heg, dicht en vol doorns, keert en weert nog altijd meer ongewenste gasten dan gaas en prikkeldraad. Ze bieden ook onderdak aan vele vogels, insecten, zoogdieren en amfibieën. Met hun bloemen, bessen en noten voeden ze veel dieren met honing en vruchtvlies.

Maar sinds de opkomst van prikkeldraad verdween de functie van de heg als veekering, met als gevolg dat grote lengtes heggen werden geruimd. Het ambacht van het vlechten van heggen verdween hierdoor eveneens. In de heg bij Epse zijn vlechtsporen gevonden; gezien de zeldzaamheid van heggen die nog vlechtsporen herbergen moet deze heg bij Epse zeker tot ons cultuurhistorisch erfgoed worden gerekend!

Momenteel raamt de Landschapswacht de totale lengte aan heggen in Gelderland op ca. 500 km. Hiervan is 50 km ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Gelderland € 550.840,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten.

Een raster is geplaatst tussen de heg en de akker.

De 450 resterende kilometers knip- en scheerheg, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een knip- en scheerheg bedraagt € 3,00,- per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Gelderland betekent dit een financieringsopgave van € 8.100.000,- enkel en alleen voor de 450 km heggen (terwijl er maar € 550.840,- beschikbaar is voor alle pakketten!).

De gaten in heg zijn weer dichtgeplant.

Een oud vlechtspoor in de heg.

Daarnaast wordt voor de bestaande 50 kilometer knip- en scheerheg, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 1,37 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 68.500,-. Dit brengt het totaal op **€ 8.168.500,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande knip- en scheerheggen in Gelderland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. In Gelderland ligt 500 km heggen. Zouden we een gemiddelde breedte van 1 meter nemen (Bron: DLG), dan komt dat neer op 50 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Gelderland is € 33.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 50 hectare heggen landbouwgrond was geweest, was dit € 1.650.000,- waard. Nu is het € 247.500,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 1.402.500,-!**

Bovenstaande in acht nemend kunnen we niet anders concluderen dat de provincie Gelderland met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te behouden en te beheren. Hierdoor levert zij een actieve bijdrage aan de geconstateerde achteruitgang.

De vlechthege na de werkzaamheden, met het informatiebord van de Landschapswacht.

Provincie: **Limburg**

Gemeente: **Vaals**

Object: **Graft**

Schouwdatum: **23-11-'05**

Restauratiedatum: **06-03-'06**

Schouwbevindingen

In de omgeving van het Zuid-Limburgse Vijlen bevinden zich nog enkele zeer markante graften. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een graft aangetroffen met achterstallig onderhoud. Er werd door de Landschapswacht geconstateerd dat de graft structureel onderhoud ontbeerde. Dit viel af te leiden uit het feit dat de zeer oude knotbomen (eik, es en wilg) en struiken (meidoorn en enkele hazelaars) lange tijd niet waren afgezet en dat er flinke gapende gaten in de begroeiing van de graft waren ontstaan. De kruinen op de knotbomen waren zo ver uitgegroeid dat de kans op inscheuren en afbreken van deze eeuwenoude bomen levensgroot geworden was. De struikbegroeiing van de graft bestond voornamelijk uit vlier. Deze struik, die veel andere soorten verdringt, gedijt goed op bemesting. Daarnaast was de afrastering aan de bomen bevestigd en stond deze daardoor te dicht op de insteek van de graft. Vertrapping door vee en verdere verruiging, gevoed door mest en urine, zal verjonging van de graft verder tegengaan en het voortbestaan van de graft ernstig ondermijnen.

Herstelwerkzaamheden

De twee eigenaren, de heer Mullenders en de heer Wiertz, werden door de Landschapswacht en IKL (Instandhouding

De graft voor...

Kleine Landschapselementen in Limburg) benaderd en stemden in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door de stichting IKL en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het afzetten van bomen en struiken en het knotten van de knotbomen. Enkele overstaanders werden gespaard. Vervolgens is vlier bestreden en de gehele graft beplant met diverse struikvormers. Daarnaast is de graft deugdelijk uitgerasterd. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom behoud en beheer van dit erfgoed. Op deze locatie is na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over graften, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed alsmede financiële tekorten die er zijn voor het beheren van graften in Limburg.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij IKL navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevol landschapselement:

...en na de werkzaamheden.

- De graft heeft zijn functie als erosiekerend element in de gedachten van boeren en overheden ten onrechte verloren, met voortdurende erosie als gevolg;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Voor dit object in de gemeente Vaals is geen subsidie mogelijk vanuit Programma Beheer. Er bestaan namelijk geen pakketten voor graften;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Wil men een aanvraag doen dan moet men de graft als houtsingel aanvragen, want voor graften bestaat überhaupt geen beheerspakket. Probleem hierbij is dat de kosten aan een graft vele malen hoger zijn dan aan een houtsingel vanwege het feit dat op een helling gewerkt moet worden en er verhoudingsgewijs meer knotbomen in een graft staan! Er worden dan ook geen graften aangevraagd als houtsingel, de vergoedingen hiervoor staan absoluut niet in verhouding tot de kosten van het onderhoud van een graft (Bron: ILK);
- De Landschapswacht is verbaasd dat een graft niet mag worden aangevraagd als zijnde een zijde van een holle weg (ook werken op een helling, met verhoudingsgewijs meer knotbomen)(Bron: IKL). De vergoeding voor een holle weg is namelijk hoger dan voor een houtsingel. Kennelijk wordt bij een holle weg wel rekening gehouden met de helling waarop gewerkt moet worden en het hogere aantal knotbomen;
- Zelfs wanneer het object wel in aanmerking zou komen voor Programma Beheer, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De graft is 320 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,21 per meter per jaar uitgekeerd (bij een breedte van 3 meter). Voor deze graft komt dat neer op een bedrag van € 67,20 per jaar. De kosten zijn € 4,12 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 1318,40 per jaar nodig voor het

regulier beheer van deze graft. Het tekort is € 1251,20 per jaar. Niet bepaald een klein verschil. Bedroevend om deze constatering te moeten maken tegen de achtergrond van het verdwijnen van deze voor Zuid-Limburg zo bepalende landschapselementen;

- De eigenaren waren niet op de hoogte van de subsidie-mogelijkheden.

Algemene conclusie met betrekking tot graften in Zuid-Limburg

Aan goed geconserveerde graften kan men de bewonings- en ontginningsgeschiedenis van het landschap aflezen. Het merendeel is eeuwenoud, stamt uit de Middeleeuwen en sommige dateren zelfs uit de Romeinse tijd. Ze fungeren her en der nog steeds als grensmarkering en veekering tussen twee percelen op een helling. Eeuwenlang maakte de mens dankbaar gebruik van de bomen en struiken voor timmer-, brand- en geriefhout. Mensen met duidelijke wortels in de streek weten echter als geen ander dat een goed onderhouden graft in belangrijke mate de erosie kan afremmen. Bij regenbuien voorkomen ze namelijk dat de vruchtbare lössgrond op de bovenliggende akkers in grote modderstromen uitspoelt.

Tevens zijn ze een belangrijk leefgebied voor planten en dieren. Ook vormen ze een belangrijke verbindingsweg voor dieren en niet in de laatste plaats sieren ze met het ritme van

Aan de graft is achterstallig onderhoud gepleegd.

Deze knotwilg kan er weer jaren tegen. Juist op tijd werd hij bevrijd van zijn zware takkenlast voordat een storm de boom kon bedreigen.

de seizoenen het landschap op met hun bomen en struiken. Ruwweg de helft van de Zuid-Limburgse graften, die rond 1900 nog aanwezig waren, zijn inmiddels verdwenen. In de naoorlogse jaren werden veel graften weggeploegd of in ruilverkavelingen van hogerhand geëgaliseerd. Mede hierdoor kennen de gebieden waar graften voorkwamen weer grote erosieproblemen.

Momenteel raamt IKL de totale lengte aan graften in Limburg op ca. 175 km. Hiervan is niets ondergebracht in Programma Beheer en vanuit de provincie is ook geen subsidie beschikbaar.

Voor het onderhoud van de nog bestaande graften in Limburg bestaan geen financiële regelingen. Noch vanuit rijk, noch vanuit de provincie of gemeenten. De reële kosten voor het onderhoud van de graften bedragen € 4,12 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2) Dit komt neer op een bedrag van € 721.000,- per jaar voor de 175 km graften in Limburg. Het tekort is dan ook **€ 721.000,-** per jaar voor het regulier onderhoud.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. In Limburg liggen 175 km graften. Bij een gemiddelde breedte van 3 meter (Bron: IKL) komt dat neer op 53 hectare. De ge-

middelde landbouwgrondprijs in Limburg is € 34.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 53 hectare graften landbouwgrond was geweest, was dit € 1.802.000,- waard. Nu is het € 270.300,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 1.531.700,-!**

Het informatiebord dat de Landschapswacht geplaatst heeft bij de graft biedt voor de wandelaar veel info over de staat waarin hun erfgoed verkeert.

Provincie: **Limburg**

Gemeente: **Nuth**

Object: **Holle weg**

Schouwdatum: **september '06**

Restauratiedatum: **najaar 2007**

Schouwbevindingen

In de omgeving van het Zuid-Limburgse plaatsje Hulsberg bevinden zich enkele zeer markante holle wegen. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een holle weg aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde tijdens haar schouw dat er in deze holle weg sprake was van achterstallig onderhoud. Er werd door de Landschapswacht geconstateerd dat de holle weg structureel onderhoud ontbeerde. Meteen viel op dat de oude knotbomen, eiken en struiken lange tijd niet waren geknot of afgezet. De kruinen op de knotbomen waren gevaarlijk ver uitgegroeid, kans op inscheuren en afbreken van deze eeuwenoude bomen was levensgroot aanwezig. Bovendien was er een overdaad aan vlieren aanwezig die de steile hellingen van de holle weg dermate overwoekerden dat andere soorten werden verdrongen. Door het uitblijven van regulier onderhoud dreigde de onderbegroeiing te verdwijnen, waardoor de helling van de holle weg afspoelt met als gevolg dat de rijke flora met onder andere muskuskruid, koekoeksbloem en groot sneeuwkllokje verdwijnt.

Alle foto's: de holle weg moet nodig hersteld worden.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Bemelmans, werd door de Landschapswacht en IKL benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze worden uitgevoerd door de stichting IKL en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden, die in het najaar van 2007 worden uitgevoerd, zullen bestaan uit het afzetten van bomen als hakhoutbeheer en struiken en het knotten van de knotbomen. Enkele overstaanders worden gespaard. Voorts wordt de vlier bestreden en wordt de gehele holle weg beplant met diverse struikvormers.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over holle wegen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van holle wegen in Limburg.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en IKL komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De holle weg heeft zijn geriefhoutfunctie verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- De holle weg komt niet in aanmerking voor Programma Beheer subsidie, het pakket holle weg is hier niet van toepassing zoals aangegeven in het natuurgebiedsplan;
- Zelfs wanneer het object wel gelegen was in gebieden waarvoor wel pakket holle weg van Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De holle weg is 0,3 hectare groot. Vanuit Programma Beheer wordt € 1561,75 per hectare

per jaar uitgekeerd. Voor deze holle weg komt dat neer op een bedrag van € 468,- per jaar. De werkelijke kosten zijn € 3480,- per hectare per jaar bij regulier onderhoud (tabel 3.1). Er is dus € 1044,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze holle weg. Nog los van het wegwerken van het achterstallig onderhoud. Het tekort is € 576,- per jaar;

- Het landelijk stookverbod van 23 mei 2003 heeft een negatieve uitwerking op het landschapsonderhoud (Bron: IKL). In gemeenten waar geen uitzondering op dit verbod gemaakt wordt betekent dit dat er extra hoge kosten gemaakt moeten worden voor het versnipperen van takhout, het afvoeren van snippers en het storten van de snippers. In het geval van IKL betekent dit dat zij minder landschapselementen kunnen onderhouden;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot holle wegen in Limburg

Toen de eerste landbouwcultuur zich in 5000 v. Chr. vestigde in de omgeving van Elsloo in Zuid-Limburg ontstonden de eerst holle wegen. Holle wegen behoren tot de oudste wegen van Nederland Bovendien zijn het waardevolle groene corridors van hellingbossen naar beekdalen. Ieder karrenspoor door de löss begon zich bij de geringste stijging of daling onder invloed van regen in te slijten, dieper en dieper. Maar helaas zijn vele holle wegen tegenwoordig geasfalteerd waardoor het uitslijtingsproces is stilgezet en dieren door voorbijrazend verkeer worden gedood. Mest uit de omliggende akkers en weilanden heeft veel holle wegen veranderd in een ratjetoe van brandnetel-, kleeftkruid- of braam. De holle wegen die nog niet zijn aangetast en nog gered kunnen worden zijn onmiskenbaar cultuurhistorisch erfgoed en verdienen de aandacht die ze nu op veel plaatsten ontberen.

Momenteel raamt IKL de totale oppervlakte aan holle wegen in Limburg op ca. 86 hectare. Hiervan is 3 ha ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Limburg € 840.00,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 83 resterende hectares holle wegen vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen', 'holle wegen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een holle weg bedragen € 3480,- per hectare per jaar (zie tabel 3.1). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Limburg betekent dit een financieringsopgave van € 1.733.040,- enkel en alleen voor de 83 hectare holle wegen (terwijl er maar € 840.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 3 hectare holle wegen, die reeds onder Programma Beheer vallen, structureel € 1919,- per hectare per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 5757,-. Dit brengt het totaal op € 1.738.797,- tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande holle wegen in Limburg.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Zolang er geen grondwaardedaling vergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Limburg liggen 86 hectare holle wegen. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Limburg is € 34.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 86 hectare graften landbouwgrond was geweest, was dit € 2.924.000,- waard. Nu is het € 438.600,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst € 2.485.400,-!

Provincie: Limburg

**Gemeente: Mook en
Middelaar**

Object: Meidoornheg

Schouwdatum: november '06

Restauratiedatum: 30-01-'07

Schouwbevindingen

In het noorden van Limburg in het Maasheggengebied zijn nog delen van de laatste oorspronkelijke heggen aanwezig. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd geconstateerd dat hier vrijwel alle hegrestanten ernstig verwaarloosd zijn. Er zijn veel heggen met gaten erin en er is veel achterstallig onderhoud. Van enig consequent heggenpatroon om de percelen heen en langs de veld- wegen, zoals in het Brabantse deel van het Maasdal nog wel te zien is, is geen sprake meer. Van de Maasheggen is bekend dat ze een veekerende functie hadden, die ze pas in het interbellum verloren. Prikkelraad nam toen in de heg de plaats in van het vlechtwerk, maar de meeste heggen bleven staan, tot de ruilverkavelingen ook in dit gebied zorgden voor een kaalslag. De heggen in Mook en Middelaar zijn overwegend uitgegroeid tot struweelheggen. Zulke heggen horen op slootkanten in de zeekleipolders en natte uiterwaarden met ondiep grondwater. De haag is dan een spontaan opgeslagen verzameling struiken en bomen, die de boer door de eeuwen heen benutte als houtleverancier en slootoeververdediging. De sloot was in dat soort situaties de veekering, niet de heg. Door de diepe ligging van grondwater en de zware slibafzettingen langs de rivier de Maas boden sloten als veekering hier geen soelaas, ze moesten te diep gegraven worden en zouden door het vee vertrapt worden en dichtslibben na opeenvolgende hoogwaterperioden. Vandaar dat de Maasheggen vermoedelijk al voor de Romeinse tijd de gangbare perceelsafbakening waren. Deze heggen werden gevlochten. Nog altijd getuigen vlechtsproten in de heggenresten hiervan. De betreffende heg die voor herstel werd uitgezocht, ontbeerde prikkeldraadbescherming aan weerszijden van de heg en zat bovendien vol gaten. Wanneer er geen prikkeldraad voor de heg staat kan het vee bij het binnenste van de heg komen. Door vertrapping en de mest en urine, die het vee aan de heg voet achterlaat, verruigt de heg, verdwijnt de kruidenrijke ondergroei, raken op de grond broedende vogels verstoord en treedt geen na-

tuurlijke verjonging meer op. Ooit zullen de oude laatst overgebleven hegresten van ouderdom sterven en verdwijnt de heg in zijn geheel.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Siebers, werd door de Landschapswacht en IKL benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door de firma 'Heggen' en bekostigd door de Landschapswacht. De Maasheggen waren oorspronkelijk bedoeld om het vee binnen de weiden te houden. Om heggen veekerend te maken werden ze gevlochten en gesnoeid. Hiervan zijn in de Maasheggen sporen gevonden. Deze heg is gevlochten om het historische beeld van een veewildkering zichtbaar te maken. Er waren enkele flinke gapende gaten in de heg aanwezig en deze zijn weer ingeplant met uit het gebied afkomstige meidoorns. Deze kunnen over enkele jaren ook gevlochten worden. Daarnaast is afgesproken met de heer Siebers dat hij de heg zal uitrasteren wanneer er vee in de wei loopt. Tijdens de eerste dag van de

De heg voor de achterstallige onderhoudsbeurt...

uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers (zelfs de landelijke televisie was aanwezig en heeft een item uitgezonden over dit onderwerp) uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over gevlochten Maasheggen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen bij de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van de Maasheggen in Limburg.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij IKL en bij de eigenaar, navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- Het traditionele vlechten van de Maasheggen werd gestaakt niet lang nadat het prikkeldraad gemeengoed werd. In feite verloren de heggen hun landbouwkundige functie;
- Voor dit object in de gemeente Mook en Middelaar is geen subsidie mogelijk vanuit Programma Beheer. In het gebiedsplan is een pakket voor zowel knip- en scheerheggen als voor struweelheggen niet opengesteld in dit gebied;
- Wel was er in het recente verleden een kostendekkende subsidie mogelijk vanuit IKL. Helaas is deze subsidie vanuit IKL komen te vervallen. Het Maasheggengebied valt voor grote delen onder het Programma Beheer en IKL heeft zich moeten terugtrekken uit die gedeelten van Limburg waar Programma Beheer actief werd (Bron: IKL). De overeenkomsten met IKL werden opgezegd en overgedragen aan Programma Beheer. Vanuit de bewoners is er veel kritiek gekomen op deze verandering en velen hebben de overeenkomst met Programma Beheer niet geaccepteerd (Bron: IKL);

- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Zelfs wanneer het object wel gelegen was in gebieden waar knip- en scheerheggen voor subsidie in aanmerking komen, wat hier niet het geval is, dan nog zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De vlechthege is 300 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 1,63 per meter per jaar uitgekeerd voor een knip- en scheerhege. Voor deze vlechthege komt dat neer op een bedrag van € 489,- per jaar. De kosten zijn € 4,57 per meter per jaar voor deze vlechthege inclusief het vlechten (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 1371,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze vlechthege. Het tekort is € 882,- per jaar;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Voor het cultuurhistorisch verantwoord vlechtwerk bestaan binnen Programma Beheer helemaal geen vergoedingspakketten;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot meidoornheggen in Limburg

Het Maasheggenlandschap is één van de oudste cultuurlandschappen van Nederland. Er zijn aanwijzingen dat het heggenlandschap al bestond voordat de Romeinen in ons land kwamen. Julius Caesar vertelt in zijn verslag over de Gallische oorlog uitvoerig over gelegde heggen in Zuid-Nederland. Maasheggen behoren zonder meer tot nationaal erfgoed en gezien het feit dat langs het gehele Europese stroomgebied van deze rivier alleen nog in Nederland noemenswaardig veel

...tijdens...

... en na de achterstallige onderhoudsbeurt.

heggen over zijn, behoort het gebied tot Europees erfgoed gerekend te worden!

Ooit telde dit geweldige doolhof van heggen en weides een oppervlakte 15.000 hectare! In lengte kwam dat neer op 1760 kilometer Maasheggen. Tegenwoordig is het Maasheggengebied verschrompeld tot een kleine 2000 hectare met nog maar 185 kilometer min of meer gave heggen. Het gebied heeft zwaar te lijden gehad onder de ruilverkavelingen, waarbij ruim honderd kilometer Maasheggen werd gerooid.

Vanuit de provincie wordt niet gestimuleerd om landschapselementen in de terreinen van natuurorganisaties terug te brengen of te herstellen. De regelgeving maakt het terreinbeherende instanties niet mogelijk de terreinen structureel aan te pakken in het kader van cultuurhistorisch landschapsherstel. In de terreinbeschrijvingen wordt het belang van deze landschapselementen vaak wel genoemd, maar vervolgens ontbreken deze elementen bij de subsidiabele terreindoeltypen (Bron: Brief van Stichting het Limburgs Landschap aan het College van gedeputeerde Staten, 15 augustus 2006). Dit, en het feit dat ook particuliere eigenaren in dit gebied (de Maasheggen) niet in aanmerking komen voor subsidiering of op onvoldoende wijze financieel tegemoet worden getreden, zowel vanuit de provincie Limburg als vanuit DLG, wekt bij de Landschapswacht grote verbazing. Immers, de provincie

Limburg heeft bij hoofde van haar gedeputeerde Welzijn Zorg, Cultuur en Sport, Odile Wolfs, de Visie 'Ruimte voor herinnering' uit 2005 voor dit gebied mede ondertekent.

Wat de Maasheggen nodig hebben is een duurzame financiële vergoeding voor de boeren om de herstelde heggen, poelen en nieuw aan te planten knotbomen blijvend te onderhouden. In de Visie 'Ruimte voor herinnering' staat op pagina 72 dat er € 2.605.000,- op jaarbasis voor dit gebied moet worden uitgetrokken. Volgens de Visie is het totale budget nu ongeveer € 800.000,- per jaar. Dat betekent dat voor het realiseren van een mooi Maasheggengebied ongeveer € 1.805.000,- per jaar tekort is. Het is aan de twee Maasheggen provincies om samen met het Rijk voor dit bedrag zorg te dragen of openlijk afstand te doen van de Visie en het door hen recent ondertekende Maasheggenmanifest.

Momenteel raamt IKL de totale lengte aan knip- en scheerheggen in Limburg op ca. 800 km. Hiervan is 375 km ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Limburg € 840.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 425 resterende kilometers knip- en scheerheg, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel

Door de bestaande struiken te vlechten zijn de meeste gevallen gaten in de heg weer opgevuld.

Grote gevallen gaten in de heg zijn opnieuw ingeplant.

van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een knip- en scheerheg bedragen € 3,00,- per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Limburg betekent dit een financieringsopgave van € 7.650.000,- enkel en alleen voor de 425 km knip- en scheerheggen (terwijl er maar € 840.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 375 kilometer knip- en scheerheggen, die reeds onder Programma Beheer vallen, structureel € 1,37 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 513.750,-. Dit brengt het totaal op **€ 8.163.750,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande knip- en scheerheggen in Limburg.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Limburg liggen 800 km knip- en scheerheggen. Bij een gemiddelde breedte van 1 meter (Bron: IKL) komt dat neer op 80 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Limburg is € 34.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 80 hectare knip- en scheerheggen landbouwgrond was geweest, was dit € 2.720.000,- waard. Nu is het € 408.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 2.312.000,-!**

Helaas moeten we uit het bovenstaande concluderen dat de provincie Limburg met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden. Hierdoor wordt de geconstateerde achteruitgang van landschapskwaliteit gecontinueerd.

Provincie: **Noord-Brabant**

Gemeente: **Bernheze**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **22-11-'06**

Schouwbevindingen

De houtwal aan de Loosbroeksestraat ligt in een erg nat gebied, De Bleeken genoemd, ontgonnen rond 1830. In het verleden was hier veel bouwland te vinden met smalle noord-zuid lopende perceeltjes, gescheiden door vele sloten en houtwallen. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd geconstateerd dat zelfs één van de laatste houtwallen in De Bleeken niet onderhouden wordt. De eiken, die op de wal groeien, zijn al lange tijd niet meer afgezet en langs zeker driekwart van de houtwal, aan beide zijden, werd wilgenopslag geconstateerd in de slootkanten en greppels. Hierdoor raakt de wal zijn schaduw- en zonzijde begroeiing kwijt. Daarnaast namen de eiken al het licht weg waardoor de struiklaag op de wal zelf bijna in z'n geheel verdween. Door het verdwijnen van de struiklaag wordt de grond minder goed vastgehouden waardoor er een grote kans is op erosie. Door het voornamelijk hoge hout is de wal extra gevoelig geworden voor stormschade. Bij enkele bomen was het prikeldraad dat aan de bomen bevestigd was helemaal ingegroeid.

De houtwal met achterstallig onderhoud voor...

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer van Wanrooij, werd door de Landschapswacht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een plaatselijke aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste eiken als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Daarnaast is de wilgenopslag aan beide zijden van de houtwal verwijderd en is de houtwal aan de weizijde uitgerasterd. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Noord-Brabant.

... en na de onderhoudsbeurt.

Enkele overstaanders zijn gespaard, en de overige eiken zijn als hakhout afgezet.

De greppel is vrijgemaakt van wilgenopslag.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft zowel bij de eigenaar als bij het Coördinatiepunt Landschapsbeheer Noord-Brabant navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Het object in de gemeente Bernheze ligt in een gebied waar geen subsidiemogelijkheden zijn vanuit Programma Beheer voor houtwallen. In het gebiedsplan is een dergelijk pakket niet opengesteld. De provincie heeft wel een regeling ontwikkeld: het Stimuleringskader Groene-blauwe Diensten. Hierbij vergoed de provincie 50% van de kosten. De overige 50% moet ergens anders vandaan worden gehaald. Inmiddels is voor twee gebieden in Brabant het uitvoeringsplan klaar in het kader van de Groene-blauwe Diensten;
- Zelfs wanneer het object in Bernheze wel gelegen was in gebieden waarvoor pakket houtwal van Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De houtwal is 225 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 76,50 per jaar. De werkelijke kosten zijn echter € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 247,50 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 171,- per jaar. Nog los van het wegwerken van het achterstallig onderhoud;

- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

De meeste eiken zijn teruggezet als hakhout.

Provincie: **Noord-Brabant**

Gemeente: **Bergeijk**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **18-01-'07**

Schouwbevindingen

De houtwal aan de Hoge Rijt ligt aan de rand van het dorp Luijkgestel. Een gebied ontgonnen vanaf de 14^e eeuw waarbij ook vanaf die tijd de houtwallen in dit gebied zijn aangelegd. In het verleden waren hier meerdere houtwallen te vinden. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd geconstateerd dat zelfs de laatste houtwal in dit gebied, genaamd De Deen, niet onderhouden wordt. Dit viel af te leiden uit het feit dat de eiken, die op de wal groeien, al lange tijd niet meer waren afgezet. Daarnaast is ook hier geconstateerd dat de eiken al het licht wegnemen waardoor de struiklaag bijna in z'n geheel verdwenen is. Bovendien bestaat er een groot risico op stormschade over een aanzienlijke lengte van de houtwal.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaresse, mevrouw Hendricks-Jacobs, werd door de Landschapswacht en het Coördinatiepunt Landschapsbeheer Noord-Brabant benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een plaatselijke aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De herstel-

werkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste eiken als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Daarnaast is de gehele houtwal uitgerasterd. Vervolgens is de gehele houtwal beplant met struikvormers (meidoorn, inlandse vogelkers, vuilboom en Gelderse roos) en eiken. Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Noord-Brabant.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft zowel bij de eigenaar als bij het Coördinatiepunt Landschapsbeheer Noord-Brabant navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;

De houtwal voor en na de achterstallige onderhoudsbeurt. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste eiken als hakhout.

Herstelwerkzaamheden op de wal met veel achterstallig onderhoud.

- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Het object in de gemeente Bergeijk ligt in een gebied waar geen subsidiemogelijkheden zijn vanuit Programma Beheer voor houtwallen. In het gebiedsplan is een dergelijk pakket niet opgesteld. De provincie heeft wel een regeling ontwikkeld: het Stimuleringskader Groene-blauwe Diensten. Hierbij vergoed de provincie 50% van de kosten. De overige 50% moet ergens anders vandaan worden gehaald. Inmiddels is voor twee gebieden in Brabant het uitvoeringsplan klaar in het kader van de Groene-blauwe Diensten;
- Zelfs wanneer het object in Bergeijk wel gelegen was in gebieden waarvoor pakket houtwal van Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De houtwal is 136 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 46,24 per jaar. De werkelijke kosten zijn echter kosten zijn € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 149,60 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 103,36 per jaar;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot houtwallen in Noord-Brabant

Het merendeel van de houtwallen in Noord-Brabant is verdwenen. Wat er nog staat is grotendeels in verval. In Noord-Brabant zijn houtwallen dan ook een zeldzaam goed aan het worden. Eens te meer een reden om ook houtwallen die al decennia lang niet meer zijn onderhouden alsnog te redden. De eerste houtwallen ontstonden rond nederzettingen, als verdedigingswal tegen rovers en wilde dieren. Later ontstonden ze ook langs perceelsranden. De eerste houtwallen ontstonden in de ijzertijd. Anderen werden aangelegd tijdens ontginningen en bij de verdeling van de boerenmarken in de 17de, 18^e en 19^e eeuw. Ze behoren onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt de Landschapswacht, in samenwerking met het Coördinatiepunt Landschapsbeheer van het Brabants Landschap, de totale lengte aan houtwallen in Noord-Brabant op ca. 390 km. Hiervan is 60 km ondergebracht in Programma Beheer. Uitgangspunt is dat 25% van pakket 65 (het pakket bestaande uit houtwallen, houtsingels en hagen) uit houtwal bestaat. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief in Programma Beheer als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Noord-Brabant € 1.886.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 330 resterende kilometers houtwal, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een houtwal bedragen € 1,10 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een

nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Noord-Brabant betekent dit een financieringsopgave van € 2.178.000,- enkel en alleen voor de 330 km houtwallen (terwijl er maar € 1.886.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 60 kilometer houtwal, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,76 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 45.600,-. Dit brengt het totaal op **€ 2.223.600,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtwallen in Noord-Brabant.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Er is dus geen enkele stimulans om nieuwe elementen aan te leggen. Ook voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed.

In Noord-Brabant liggen 390 km houtwallen. Bij een gemiddelde breedte van 5 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 195 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Noord-Brabant is € 40.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 390 hectare houtwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 7.800.000,- waard. Nu is het € 1.170.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 6.630.000,-!**

Gelet op het bovenstaande kan helaas niet anders vastgesteld worden dan dat de provincie Noord-Brabant met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

Jonge aanplant op de wal zorgt in de toekomst voor een structuurrijke vegetatie.

Provincie: Zeeland

Gemeente: Kloetinge

Object: Bomenrij

Schouwdatum: 31-01-'06

Restauratiedatum: 31-03-'06

Schouwbevindingen

In het historische plaatje Kloetinge op Zuid-Beveland bevinden zich binnen de ring diverse landschapselementen zoals hoogstamboomgaarden, knotbomenrijen en meidoornhagen. Kenmerkend zijn de weilanden met oude bomenrijen van populier en es. De bomenrijen zijn veelal net na de tweede wereldoorlog geplant en de vitaliteit van diverse bomenrijen gaat al jaren sterk achteruit. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werden hier twee bomenrijen aangetroffen die in slechte staat verkeerden. Er werd door de Landschapswacht geconstateerd dat de twee bomenrijen en een stuk struweelhaag onbeschermd in en langs een paardenweide liggen. Door vraat en stagnerend water zijn enkele bomen al afgestorven en dreigen meerdere bomen en struiken af te sterven. Doordat deze niet worden vervangen verdwijnen de bomenrijen in snel tempo. Daarnaast werd door de Landschapswacht geconstateerd dat een afrastering volledig ontbreekt waardoor de paarden aan de schors van de bomen vreten. Een verklaring voor het ontbreken van het raster is dat de eigenaar geen vergoeding krijgt voor het plaatsen van een beschermende afrastering (Bron: Landschapswacht Zeeland).

Nieuwe bomen zijn geplant.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Wagenaar, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Zeeland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Zeeland en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestond uit het kappen van de dode bomen en struiken. Daarnaast werden nieuwe essen, eiken en struikvormers ingeplant waardoor de oorspronkelijke bomenrijen en struweelhaag weer hersteld zijn. Voorts is een beschermde afrastering geplaatst om toekomstige vraat aan de beplanting door paarden te voorkomen. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over bomenrijen, de cultuurhistorie, ecologische waarden, problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheeren van bomenrijen in Zeeland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschapsbeheer Zeeland komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevol landschapselement:

- De bomenrijen hebben hun oorspronkelijke functie van houtopbrengst verloren. Daarnaast heeft de moderne landbouw grootschaliger percelen, waardoor bomenrijen en struweelhagen op slootkanten in de weg staan;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de bomenrijen weer klaar zijn voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De twee bomenrijen zijn in totaal 200 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,36 per meter per jaar uitgekeerd. Voor de bomenrijen komt dat neer op een bedrag van € 72 per jaar. De werkelijke kosten bedragen echter € 0,60 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 120,- per jaar nodig voor het regulier beheer van de twee bomenrijen. Het tekort is € 48,- per jaar;
- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschapsbeheer Zeeland.

Met de aanplant van nieuwe essen, eiken en struikvormers, zijn de oorspronkelijke bomenrijen en struweelhaag weer hersteld.

Algemene conclusie met betrekking tot bomenrijen in Zeeland

Bomenrijen zijn zeer structurerende en karakteriserende elementen in het landschap. Een bomenrij is, zoals de naam al zegt, een reeks bomen die in een (rechte) lijn zijn geplaatst of gerangschikt. Bomenrijen zijn landschappelijk zeer belangrijk. Vele planten en dieren groeien en leven tussen en in de bomen. Vleermuizen gebruiken de bomen bijvoorbeeld om zich te oriënteren. De meeste bomenrijen in Zeeland zijn in de jaren 40/50 van de vorige eeuw aangeplant voor gebruik van het hout. Nu dit niet meer gebruikelijk is verdwijnen steeds meer bomenrijen uit ons landschapsbeeld. De meeste bomenrijen staan bovendien op veel oudere, soms middeleeuwse perceelsranden, die door de eeuwen met struwelen begroeid raakten. Ze vormen dus een mengvorm van oud en nieuwer erfgoed. Zeker wanneer men in ogenschouw neemt dat, wanneer landschappelijke gegevenheden uit een recent verleden niet op onze bescherming kunnen rekenen, onze generatie en die ervoor niets van waarde toegevoegd heeft aan het landschappelijk erfgoed. Een slecht signaal aan toekomstige generaties!

Momenteel raamt Landschapsbeheer Zeeland de totale lengte aan bomenrijen in Zeeland op ca. 75 km in bezit van particulieren. Hiervan is 800 meter(!) ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Zeeland € 38.174,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 74 resterende kilometers bomenrijen, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers zich kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen', 'bomenrijen' en 'houtwallen'.

De gaten in de struweelheg onder de bomen zijn weer dichtgeplant.

De kosten van het onderhoud aan een bomenrij bedraagt € 0,60 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Zeeland betekent dit een financieringsopgave van € 270.000,- enkel en alleen voor de 74 km bomenrijen (terwijl er maar € 38.174,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 800 meter bomenrij, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,14 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 112,-. Dit brengt het totaal op **€ 270.112,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande bomenrijen in Zeeland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Zeeland liggen 75 km bomenrijen in particulier bezit. Bij een gemiddelde breedte van 3 meter komt dat neer op 23 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Zeeland is € 24.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 23 hectare bomenrijen landbouwgrond was geweest, was dit € 552.000,- waard. Nu is het € 82.800,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 469.200,-!**

Er is een beschermende afrastering geplaatst om toekomstige vraat door paarden te voorkomen.

Provincie: **Zeeland**

Gemeente: **Hulst**

Object: **Bomendijk**

Schouwdatum: **oktober '06**

Restauratiedatum: **27-02-'07**

Schouwbevindingen

Geen streek in Zeeland is zo doorspekt met bomendijken als de zak van Zuid-Beveland en Zeeuws-Vlaanderen. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd in Zeeuws-Vlaanderen een bomendijk aangetroffen die in slechte staat verkeerde. De bomendijk maakt deel uit van de Eeckenissepolder. Deze polder is in de Middeleeuwen bedijkt en behoort tot één van de weinige oudlandpolders in Zeeuws-Vlaanderen.

Er werd door de Landschapswacht geconstateerd dat de laanbeplanting op de bomendijk in het geheel verdwenen is. Aan de westzijde van de weg staan nog wel enkele knotbomen. De zo karakteristieke populier ontbreekt aan deze zijde van de weg. Aan de oostzijde van de weg zijn enkele jaren geleden een tiental lindes aangeplant waarvan er nu nog vier staan. Daarnaast staat er een es en hier en daar verspreid een meidoorn en een wilde roos. Ook aan deze zijde staan geen populieren. De populieren die er stonden waren ouder dan 50 jaar. Deze waren kaprijp en bovendien dreigde het gevaar dat ze zouden omvallen bij een flinke storm. De populieren zijn enige jaren geleden om die reden gekapt en daarna zijn er niet opnieuw populieren ingeplant.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Meesen, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Zeeland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Zeeland en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden uit het aanplanten van bomen. Aan de westzijde van de weg zijn zes populieren en zeven knotwilgen aangeplant. Aan de oostzijde van de weg zijn twaalf populieren en drie walnoten aangeplant. De aangeplante bomen worden beschermd door middel van een boomkorf tegen vraat van vee. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over bomendijken, de cultuurhistorie, ecologische waarden, problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van bomendijken in Zeeland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschapsbeheer Zeeland komen tot volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevol landschapselement:

- De bomendijk heeft zijn oorspronkelijke functie voor de houtopbrengst verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;

De herstelwerkzaamheden op de bomendijk bestonden uit het aanplanten van nieuwe laanbomen, zoals populieren, knotwilgen en walnotenbomen.

- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de bomendijk weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De bomendijk is 200 meter lang en aan beide zijden beplant, dus moet men 400 meter lengte rekenen. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,36 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze bomendijk komt dat neer op een bedrag van € 144,- per jaar. De kosten zijn in werkelijkheid echter € 1,80 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 720,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze bomendijk. Het tekort is € 576,- per jaar. Nog los van het wegwerken van het achterstallig onderhoud;
- Er waren een aantal lindes geplant, welke niet tot groei kwamen op deze plek. De oorzaak daarvan was dat de populieren die er stonden al het licht en grondwater wegnamen;
- De kaprijpe populieren die er stonden, zijn gekapt en er is niet herplant;
- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschapsbeheer Zeeland.

Algemene conclusie met betrekking tot bomendijken in Zeeland

Bomendijken zijn zeer karakteriserende elementen in het

landschap van Zeeland. Met inpolderingen de afgelopen eeuwen werden ze rond de polders aangelegd en moesten ze vooral het water buiten houden. Het hout werd voor elk denkbaar nut gebruikt. Omdat polder na polder werd drooggelegd liggen de bomendijken nu als een baken midden in het Zeeuwse landschap. Ze behoren tot het zeldzaam geworden erfgoed, zeker wanneer men bedenkt dat buiten Zeeland, alleen op enkele plaatsten in Brabant en Gelderland nog bomendijken te vinden zijn.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Zeeland de totale lengte aan bomendijken in Zeeland op ca. 300 km. Hiervan is niets ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Zeeland € 38.174,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 300 kilometer bomendijk, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'bomendijken', 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een bomendijk bedragen € 1,80,- per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Zeeland betekent dit een financieringsopgave van

De Landschapswacht constateerde dat de bomendijk vrijwel geheel kaal was: de laanbeplanting ontbrak totaal.

€ 3.240.000,- enkel en alleen voor de 300 km bomendijken (terwijl er maar € 38.174,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Omdat er niets onder Programma Beheer of provinciale regelingen valt is het tekort **€ 3.240.000,-** enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande bomendijken in Zeeland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Zeeland liggen 300 km bomendijken in particulier bezit. Bij een gemiddelde breedte van 6 meter waar bomen staan (beide zijden van de dijk) komt dat neer op 180 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Zeeland is € 24.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 180 hectare bomendijken landbouwgrond was geweest, was dit € 4.320.000,- waard. Nu is het € 648.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 3.672.000,-!**

De bomendijk na de herstelwerkzaamheden.

Aan de westzijde van de weg staan nog enkele knotbomen.

Provincie: Zeeland

Gemeente: Nisse

Object: Struweelheg

Schouwdatum: oktober '06

Restauratiedatum: 27-02-'07

Schouwbevindingen

Op Walcheren en Zuid-Beveland waren heggen vroeger een al even normaal verschijnsel als dijken en sloten. Ze ontstonden voor een deel spontaan op slootoevers en werden door de boeren regelmatig bij de grond afgezaagd om als geriefhout te dienen. Rond de hoger gelegen huisweides werden bewust heggen als veekering aangeplant en gevlochten. Na de tweede wereldoorlog, de watersnoodramp en de ruilverkaveling bleef er bitter weinig over van het eertijds zo heggenrijke landschap. Rondom Nisse, als door een wonder, bleef echter een klein gebied met slootkantheggen gespaard. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd dichtbij dit gebied een struweelheg aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde dat er in de loop van de jaren gaten waren gevallen in de heg. Bovendien is de heg al decennia niet meer afgezet waardoor de struiken enorm zijn doorgesproeid. Verder is geconstateerd dat het huidige raster verwaarloosd is waardoor het vee uit het naastliggende weiland de heg begraast, en vanonder vertrapt en er mest en urine achterlaat. Hierdoor verjongt de heg niet meer, verdwijnen kruiden en bloemen en grijpen brandnetels hun kans. Ook op de grond broedende vogels worden ernstig verstoord.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, Ambachtsheerlijkheid Nisse, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Zeeland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Zeeland en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestond uit het aanplanten van meidoorns, rozen en sleedoorns. Daarnaast zijn de vlieren en iepen in de struweelheg afgezet zodat deze de meidoorns niet gaan overwoekeren. Ter bescherming van de heg en nieuwe aanplant is een veekerend raster geplaatst over de gehele lengte van de heg. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven

over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over struweelheggen, de cultuurhistorie, ecologische waarden, problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van struweelheggen in Zeeland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschapsbeheer Zeeland komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De heg heeft zijn oorspronkelijke functie als geriefhout leverancier verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- In het verleden is meidoorn verwijderd vanwege bacterie-

De struweelheg na het uitvoeren van het achterstallige onderhoud.

De heg was al decennia niet meer afgezet, waardoor de struiken enorm zijn doorgesloegen.

vuur bestrijding;

- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- De struweelheg bevindt zich in een gebied dat kennelijk niet in aanmerking komt voor Programma Beheer subsidie. In het gebiedsplan is dit gebied niet opengesteld voor een dergelijk pakket;
- Zelfs wanneer het object wel in aanmerking zou zijn gekomen voor een dergelijk beheerspakket uit Programma Beheer, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De struweelheg is 200 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,07 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze struweelheg komt dat neer op een bedrag van € 14,- per jaar. De werkelijke kosten bedragen echter € 0,90 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 180,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze struweelheg. Het tekort is € 166,- per jaar;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot struweelheggen in Zeeland

Struweelheggen waren bepaalde eeuwen lang het gezicht van Walcheren en de Zak van Zuid-Beveland. Na de overstromingen en de ruilverkavelingen zijn ze zeldzaam geworden. Op enkele plaatsen zijn de struweelheggen langs slootkanten nog bewaard gebleven. Ze behoren zondermeer tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Zeeland de totale lengte aan struweelheggen in Zeeland op ca. 100 km. Hiervan is 16

km ondergebracht in Programma Beheer en 22 km in Provinciale regelingen.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Zeeland € 38.174,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 62 resterende kilometers struweelheggen, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een struweelheg bedragen € 0,90 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Zeeland betekent dit een financieringsopgave van € 334.800,- enkel en alleen voor de 62 km struweelheggen (terwijl er maar € 38.174,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 16 kilometer struweelheggen, die reeds onder Programma Beheer vallen, en de 22 km struweelheggen, die onder de provinciale regelingen vallen, structureel respectievelijk € 0,83 per jaar en € 0,58 per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 26.040,-. Dit brengt het totaal op **€ 360.840,-** tekort, enkel en alleen

De werkzaamheden bestonden uit het knotten van de bomen en de gaten in de heg zijn opgevuld met nieuwe aanplant.

voor regulier onderhoud aan bestaande struweelheggen in Zeeland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Zeeland liggen 100 km struweelheggen. Bij een gemiddelde breedte van 1 meter (Bron: IKL) komt dat neer op 10 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Zeeland is € 24.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 10 hectare struweelheggen landbouwgrond was geweest, was dit € 240.000,- waard. Nu is het € 36.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 204.000,-!**

Uit bovenstaande moet helaas geconcludeerd worden dat de provincie Zeeland met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

Er is weer een veekerend raster geplaatst over de gehele lengte van de heg.

Provincie: Zuid-Holland

Gemeente: Bodegraven

Object: Geriefhoutbosje

Schouwdatum: november '06

Restauratiedatum: 09-02-'07

Schouwbevindingen

In de omgeving van Bodegraven bevinden zich nog een aantal geriefhoutbosjes. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een geriefhoutbosje aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde dat het geriefhoutbosje al enkele decennia niet meer is afgezet, waardoor er geen sprake meer is van een hakhoutcyclus. Daarnaast staan er twee grote abelen in het geriefhoutbosje die niet streekeigen zijn en bovendien een groot risico lopen om te waaien bij een storm. Daarnaast is geconstateerd dat de elzen al het licht wegnemen waardoor de struiklaag in het geriefhout bosje bijna verdwenen is.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Uitenbosch, werd door Landschapsbeheer Zuid-Holland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Zuid-Holland en voor een groot gedeelte bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het afzetten van de elzen en het verwijderen van de twee abelen. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over geriefbosjes, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van geriefhoutbosjes in Zuid-Holland.

De wethouder van Bodegraven gaf het startsein voor de werkzaamheden aan het geriefhoutbosje.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij Landschapsbeheer Zuid-Holland navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- Het geriefhoutbosje heeft zijn functie als gerief verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;

Bosje voor restauratie.

- Voor dit object is vanuit Programma Beheer geen subsidie mogelijk. Een voorwaarde vanuit Programma Beheer is namelijk dat het element minimaal 5 are groot moet zijn. De geriefhoutbosjes die minimaal 5 are groot zijn, zijn echter uiterst zeldzaam in Zuid-Holland (Landschapsbeheer Zuid-Holland);
- Zelfs wanneer het object in Bodegraven wel in aanmerking zou komen voor Programma Beheer, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. Het geriefhoutbosje is 400 m² groot. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,07 per m² per jaar uitgekeerd. Voor dit geriefhoutbosje komt dat neer op een bedrag van € 28,- per jaar. De werkelijke kosten zijn echter € 0,40 per m² per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 160,- per jaar nodig voor het regulier beheer van dit geriefhoutbosje. Het tekort is € 132,- per jaar;
- Vanuit de provincie is wel subsidie beschikbaar voor de geriefhoutbosjes. Zij vergoeden 80% van de gemaakte kosten. Maar dit pakket van de provincie is ver overvraagd en dus evenmin toereikend. Inmiddels is er überhaupt geen ruimte meer voor nieuwe aanvragen (Bron: Landschapsbeheer Zuid-Holland).

Provincie: **Zuid-Holland**

Gemeente: **Bodegraven,
buurtschap de Meije**

Object: **Begroeide slootkade**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **09-02-'07**

Schouwbevindingen

In het buurtschap de Meije bevinden zich nog een aantal begroeide slootkades met voornamelijk hakhoutessen. Opge-merkt dient te worden dat deze begroeide slootkades in Pro-gramma Beheer en door Landschapsbeheer Zuid-Holland worden aangemerkt als geriefhoutbosjes (Bron: Landschaps-beheer Zuid-Holland). In de doorrekening wordt dan ook een berekening gemaakt uitgaande van geriefhoutbosjes.

De Meije is een oud veenstroompje en het gebied is tussen 1000 en 1300 ontgonnen. Tijdens de schouw van de Land-schapswacht werd hier een begroeide slootkade aangetrof-fen met achterstallig onderhoud. Er werd door de Land-schapswacht geconstateerd dat de begroeiing op de sloot-kade, die voornamelijk bestaat uit elzen en daarnaast een aantal essen, al enkele decennia niet meer is afgezet, waar-door er geen sprake meer is van een hakhoutcyclus. Daar-naast staat er ook een oude knotwilg in het geriefhoutbosje die ook al decennia niet is geknot. De takken van de knotwilg zijn zo lang en vooral dik geworden dat ze ieder moment kunnen bezwijken onder hun eigen gewicht. Daarnaast is geconstateerd dat de ringsloot, die er heeft gelegen, in zijn geheel is verdwenen.

De begroeide slootkade voor restauratie, met veel achterstallig onderhoud.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Verbree, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Zuid-Holland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Zuid-Holland en bekostigd door de Land-schapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het afzetten van de elzen en essen en het knotten van de wilg. De ringsloot is in overleg met de eigenaar niet hersteld. Er zou dan een archeologisch onderzoek moeten plaatsvinden voordat er gegraven mag worden, waarbij de kosten zo hoog zouden oplopen dat het project niet gefinancierd zou kunnen worden. Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtings-bord geplaatst met informatie over begroeide slootkades, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spe-len rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhisto-risch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van begroeide slootkades in Zuid-Holland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij Landschapsbeheer Zuid-Hol-land navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschaps-element:

- Het hakhoutbosje heeft zijn functie als gerief verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Voor dit object is vanuit Programma Beheer geen subsidie mogelijk. Een voorwaarde vanuit Programma Beheer is namelijk dat het element minimaal 5 are groot moet zijn (het wordt vanuit Programma Beheer aangemerkt als een geriefhoutbosjes). De geriefhoutbosjes die minimaal 5 are groot zijn, zijn echter uiterst zeldzaam in Zuid-Holland (Landschapsbeheer Zuid-Holland);

- Zelfs wanneer het object in de Meije wel in aanmerking zou komen voor Programma Beheer, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De begroeide slootkade is 120 m² groot. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,07 per m² per jaar uitgekeerd. Voor dit object komt dat neer op een bedrag van € 8,40 per jaar. De kosten zijn € 0,40 per m² per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 48,- per jaar nodig voor het regulier beheer van dit object. Het tekort is € 39,60 per jaar;
- Vanuit de provincie is wel subsidie beschikbaar voor de hakhoutbosjes. Zij vergoeden 80% van de gemaakte kosten. Maar dit pakket van de provincie is ver overvraagd en dus evenmin toereikend. Inmiddels is er überhaupt geen ruimte meer voor nieuwe aanvragen (Bron: Landschapsbeheer Zuid-Holland).

Algemene conclusie met betrekking tot geriefhoutbosjes in Zuid-Holland

Midden in de weilanden duiken ze op: kleine bosjes van els, es, wilg, populier en andere soorten. Deze geriefhoutbosjes komen in veel gebieden in Nederland voor, het meest in het veenweidegebied van het Groene Hart. Het hout uit de geriefhoutbosjes werd op boerderijen gebruikt voor hekken, gereedschap of als brandhout. Door het verdwijnen van de economische functie van het geriefhout en de intensivering van de landbouw in de 20ste eeuw verdween de noodzaak om de bosjes te onderhouden en werden veel bosjes gerooid. Zo is in korte tijd meer dan de helft van de geriefhoutbosjes verdwenen.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Zuid-Holland de totale oppervlakte aan geriefhoutbosjes in Zuid-Holland op 400.000 m². Hiervan is 130.000 m² ondergebracht in Programma Beheer en 70.000 m² valt onder provinciale regelingen. Opgemerkt dient te worden dat de Landschapswacht het volgende geconstateerd heeft: Landschapsbeheer Zuid-Holland heeft aangegeven dat de meeste geriefhoutbosjes kleiner zijn dan 500 m² en dus niet in aanmerking komen

Het hakhoutbeheer van de elzen en essen is weer ter hand genomen.

voor Programma Beheer. Dienst Regelingen heeft aangegeven dat er toch 13 ha geriefhoutbosjes in Programma Beheer zitten in Zuid-Holland. Beide partijen hebben geen verklaring voor deze tegenstrijdigheid. Wel heeft Landschapsbeheer Zuid-Holland aangegeven dat zij geen overzichten hebben welke geriefhoutbosjes onder Programma Beheer vallen vanwege privacyredenen.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Zuid-Holland niets beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. Ook de provinciale regelingen laat geen nieuwe aanvragen meer toe. De 200.000 m² resterende geriefhoutbosjes komen dus niet in aanmerking voor nieuwe overeenkomsten.

De kosten van het onderhoud aan een geriefhoutbosje bedragen € 0,40 per m² per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Zuid-Holland betekent dit een financieringsopgave van € 480.000,- enkel en alleen voor de 200.000 m² geriefhoutbosjes (terwijl er niets beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 130.000 m² geriefhoutbosjes, die reeds onder Programma Beheer vallen, en de 70.000 m² geriefhoutbosjes, die onder provinciale regelingen vallen, structureel respectievelijk € 0,33 per m² en € 0,14 per m² te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 52.700,-. Dit brengt het totaal op **€ 532.700,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande geriefhoutbosjes in Zuid-Holland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Zuid-Holland liggen 40 hectare geriefhoutbosjes. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Zuid-Holland is € 40.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 40 hectare geriefhoutbosjes landbouwgrond was geweest, was dit € 1.600.000,- waard. Nu is het € 240.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 1.360.000,-!**

De afgezette essen en elzen lopen weer uit.

Provincie: **Zuid-Holland**

Gemeente: **Bodegraven,
buurtschap de Meije**

Object: **Knotessen en
hakhoutessen**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **08-03-'07**

Schouwbevindingen

Knotbomen zijn eigenlijk een merkwaardig verschijnsel. Hoewel ze door een menselijk ingreep zijn ontstaan, bestaan ze al zo lang, dat ze niet meer uit het landschap zijn weg te denken. Wilg, populier, es, els, eik en haagbeuk kwamen al voor onze jaartelling geknot voor. Ze deden dienst als grensafscheiding en als houtleverancier. In het Zuid-Hollandse landschap zijn nog tal van knotbomen te vinden. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werden nabij Bodegraven in het buurtschapje de Meije knotessen en hakhoutessen aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Meije is een oud veenstroompje en het gebied is tussen 1000 en 1300 ontgonnen. De Landschapswacht constateerde dat de knotessen en hakhoutessen decennia geleden voor de laatste keer zijn geknot en afgezet. De takken van de knotessen zijn zo lang en vooral dik geworden dat de bomen ieder moment kunnen bezwijken onder hun eigen gewicht.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer van der Wel, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Zuid-Holland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een lokale aannemer en voor het grootste gedeelte bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden uit het knotten van alle knotessen en het afzetten van de hakhoutessen. Daarnaast is er een raster geplaatst rondom de knotessen omdat er regelmatig schapen in de weide lopen.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over knotbomen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen bij de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed. Daarnaast staan de financiële tekorten vermeld voor het behoud en beheren van knotbomen in Zuid-Holland.

Een hakhoutes voor en na het onderhoud.

De onderhoudswerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de essen tot hakhout.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschapsbeheer Zuid-Holland komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De knotessen en hakhoutessen hebben een oorspronkelijke functie van houtleverancier verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Het object is gelegen in een gebied waarvoor wel Programma Beheer subsidie voor knotbomen mogelijk is, (deze hakhoutessen worden door Programma Beheer en Landschapsbeheer Zuid-Holland gerekend als knotbomen. In de berekening wordt hier dan ook vanuit gegaan) maar waarbij de daaruit verstrekte gelden volstrekt niet toereikend zijn. Er staan 40 knotbomen. Vanuit Programma Beheer wordt € 4,23 per stuk per jaar uitgekeerd. Voor deze knotbomen komt dat neer op een bedrag van € 169,20 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 18,- per stuk per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 720,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze knotessen. Het tekort is € 550,80 per jaar;
- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschapsbeheer Zuid-Holland.

Algemene conclusie met betrekking tot knotbomen in Zuid-Holland

Knotbomen zijn misschien nog een veel voorkomend element in Nederland, maar ook knotbomen verdwijnen snel uit het landschapsbeeld. Overal waar nu nog één of twee knotbomen staan heeft vroeger een hele rij gestaan. Ze behoren tot Nederlands cultuurhistorisch erfgoed.

De hakhoutessen voor de achterstallige onderhoudsbeurt.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Zuid-Holland het totale aantal knotbomen op 160.000 stuks. Hiervan zijn 47.000 stuks ondergebracht in Programma Beheer en 45.000 stuks in provinciale regelingen.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Zuid-Holland geen geld beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. Ook de provinciale regelingen laten geen nieuwe aanvragen meer toe. De 68.000 stuks resterende knotbomen komen dus niet in aanmerking voor nieuwe overeenkomsten.

De kosten van het onderhoud aan een knotboom bedragen € 18,- per stuk per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Zuid-Holland betekent dit een financieringsopgave van € 7.344.000,- enkel en alleen voor de 68.000 stuks knotbomen (terwijl er niets beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 47.000 knotbomen, die reeds onder Programma Beheer vallen, en de 45.000 knotbomen, die onder provinciale regelingen vallen, structureel respectievelijk € 13,77 per stuk per jaar en € 16,92 per stuk per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 1.408.590,-. Dit brengt het totaal op € 8.752.590,- tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande knotbomen in Zuid-Holland.

Er is een raster geplaatst rondom de hakhoutessen als bescherming tegen de schapen in de weide.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgende de Landschapswacht dan ook vergoed worden. In Zuid-Holland liggen 160 hectare knotbomen. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Zuid-Holland is € 40.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 160 hectare knotbomen landbouwgrond was geweest, was dit € 6.400.000,- waard. Nu is het € 960.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 5.440.000,-!**

Gelet op bovenstaande kan helaas niet anders geconcludeerd worden dan dat de provincie Zuid-Holland met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

De takken van de hakhoutessen waren zo lang en vooral dik geworden dat de bomen ieder moment konden bezwijken onder hun eigen gewicht.

Provincie: **Noord-Holland**

Gemeente: **Oudeschild (Texel)**

Object: **Tuunwal**

Schouwdatum: **07-02-'06**

Restauratiedatum: **22-03-'06**

Schouwbevindingen

Dicht bij het plaatsje Oudeschild op de Hoge Berg op Texel is nog een belangwekkend tuunwallenlandschap te vinden. Ze dienden vroeger als perceelsscheidingen. Op Texel werd bij gebrek aan steen of hout, en omdat in het verleden nauwelijks struiken wilden groeien, plaggen tot muurtjes gestapeld. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een tuunwal aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde dat de tuunwal was verzakt en dat het raster zich over een groot deel van de lengte, in slechte staat bevond. Hierdoor konden de schapen op de tuunwal lopen waardoor vertrapping plaatsvond. Daarnaast zaten er vele gaten in de tuunwal, veroorzaakt door o.a. graafwerk van ratten. Oude tuunwallen zijn kleine 'reservaatjes' voor wespen, bijen, hommels en de zeldzame Texelse zandbij. Ze bieden ook een huis aan de rugstreeppad. Eenmaal oud genoeg, sieren de wallen zich met hanzenpootjes, muizenootjes, verfbrem, grasklokjes en schapenzuring. Dat alles verdwijnt wanneer de tuunwallen niet onderhouden worden.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer van der Star, werd door de De Lieuw (Vereniging voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer Texel) benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een lokale aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het herplaatsen en restaureren van de tuunwal. De tuunwal werd weer opnieuw aangevuld met zoden. Op vier plaatsen waren er dammen aanwezig in de tuunwal. Op deze plekken is de tuunwal volledig hersteld. Daarnaast werd de oude afrastering verwijderd en is een nieuwe afrastering geplaatst over de gehele lengte van de tuunwal. Voorts werden de zerken (plek waar de zoden gestoken zijn) afgewerkt en opnieuw ingezaaid. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven

over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie is een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over tuunwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van tuunwallen op Texel.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij De Lieuw navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De tuunwallen hebben, door schaalvergroting en uitvinding van prikkeldraad, hun functie van perceelsscheiding verloren;

De herstelde tuunwal.

- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- De vorige eigenaar heeft er vier dammen ingeplaatst, wat het verval versterkte;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Vanuit Programma Beheer is er geen vergoeding mogelijk voor tuunwallen waar dan ook in Nederland. Dergelijke pakketten bestaan niet; terwijl tuunwallen, behoudens op Texel, Wieringen en op enkele plaatsen in Gaasterland nergens ter wereld voorkomen. Alleen in het Engelse Cornwall treffen we dergelijke perceelsafbakening aan, maar daar worden voornamelijk stenen in verwerkt;
- Er zijn wel provinciale regelingen. Maar zelfs deze zijn niet toereikend. De tuunwal is 295 meter lang. Vanuit de provincie wordt € 0,80 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze tuunwal komt dat neer op een bedrag van € 236,- per jaar. De werkelijke kosten bedragen echter € 3,60 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 1062,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze tuunwal. Het tekort is € 826,- per jaar;
- Omdat er geen landelijke regelingen zijn voor subsidie-mogelijkheden van tuunwallen, moet De Lieuw ieder jaar opnieuw zich inzetten om geld los te krijgen bij de gemeente voor structureel onderhoud (Bron: De Lieuw). Dit kost ook nog eens veel inspanning en geld.

Algemene conclusie met betrekking tot tuunwallen op Texel

Op het eiland Texel en het voormalige eiland Wieringen liggen oude afgeplatte stuwwalheuvels. Toen de akkerbouw in Noord-Holland door de inklinking van de veengronden niet langer mogelijk was, dreigde er hongersnood. De heren van Holland verplichtten de boeren op de spaarzame hoge gronden tot akkerbouw. Op Texel en Wieringen lieten de boeren tot dan toe schapen grazen op hun hoge, droge heuvels. Vanaf 1562 werden ze gedwongen hun heuvels in partjes op te delen. Het land werd verdeeld in akkers en weilanden. Om te voorkomen dat de schapen van het graan zouden eten werden graszoden tot muurtjes gestapeld. Zo ontstonden de 'tuunwallen'. In onze tijd is dit unieke landschap grotendeels weer verdwenen, door ruilverkavelingen en schaalvergroting in de landbouw. Gelukkig worden tegenwoordig incidenteel tuunwallen hersteld of opnieuw aangelegd.

De huidige regelingen voor tuunwallen, wanneer deze allemaal onderhouden zouden worden, zijn ontoereikend of ontbreken. Op Texel bevindt zich nog circa 150 km tuunwal. Slechts voor circa 80 km is een provinciale vergoeding toepasbaar en vanuit de toeristenbelasting is € 10.000,- beschikbaar. Vanuit Programma Beheer is nota bene geen vergoeding beschikbaar voor het onderhoud van tuunwallen. De reële kosten voor het onderhoud van de tuunwallen bedra-

De herstelwerkzaamheden aan de tuunwal.

De tuunwal was verzakt en vertrapt door schapen en er waren gaten in gevallen.

gen € 3,60,- per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Dit komt neer op een bedrag van € 540.000,- per jaar voor de 150 km op Texel. Vanuit de provinciale subsidieregeling is jaarlijks € 120.000,- beschikbaar en vanuit de toeristenbelasting € 10.000,-. De € 120.000,- is ook nog eens een oude regeling, dus vatbaar voor uitval om door het ILG opgeslokt te worden. De € 540.000,- min de € 130.000,- brengt het totaal op **€ 410.000,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande tuunwallen op Texel.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Er is dus geen enkele stimulans om nieuwe elementen aan te leggen. Ook voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

Op Texel liggen 150 km tuunwallen. Bij een gemiddelde breedte van 1 meter (Bron: De Lieuw) komt dat neer op 15 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs op Texel is

De oude afrastering is verwijderd en is een nieuwe afrastering geplaatst over de gehele lengte van de tuunwal.

€ 27.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 15 hectare tuunwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 405.000,- waard. Nu is het € 60.750,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 344.250,-!**

Helaas moet uit bovenstaande geconcludeerd worden dat de provincie Noord-Holland met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden. Hierdoor wordt de geconstateerde achteruitgang van landschapskwaliteit gecontinueerd.

Het informatiebord is geplaatst bij het wandelpad dat langs de tuunwal loopt.

Provincie: **Utrecht**

Gemeente: **Rhenen**

Object: **Houtsingel**

Schouwdatum: **maart '06**

Restauratiedatum: **02-11-'06**

Schouwbevindingen

De houtsingel ligt aan de rand van het dorp Achterberg in het gebied de Kampen, ontgonnen in de Middeleeuwen. In het verleden waren hier talrijke brede houtsingels te vinden, waarvan er nu nog enkele over zijn. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd geconstateerd dat één van de laatste houtwallen in dit gebied niet onderhouden wordt. Dit viel af te leiden uit het feit dat de eiken, die in de singel groeien, al lange tijd niet meer waren afgezet. Bovendien was veel eikenhakhout verdwenen en hebben eiken plaatsgemaakt voor met name berken. Daarnaast is ook hier geconstateerd dat de eiken en berken veel licht wegnemen waardoor de struiklaag in de singel bijna in het geheel verdwenen is. Doordat de eiken en berken al lange tijd niet meer zijn afgezet, zijn deze uitgegroeid tot grote bomen en ontstaat een groot risico op stormschade over een aanzienlijke lengte van de houtsingel. Bovendien waren grote delen van de houtsingel overwoekerd door Amerikaanse vogelkers.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer van Laar, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Utrecht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door

De meeste eiken en berken zijn teruggezet als hakhout.

Landschapsbeheer Utrecht en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het verwijderen van de Amerikaanse vogelkers en terugzetten van de meeste eiken en berken als hakhout. Enkele eiken zijn als overstaanders gespaard. Daarnaast is de gehele houtsingel uitgerasterd. Vervolgens is de gehele houtsingel beplant met struikvormers en eiken. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed. Ook hier was de regionale televisie aanwezig.

De houtsingel voor en na de herstelwerkzaamheden. Enkele eiken zijn als overstaanders gespaard en struikvormers en eiken zijn geplant. Op de herstelde singel valt nu weer voldoende licht, waardoor de struiklaag in de singel zich weer kan ontwikkelen.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtsingels, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtsingels in Utrecht.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft zowel bij de eigenaar als bij Landschapsbeheer Utrecht navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtsingel heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtsingel gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de houtsingel weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De houtsingel is 350 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtsingel komt dat neer op een bedrag van € 119,- per jaar. De werkelijke kosten bedragen echter € 0,78 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 273,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 154,- per jaar.
- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door de gemeente Rhenen.

Algemene conclusie met betrekking tot houtsingels in Utrecht

Dit type ontginningsingels zijn zeldzaam geworden in Nederland. De eerste ontstonden in de vroege Middeleeuwen. De voornaamste functie was het gerief; de houtopbrengst. Ze behoren tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Utrecht de totale lengte aan houtsingels in Utrecht op ca. 250 km. Hiervan is 25 km ondergebracht in Programma Beheer. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief in Programma Beheer als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt. Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Utrecht € 45.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 225 resterende kilometers houtsingel, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een houtsingel bedragen € 0,78 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Utrecht betekent dit een financieringsopgave van € 1.053.000,- enkel en alleen voor de 225 km houtsingels (terwijl er maar € 45.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 25 kilometer houtsingel, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,44 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 11.000,-. Dit brengt het totaal op **€ 1.064.000,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtsingels in Utrecht.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Utrecht liggen 250 km houtsingels. Bij een gemiddelde breedte van 5 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 125 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Utrecht is € 45.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 125 hectare houtsingels landbouwgrond was geweest, was dit € 5.625.000,- waard. Nu is het € 843.750,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 4.781.250,-!**

De afgezette eiken lopen weer uit.

Provincie: **Utrecht**

Gemeente: **Leusden**

Object: **Elzensingel**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **06-02-'07**

Schouwbevindingen

Nabij Leusden op het voormalige landgoed Voskuilen zijn nog enkele elzensingels aanwezig. Tot 1978 was de grond van het landgoed in pacht bij de boeren, daarna is de landbouwgrond vrijgegeven. Omdat het tot 1978 een landgoed betrof zijn er nu nog enkele elzensingels te vinden die de ruilverkavelingen overleefd hebben. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een elzensingel aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde dat de elzen decennia geleden voor het laatst waren afgezet. Het achterstallig onderhoud is ontstaan omdat de boer vrijwillig af en toe wat zaagt in zijn elzensingels maar geen structureel onderhoud heeft gepleegd. Hij heeft zoveel elzensingels dat hij niet toekomt aan structureel beheer. Bovendien ontvangt hij geen subsidie.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer van Woudenberg, werd door de Landschapswacht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door de heer van Woudenberg en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste elzen als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Vervolgens worden dit najaar ontbrekende delen van de elzensingel opnieuw aangeplant met nieuwe elzen. Daarnaast is de gehele elzensingel weer netjes uitgerasterd. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed. Dit keer was ook de radio Utrecht aanwezig. Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over elzensingels, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van elzensingels in Utrecht.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij de eigenaar navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- Zoals zoveel landschapselementen hebben elzenhagen hun nut voor de boer geheel verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de elzensingel weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De elzensingel is 125 meter lang.

De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste elzen als hakhout.

De elzensingel met achterstallig onderhoud voor restauratie. De meeste elzen zijn decennia geleden voor het laatst afgezet.

Vanuit Programma Beheer wordt € 0,31 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze elzensingel komt dat neer op een bedrag van € 38,75 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 0,46 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 57,50 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze elzensingel. Het tekort is € 18,75 per jaar. Nog los van het wegwerken van het achterstallig onderhoud;

- De eigenaar was niet op de hoogte van de subsidiemogelijkheden. De heer van Woudenberg is nooit benaderd door DLG, een agrarische natuurvereniging, Landschapsbeheer Utrecht of de gemeente met de boodschap dat er subsidie te verkrijgen is.

Algemene conclusie met betrekking tot elzensingels in Utrecht

Elzensingels of elzenhagen waren tot een eeuw geleden, naast de sloot, het meest voorkomende element op de perceelsscheidingen in Nederland. Ze kwamen bijna net zo veel voor als bijvoorbeeld de Hollandse poldersloot. De ruilverkavelingen en de tot steeds hogere productie opgezweepte agrariërs ruimden het elzensingelrijk vrijwel totaal. Hier en daar staan nog wat plukjes of zijn stukjes tot reservaat uitgeroepen. In Utrecht, in de omgeving van Leusden, zijn hier en daar nog resten te vinden van wat vroeger een rijk geschaakt elzensingellandschap is geweest. Ze behoren tot ons cultuurhistorisch erfgoed, ook al valt daar niet veel van te merken.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Utrecht de totale lengte aan elzensingels in Utrecht op ca. 400 km. Hiervan is momenteel 45 km ondergebracht in Programma Beheer en 45 km in provinciale regelingen.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Utrecht € 45.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 310 resterende kilometers elzensingel, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen', 'elzensingels' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een elzensingel bedragen € 0,46,- per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Utrecht betekent dit een financieringsopgave van € 855.600,- enkel en alleen voor de 310 km elzensingels (terwijl er maar € 45.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 45 km elzensingels, die reeds onder Programma Beheer valt, en de 45 km, die onder de provinciale regelingen valt, respectievelijk structureel € 0,15 per meter per jaar en € 0,36 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 22.950,-. Dit brengt het totaal op **€ 878.550,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande elzensingels in Utrecht.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Utrecht liggen 400 km elzensingels. Bij een gemiddelde breedte van 2 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 80 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Utrecht is € 45.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 80 hectare elzensingels landbouwgrond was geweest, was dit € 3.600.000,- waard. Nu is het € 540.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 3.060.000,-!**

De afgezette elzensingel begint alweer uit te lopen.

Provincie: **Utrecht**

Gemeente: **Rhenen**

Object: **Graft**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **08-03-'07**

Schouwbevindingen

Buiten Zuid-Limburg zijn graften uiterst schaars. In het oude stuwwalbekken van Groesbeek zijn ze her en der nog aanwezig en op de Grebbeberg nabij Rhenen in de provincie Utrecht bevinden zich nog graften. Ze zijn vermoedelijk ontstaan in de vroege Middeleeuwen. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werden nabij Rhenen op de Grebbeberg graften aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde tijdens die schouw dat de graften zijn verwilderd, overgroeid met bramen en dat er enkele ver doorgeschoten eiken op staan die al decennia lang niet meer zijn afgezet. Daarnaast zijn grote gapende gaten in de beplanting van de graften ontstaan. Al eerder in de schouw van hoger gelegen graften in hetzelfde gebied werden gebreken geconstateerd in het beheer door het Utrechts Landschap.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Van Rooijen, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Utrecht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Utrecht en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden uit het aanplanten van diverse struikvormers en eiken. Daarnaast zijn de eiken

teruggezet als hakhout. Enkele overstaanders werden hierbij gespaard. Voorts is braam verwijderd en zijn de vlieren afgezet zodat deze de graft niet gaan overwoekeren. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed. Ook hier was de regionale televisie weer bij aanwezig.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord aangebracht met informatie over graften, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van graften in Utrecht.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschapsbeheer Utrecht komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De graft staat verdere schaalvergroting in de weg en heeft zijn geriefhoutfunctie verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar

De graft is beplant met diverse struikvormers en eiken.

De eiken zijn teruggezet als hakhout. Enkele overstaanders zijn hierbij gespaard.

gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar gedragen kunnen worden;

- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Wil men een aanvraag doen, dan moet men de graft als houtsingel aanvragen, want voor graften bestaat überhaupt geen beheerspakket, omdat deze volgens de opstellers van de regeling niet voorkomen buiten Zuid-Limburg en zelfs in die provincie bestaat er geen graftenpakket! Probleem hierbij is dat de kosten aan een graft vele malen hoger zijn dan aan een houtsingel vanwege het feit dat op een helling gewerkt moet worden en er verhoudingsgewijze meer knobomen in een graft staan;
- Wel bestaat er een provinciale regeling waarbij ook vergoeding voor de graften op de Grebbeberg mogelijk is; de Provinciale bijdrageregeling Kleine Landschapselementen, maar deze is niet toereikend. Deze is namelijk € 0,23 per meter per jaar (Bron: Landschapsbeheer Utrecht), terwijl de vergoeding vanuit Programma Beheer voor een houtsingel (wat toegepast kan worden op de graft) € 0,21 per meter per jaar is (bij een breedte van 3 meter);
- Zelfs wanneer het object wel in aanmerking zou komen voor Programma Beheer, in de vorm van een houtsingel, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De graft is 215 meter lang. Vanuit Programma

Beheer wordt € 0,21 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze graft komt dat neer op een bedrag van € 45,15 per jaar. De werkelijk kosten zijn € 4,12 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 885,80 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze graft. Het tekort is € 840,65 per jaar;

- De eigenaar was niet op de hoogte van de subsidiemogelijkheden.

Algemene conclusie met betrekking tot graften in Utrecht

Vermoedelijk zijn in de vroege Middeleeuwen de hellingen van de Grebbeberg ontgonnen tot bouwland. De boeren zullen de enorm gevoelige bodem na een regenbui al snel langs de hellingen hebben zien afglijden. Effectief hiertegen was de aanplant van een dichte heg, met planten als sleedoorn en meidoorn. Materiaal dat van de helling afkwam, werd door de heg tegengehouden. Doordat aan de onderzijde weer materiaal wegspoelde ontstonden terrassen die van elkaar waren gescheiden door graften. Omdat graften buiten Zuid-Limburg uiterst schaars zijn behoren de graften in Utrecht onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Wanneer alle graften als hakhout beheerd zouden worden, zijn de huidige regelingen niet toepasbaar of financieel niet toereikend. In de provincie Utrecht bevindt zich nog circa 3 km graften. De reële kosten voor het onderhoud van de graften bedragen € 4,12 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Dit komt neer op een bedrag van € 12.360,- per jaar voor de 3 km graften in Utrecht. Vanuit Programma Beheer is niets beschikbaar want het budget voor nieuwe aanvragen in 2007 is nu al overschreden. Vanuit de provincie is € 690,- beschikbaar voor de graften. Er is dus een tekort van **€ 11.670,-** per jaar voor de graften in Utrecht.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Utrecht liggen 3 km graften. Bij een gemiddelde breedte van 3 meter (Bron: IKL) komt dat neer op bijna 1 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Utrecht is € 45.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 1 hectare graften landbouwgrond was geweest, was dit € 45.000,- waard. Nu is het € 6.750,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 38.250,-!**

Gelet op het bovenstaande moet helaas geconcludeerd worden dat de provincie Utrecht met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

De graft voor de herstelwerkzaamheden: er bevinden zich gapende gaten in de beplanting.

De nieuwe aanplant zal weer gaan zorgen voor een gezonde struikbegroeiing op de graft.

Provincie: **Flevoland**

Gemeente: **Dronten**

Object: **Elzenhaag**

Schouwdatum: **22-02-'06**

Restauratiedatum: **13-03-'06**

Schouwbevindingen

Veel landschapselementen zijn lang geleden ontstaan en hebben hun oorspronkelijke functie reeds lang verloren. Om hun cultuurhistorische waarde worden ze in stand gehouden en doorgegeven aan volgende generaties. Maar ook in onze tijd wordt geschiedenis geschreven. De afgelopen decennia zijn ook in Flevoland, op de oude Zuiderzeebodem, 'nieuwe' waardevolle landschapselementen ontstaan. En net als nieuwe gebouwen en bouwstijlen het beschermen waard zijn, geldt dat evengoed voor deze 'nieuwe' landschapselementen. Wanneer onze generatie hier bewust mee omgaat, krijgen ook deze de kans om oud en monumentaal te worden. Hiermee dragen ze bij aan een aantrekkelijk landschap en voegen ze iets toe aan de duizenden jaren oude geschiedenis ervan. Tijdens de schouw trof de Landschapswacht zo'n 'nieuw' waardevol element met achterstallig onderhoud aan; een elzenhaag rondom een voormalig fruitperceel. Momenteel stoppen veel fruitteeltbedrijven waarbij de fruitpercelen veelal omgevormd worden tot akkers. Elzenhagen worden

daarbij vaak als hinderlijk ervaren. Bij bestaande fruitteeltbedrijven worden elzenhagen vaak omgevormd naar makkelijker te onderhouden coniferenhagen.

De elzenhaag in Dronten ligt om een weiland en de huidige eigenaar wil de haag graag behouden. De grond is recent van eigenaar gewisseld en de haag is daardoor al enkel jaren niet meer gesnoeid. Door de lange uitlopers is het wegwerken van het achterstallig onderhoud duur en het behoud van de elzenhaag onzeker.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer van Arkel, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Flevoland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een lokale aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden uit het snoeien van de haag op de oorspronkelijke hoogte, ongeveer 4 meter. Daarnaast is het takhout versnipperd en afgevoerd naar de bio-energiecentrale. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaam-

De elzenhaag voor en na de noodzakelijke onderhoudsbeurt.

heden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie is een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over elzenhagen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van deze nieuwe waardevolle landschapselementen en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van elzenhagen in Flevoland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij de eigenaar navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- Elzenhagen verliezen hun oorspronkelijke functie van windschut om de fruitbomen te beschermen. Daarnaast vergt het element duur onderhoud en werpt het schaduw op het belendende perceel;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- De elzenhaag komt niet in aanmerking voor Programma Beheer subsidie bedoeld voor elzenhagen rondom fruitpercelen in Flevoland; ze worden namelijk niet als hakhout beheerd en voor dergelijke elementen bestaan geen pakketten. Noch de provincie, noch de gemeente kennen andere regelingen voor subsidiëring van het beheer van objecten als deze. Naar eigen zeggen zou het hier ook niet om cultuurhistorisch waardevolle elementen gaan;

De windsingel wordt teruggesnoeid op de oorspronkelijke hoogte.

- De elzenhaag is 300 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt niets per meter per jaar uitgekeerd. De kosten zijn € 1,08 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 324,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze elzenhaag. Het tekort is € 324,- per jaar;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in aanmerking kwam voor subsidie, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot elzenhagen in Flevoland

De laatste jaren zijn elzenhagen rond fruitpercelen in Flevoland een zeldzaam goed aan het worden. Na de inpoldering van Flevoland werden ze aanplant als windvanger rond fruitpercelen. De hagen zijn hoger dan de fruitbomen en vormen smalle schermen die om de boomgaarden staan. Met het verdwijnen van de fruitpercelen verdwijnen ook de elzenhagen. Jammer, want niet alleen vertellen ze de nieuwe geschiedenis over laagstamboomgaarden en houden de herinnering daaraan levend, ze sieren ook het landschap en bieden vogels broedgelegenheid en beschutting. In de hagen leven insecten, paddestoelen, mossen, korstmossen, spitsmuizen en padden. Kortom, ze staan ook voor andere zaken dan alleen een verdwenen landbouwkundig gebruik. Ze behoren

onmiskbaar tot onze nieuwe cultuurhistorische, waardevolle landschapselementen.

Voor het onderhoud van de nog bestaande elzenhagen in Flevoland bestaan geen financiële regelingen. Noch vanuit rijk, noch vanuit de provincie of gemeenten. In de provincie Flevoland bevindt zich nog circa 60 km elzenhagen. De reële kosten voor het onderhoud van de elzenhagen bedragen € 1,08 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2) Dit komt neer op een bedrag van € 64.800,- per jaar voor de 60 km in Flevoland. Vanuit Programma Beheer is geen geld beschikbaar. Het tekort is dan ook € 64.800,- per jaar.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Flevoland liggen 60 km elzenhagen. Bij een gemiddelde breedte van 2 meter komt dat neer op 12 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Flevoland is € 44.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 12 hectare elzenhagen landbouwgrond was geweest, was dit € 528.000,- waard. Nu is het € 79.200,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst € 448.800,-!

Helaas moet uit bovenstaande geconcludeerd worden de provincie Flevoland volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons nieuw erfgoed te redden, waardoor nieuwe cultuurhistorische elementen geen kans krijgen überhaupt te kunnen ontstaan.

Er is een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over elzenhagen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van deze recente nieuwe waardevolle landschapselementen en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van elzenhagen in Flevoland.

Provincie: **Overijssel**

Gemeente: **Steenwijkerland**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **20-10-'06**

Restauratiedatum: **07-03-'07**

Schouwbevindingen

Net buiten het dorp St. Jansklooster zijn nog redelijk wat houtwallen te vinden. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd een houtwal aangetroffen die in zwaar verval is geraakt. Er werd door de Landschapswacht geconstateerd dat de houtwal niet structureel onderhouden wordt. Dit valt af te leiden uit het feit dat de eiken, die op de wal groeien, al lange tijd niet meer zijn afgezet. Daarnaast zijn enkele knoteiken volledig doorgeschoten en zeker al 30 jaar niet meer geknot. Het hout wordt hierbij zo zwaar dat het risico groot is dat de takken inclusief de onderstam uit elkaar scheuren. Ook zal het aantal knotbomen hard afnemen wanneer er niet tijdig geknot wordt. Daarnaast was de wal overgroeid met braamstruiken. Door de braamstruiken krijgen andere struikvormers geen kans om te groeien en daardoor zal de houtwal binnen enkele jaren uit alleen maar bramen bestaan.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Sauman, werd door Landschap Overijssel benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een lokale aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden

De wal voor...

uit het knotten van de knoteiken en het terugzetten van eiken als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Vervolgens is de braamopslag verwijderd en is de gehele houtwal beplant met struikvormers en eiken. Tenslotte is de gehele houtwal aan beide kanten uitgerasterd. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Overijssel.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschap Overijssel komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

...en na de achterstallige onderhoudsbeurt.

Gelukkig bleken de veel te lang niet onderhouden knoteiken vitaal genoeg om opnieuw uit te lopen.

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de houtwal in St. Jans klooster weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De houtwal is 260 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 88,40 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 286,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 197,60 per jaar;
- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschap Overijssel;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam!

De gehele houtwal is weer beplant met struikvormers en eiken.

Provincie: **Overijssel**

Gemeente: **Steenwijkerland**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **20-10-'06**

Restauratiedatum: **14-03-'07**

Schouwbevindingen

Tussen Oldemarkt en Steenwijkerwold ligt een zeer verrassend stukje Overijssels landschap. Ofschoon het gebied al in de steentijd door mensen werd aangedaan dateert Thij, de oudste vaste nederzetting, van de 12^e eeuw. Het lijkt wel wat op het hoge Land van Vollenhove, dat ook een keileembult en stuwwal is. Het gaafste, nog aaneengesloten gedeelte telt zo'n 1300 hectare met daarop ruim 50 kilometer houtwal. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd hier een houtwal aangetroffen met achterstallig onderhoud. Er werd door de Landschapswacht geconstateerd dat de houtwal niet onderhouden wordt. Dit valt af te leiden uit het feit dat de eiken, die op de wal groeien, al lange tijd niet meer zijn afgezet. Omdat de bomen fors doorgeschoten zijn valt er weinig licht op de wal en is er weinig onderbegroeiing aanwezig. Daarnaast was de wal overgroeid met braamstruiken. Door de braamstruiken krijgen andere struikvormers, zoals hulst, lijsterbes en hazelaar geen kans om te groeien en daardoor zal de houtwal binnen enkele jaren uit alleen maar bramen bestaan. Ook was de greppel aan de noordzijde nagenoeg verdwenen en was de wal aan deze zijde uitgezakt.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Oosterveld, werd door de Landschapswacht en Landschap Overijssel benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een lokale aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden uit het terugzetten van eiken als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Vervolgens is de braamopslag verwijderd en is de gehele houtwal beplant met steekeigen struikvormers en eiken. Daarnaast is de greppel aan de noordzijde uitgediept en is uitkomende grond gebruikt om de wal op te wallen. Tenslotte is de gehele houtwal aan beide kanten uitgerasterd met gekloofde eiken palen.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuur-

historie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Overijssel.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschap Overijssel komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van deze cultuurhistorisch waardevolle landschapselementen:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking

De greppel aan de noordzijde is uitgediept en de uitkomende grond is gebruikt om de wal op te hogen.

Zelfs de dikke afgezette eiken lopen weer uit.

van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de houtwal weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De houtwal is 201 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 68,34 per jaar. De werkelijke kosten bedragen € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 221,10 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 152,76 per jaar;

- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschap Overijssel;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam!

De braamopslag is verwijderd en de gehele houtwal is beplant met steekeigen struikvormers en eiken.

Provincie: **Overijssel**

Gemeente: **Dinkelland**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **26-01-'06**

Restauratiedatum: **13-02-'06**

Schouwbevindingen

De oudste houtwallen in Twente staan op de stuwwallen en rond oude esakkers waar de agrarische activiteit in deze streek een aanvang nam. De bewoning van de stuwwallen dateert van ruim voor de jaartelling, ophoging van de eerste esakkers met plaggen en dierlijke mest begon vanaf de 5e eeuw n. Chr. Eén van de oudste en indrukwekkendste houtwallen slingert zich langs de flank van de Austiberg omhoog en weer omlaag. Deze wal bevat kolossale essen die ooit als hakhoutstoven werden onderhouden. Vervolgens zijn ze vergeten waardoor de uitlopers tot heuse bomen uitgroeiden die later als afzonderlijke knotten werden behandeld; bizarre reuzen met soms vier knobomen op hun enorme wortelknoesten. Eén ervan is misschien wel de oudste es van Nederland. De wal kan gerust een gooi doen naar een middeleeuwse origine of een nog hogere leeftijd.

De takken van de knobessen waren zo lang en vooral dik geworden dat de bomen ieder moment konden bezwijken onder hun eigen gewicht. En dat zou eeuwig zonde zijn. Daarnaast ontbrak de afrastering of was deze aan de bomen bevestigd waardoor het vee de wortels van de bomen vertrapte. Verder bestond de wal uit hakhout en struweel wat al enkele decennia niet meer was afgezet.

Voor...

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Mollink, werd door Landschap Overijssel benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door een lokale aannemer en bekostigd door de Landschapswacht. De werkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de eiken als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Daarnaast zijn de essen geknot en is de gehele houtwal beplant met struikvormers en eiken. Voorts is de oude afrastering verwijderd en is een nieuwe afrastering voor de wal geplaatst ter bescherming van de essenwortels.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschap Overijssel komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering en wildkering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking

...en na de herstelwerkzaamheden.

Ter bescherming van de essenwortels is een nieuwe afrastering voor de wal geplaatst.

voor subsidie! Nu de houtwal op de Austiberg weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De houtwal is 150 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 51,- per jaar. De werkelijke kosten zijn € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 330,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 279,- per jaar;

- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschap Overijssel;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam!

Algemene conclusie met betrekking tot houtwallen in Overijssel

Het een groot deel van de houtwallen in Overijssel is verdwenen. Wat er nog staat is grotendeels in verval. In Overijssel zijn houtwallen dan ook een zeldzaam goed aan het worden. Een reden eens te meer om ook houtwallen, die al decennia lang niet meer zijn onderhouden, alsnog te redden. De eerste houtwallen ontstonden rond nederzettingen, als verdedigingswal tegen rovers en wilde dieren. Later ontstonden ze ook langs perceelsranden. De eerste houtwallen ontstonden in de ijzertijd. Anderen werden aangelegd tijdens

ontginningen en bij de verdeling van de boerenmarken in de 17de, 18^e en 19^e eeuw. Ze behoren onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt Landschap Overijssel de totale lengte aan houtwallen in Overijssel op ca. 1000 km. Hiervan is 200 km ondergebracht in Programma Beheer. Uitgangspunt is dat 25% van pakket 65 (het pakket bestaande uit houtwallen, houtsingels en hagen) uit houtwal bestaat. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief in Programma Beheer als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt. Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Overijssel € 410.482,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 800 resterende kilometers houtwal, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van onderhoud aan een houtwal bedraagt € 1,10 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Overijssel betekent dit een financieringsopgave van € 5.280.000,- enkel en alleen voor de 800 km houtwallen (terwijl er maar € 410.482,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 200 kilometer houtwal, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,76 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 152.000,-. Dit brengt het totaal op € 5.432.000,- tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtwallen in Overijssel.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschap

De oeroude geknotte essen zijn allemaal weer uitgelopen.

selementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Overijssel liggen 1000 km houtwallen. Bij een gemiddelde breedte van 5 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 500 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Overijssel is € 30.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 500 hectare houtwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 15.000.000,- waard. Nu is het € 2.250.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 12.750.000,-!**

Deze misschien wel oudste es van Nederland voor, tijdens, en na de onderhoudsbeurt.

Provincie: **Overijssel**

Gemeente: **Staphorst**

Object: **Elzensingel**

Schouwdatum: **september '06**

Restauratiedatum: **07-03-'07**

Schouwbevindingen

In de gemeente Staphorst is nog een uniek slagenlandschap met elzensingels zichtbaar. Dit slagenlandschap begon vanaf de 12e eeuw te ontstaan. Het dorp werd daarbij regelmatig verplaatst met de ontginning mee. Het unieke van het slagenlandschap bij Staphorst werd veroorzaakt door de wijze van erfdeling van gronden, waarbij niet één zoon, maar meerdere zoons een deel van het bedrijf erfden. Door deze manier van erfdeling was er op den duur geen plaats meer voor boerderijen langs de straat, dus werden boerderijen achter elkaar, landinwaarts, geplaatst. Sommige zoons hadden hun grond zo ver achter in het veen liggen dat ze kilometers over de percelen van andere zoons of hun vader moesten gaan om op hun eigen grond te komen. Er bleef hierdoor weinig land over, want de perceeltjes waren, na opsplitsingen en verdere opsplitsing, op het laatst maar enkele meters breed. De elzensingels ontstonden spontaan op de slootkanten van de smalle perceeltjes, door elzenaadjes die daar kiemden. De vroegere boeren waren blij met de op hun perceelranden kiemende boompjes en zaagden ze periodiek af voor brandhout en gebruikshout.

Ondanks dat de gemeente Staphorst Belvedere-gebied is, waarbij men pleit voor het behoud en de ontwikkeling van

De elzensingel na de onderhoudsbeurt.

cultuurhistorische waarden, waartoe de elzensingels zeker behoren, is tijdens de schouw door de Landschapswacht geconstateerd dat hier in de praktijk weinig van te merken is. De elzensingels in de driehoek A28, de Oude Rijksweg en ten zuiden van de Sluitersweg werden aangetroffen met achterstallig onderhoud, zonder dat er een plan en geld is voor de ontwikkeling en beheer van deze, zoals het Belvedereplan ze noemt, 'cultuurhistorische waarden'.

De elzensingels zijn al decennia niet meer afgezet, er zijn elzensingels geroid, greppels dichtgegooid en in de bestaande elzensingels zijn gapende gaten aanwezig. Bovendien is er veel rommel te vinden in de elzensingels.

Herstelwerkzaamheden

Dit kan natuurlijk niet langer zo en daarom heeft de Landschapswacht, de gemeente Staphorst en Landschap Overijssel, in samenwerking met betrokkenen, het initiatief genomen om het elzensingellandschap te herstellen en te versterken. Woensdag 7 maart werd hiermee gestart op het terrein van de heer Huisman. Het achterstallig onderhoud werd weggewerkt en de elzensingel werd doorgeplant met elzen op plekken waar gaten waren ontstaan. Tevens werd het perceel verder opgedeeld door het herstellen van een sloot en is aan weerszijden van deze sloot weer een rij elzen aangeplant om het slagenpatroon weer in zijn oorspronkelijke staat te herstellen. Om de singels goed te beschermen zijn deze uitgerasterd.

Tot nu toe zijn er zes eigenaren gevonden die bereid zijn hun elzensingels te restaureren. Dit wordt bekostigd uit gelden van de ruilverkaveling. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een groot voorlichtingsbord geplaatst langs de A28 met de blijde boodschap dat het slagenlandschap op die plek gerestaureerd wordt.

Het perceel ernaast is verder opgedeeld door het herstellen van een sloot. Aan weerszijden van deze sloot is weer een rij elzen aangeplant om het sla-genpatroon in zijn oorspronkelijke staat te herstellen. Om de singels goed te beschermen zijn deze uitgerasterd.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht en Landschap Overijssel komen tot de volgende oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De elzensingels hebben hun oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de elzensingels gebruikt. Daarnaast is de krappe perceels-grote natuurlijk onhoudbaar voor de moderne agrarische bedrijfsvoering;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Tot nu toe is er, ondanks dat het een Belvedere-gebied betreft, geen financieringsplan voor de aanleg en het beheer van de elzensingels;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu enkele elzensingels weer klaar zijn voor regulier onderhoud, komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De elzensingel is 859 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,31 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze elzensingel komt dat neer op een bedrag van € 266,29 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 0,46 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 395,14 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze elzensingel. Het tekort is € 128,85 per jaar;
- De eigenaar is in het verleden op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden door Landschap Overijssel.

Algemene conclusie met betrekking tot elzensingels in Overijssel

In de discussie rond de ruilverkavelingswet uit 1924 werd

In het midden de gereconstrueerde sloot met nieuwe aanplant, aan beide zijden geschraagd door opnieuw opgeknapte reeds aanwezige elzenhagen.

Staphorst regelmatig als schoolvoorbeeld genoemd om te benadrukken hoe noodzakelijk deze wet was. Reeds in de crisisjaren werd met de eerste ruilverkaveling in Staphorst begonnen. Van de ruim 13.000 perceeltjes bleven er uiteindelijk 1900 over. Met het verdwijnen van de perceeltjes verdween ook een lengte aan elzensingels die gemakkelijk de afstand Amsterdam-Teheran kon overbruggen. Ook bij de laatste ruilverkaveling in Rouveen, waarvan de uitvoering in 1995 is gestart na goedkeuring van het landinrichtingsplan, zijn weer veel elzenhagen verdwenen. Wat over is aan elzensingels verdwijnt nu zienderogen. Niet alleen in Staphorst maar ook in de rest van de provincie. De elzensingels behoren onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt Landschap Overijssel de totale lengte aan elzensingels in Overijssel op ca. 400 km. Hiervan is 5 km ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Overijssel € 410.482,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 395 resterende kilometers elzensingel, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen', 'elzensingels' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een elzensingel bedragen € 0,46 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Overijssel betekent dit een financieringsopgave van € 1.090.200,- enkel en alleen voor de 395 km elzensingels (terwijl er maar € 410.482,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 5 kilometer elzensingel, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,15 per meter per jaar, wat resulteert in een tekort van

Het achterstallig onderhoud aan een van de elzensingels werd weggewerkt.

De afgezette elzen lopen weer uit.

€ 750,-. Dit brengt het totaal op **€ 1.090.950,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande elzensingels in Overijssel.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Overijssel liggen 400 km elzensingels. Bij een gemiddelde breedte van 2 meter komt dat neer op 80 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Overijssel is € 30.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 80 hectare elzensingels landbouwgrond was geweest, was dit € 2.400.000,- waard. Nu is het € 360.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 2.040.000,-!**

Bovenstaande in acht nemende moet geconcludeerd worden dat de provincie Overijssel met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden. Hierdoor wordt de geconstateerde achteruitgang van landschapskwaliteit gecontinueerd.

De wethouder van Staphorst gaf het startsein voor de hersteloperatie.

Provincie: **Drenthe**

Gemeente: **Beilen**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **september '06**

Restauratiedatum: **24-01-'07**

Schouwbevindingen

De houtwal ligt aan de rand van het dorp Beilen. In het verleden waren hier talrijke houtwallen te vinden, waarvan er nu nog enkele over zijn. Tijdens de schouw door de Landschapswacht werd geconstateerd dat zelfs één van de laatste houtwallen in het gebied, genaamd Smalbroek en ontgonnen in de Middeleeuwen, niet onderhouden wordt. De bomen en stuiken op de wal zijn decennia geleden voor het laatst afgezet. Daarnaast is geconstateerd dat de bomen, die inmiddels tot grote hoogte reiken, al het licht wegnemen waardoor de struiklaag op de wal bijna volledig verdwenen is. Dit werkt erosie in de hand en bovendien bestaat er een groot risico op stormschade over een aanzienlijke lengte van de houtwal. Bij de verschillende houtwallen die nog in dit gebied liggen is de erosie al toegeslagen. De wallichamen zijn op verschillende plaatsen weggespoeld en de wortels zijn bloot komen te liggen. Dit heeft grote gevolgen voor de biodiversiteit. Vele plant- en diersoorten zoals eikvarens, korstmossen, wolfs-poot, biggenkruid, konijnen, sluipwespen, vossen, hazen en muizen zal men hier niet meer aantreffen. Verder zijn er al diverse dode bomen op de houtwallen te vinden, hetgeen de houtwal aan de Smalbroek ook te wachten staat als er niet snel ingegrepen wordt.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Coster, werd door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Drenthe benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Drenthe en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van een groot aantal eiken als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Voorts werden de nog enkele aanwezige struiken afgezet. Vervolgens is de gehele houtwal beplant met onder andere inlandse eik, hazelaar en lijsterbes. Daarnaast is de gehele houtwal weer netjes uitgerasterd. Ook is op plaatsen waar dit nodig bleek het wallichaam weer aangevuld met grond. Tijdens de eerste dag van de uitvoe-

ringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed. Ook was hier de regionale televisie bij aanwezig.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Drenthe.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft zowel bij de eigenaar als bij Landschapsbeheer Drenthe navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;

De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van eiken als hakhout, waarbij overstaanders werden gespaard.

De gehele houtwal is beplant met onder andere inlandse eik, hazelaar en lijsterbes.

- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Vanuit het natuurgebiedsplan van Drenthe is het gebied waar dit object zich bevindt niet aangewezen als waardevol gebied. Om die reden is er geen Programma Beheer subsidie mogelijk. Wel bestaat er een provinciale regeling in dit gebied; de SOL (Subsidieverordening Kleine Landschapselementen), maar deze zit helaas vol. Nieuwe objecten maken geen aanspraak meer op deze regeling;
- Zelfs wanneer het object wel gelegen was in gebieden waarvoor pakket houtwal van Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toerei-

De houtwal voor, tijdens en na restauratie.

De afgezette eiken lopen weer uit.

kend zijn geweest. De houtwal is 180 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 61,20 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 198,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 136,80 per jaar;

- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam!

Provincie: **Drenthe**

Gemeente: **Aa en Hunze**

Object: **Houtwal met
vlechtsporen**

Schouwdatum: **september '06**

Restauratiedatum: **najaar 2007**

Schouwbevindingen

Aan de rand van het dorp Eelde is door de Landschapswacht een zeldzaam fenomeen gevonden; vlechtsporen op een houtwal! Houtwallen werden voornamelijk beheerd als hak-hout. De bomen dienden als bouwhout voor boerderijen, stallen, weidehekken en gereedschap. Toch zijn er ook aanwijzingen dat houtwallen gevlochten werden om vee en wild te keren. Van houtwallen in Normandië, Oost-Friesland, Sleeswijk-Holstein en Engeland is bekend dat de houtige begroeiing werd of nog steeds wordt gevlochten. Ook al was de hoop op het vinden van enig bewijs omtrent vlechten op houtwallen vrijwel geheel vervlogen, toch hield de Landschapswacht haar ogen open. Op een van deze tochten in de sneeuw viel rond Eelde ons oog op onmisbare vlechtsporen op drie locaties. Op één locatie werden zelfs tien sporen aangetroffen op minder dan vijftig meter aan beide zijden van een verharde weg (de Helmerdijk), die in het verleden dienst deed als vee-drieff. Het betrof allemaal eiken die in niets afweken van bekende sporen in Oost-Friesland, Engeland en Sleeswijk-Holstein. De sporen zijn minstens 200 jaar oud en soms zelfs al door en vermolmd.

Deze laatste restanten worden bedreigd in hun voortbestaan. In Eelde worden de takken op de vlechtsporen onderdrukt door opgroeiende bomen in de omgeving (er is geen lichtinval meer). Dit is intussen zo ernstig dat de laatste levende getuigen van dit cultureel erfgoed binnen enkele jaren afsterven als er niet ingegrepen wordt! Daarnaast is aan de zuidzijde van de Helmerdijk tuinafval in de wal gestort en is een deel van de wal weg gegraven. Aan de noordzijde van de Helmerdijk is de greppel aan één kant van de wal zelfs helemaal verdwenen. Hierdoor wordt de landbouwgrond tot aan de wal toe bewerkt en bemest waardoor zeldzame planten die op schrale grond leven geen kans meer krijgen te groeien. De greppel aan de andere zijde moet nodig uitgebaggerd worden.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaren, de heer Boerma en de gemeente Aa en Hunze, werden door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Drenthe benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze worden in het najaar van 2007 uitgevoerd en bekostigd door de Landschapswacht en de gemeente Aa en Hunze. De herstelwerkzaamheden aan de zuidzijde van de Helmerdijk zullen bestaan uit het:

- Afzetten van hakhout zodat de vlechtsporen weer voldoende licht krijgen. Enkele stabiele bomen worden als overstaander gehandhaafd;
- Afzetten van labiel geworden takhout op vlechtsporen, zodanig dat het weer uitloopt;
- Hervatten van het vlechtbeheer. Enkele jaren na het afzetten van het hakhout wordt met de twijgen van uitlopende stobben gevlochten. De vlechtsporen blijven op deze manier niet alleen behouden, er ontstaat een nieuw

Alle foto's: De vlechtsporen op de houtwal in Eelde zijn een zeer zeldzaam fenomeen. Najaar 2007 zal de wal gerestaureerd worden, waardoor de laatste levende getuigen van dit cultureel erfgoed bewaard zullen blijven. Ook zal het vlechtbeheer op de wal weer in ere hersteld worden.

vlechtwerk waarmee deze oude techniek weer voor iedereen zichtbaar wordt.

- Beschermen van de houtwal tegen overmatige betreding en het storten van tuinafval vanuit de aangrenzende wijk door de aanleg van een meidoornhaag aan de huizenkant langs het wandelpaadje.
- Opruimen van tuinafval en opvullen van een gat in de wal waar grond is uitgehaald.

De herstelwerkzaamheden aan de noordzijde van de Helmerdijk zullen bestaan uit het:

- Kappen van een aantal bomen in de wegbeplanting, ongeveer 5 stuks (vanwege lichtinval);
- Kappen van een Beuk en enkele Esdoorns op de wal;
- Afzetten van takken op de vlechtsporen;
- Leggen en vlechten van de meidoornstuike;
- Voorkomen dat de akker te ver naar de wal toe bewerkt en bemest wordt door middel van het graven van een greppel;
- Uitdiepen van de greppel aan de wegkant;
- Hervatten van het vlechtbeheer van de eiken;
- Beplanten van de wal met inlandse eiken.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over vlechten op houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Drenthe.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft zowel bij de gemeente als bij Landschapsbeheer Drenthe navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;

- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Vanuit het natuurgebiedsplan van Drenthe is het gebied waar dit object zich bevindt niet aangewezen als waardevol gebied. Om die reden is er geen Programma Beheer subsidie mogelijk;
- Zelfs wanneer het object wel gelegen was in gebieden waarvoor pakket houtwal van Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De houtwal is in totaal 300 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 102,- per jaar. De werkelijke kosten zijn € 5,67 per meter per jaar, inclusief opwallen en vlechten (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 1701,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 1599,- per jaar. Niet bepaald een klein verschil. Bedroevend om deze constatering te moeten maken tegen de achtergrond van het verdwijnen van deze zeldzame landschapselementen;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam en het vlechten van het houtgewas.

Algemene conclusie met betrekking tot houtwallen in Drenthe

Het merendeel van de houtwallen in Drenthe is al verdwenen. Wat er nog staat is grotendeels in verval. In Drenthe zijn houtwallen zeldzaam aan het worden. Eens te meer een reden om ook houtwallen die al decennia lang niet meer zijn onderhouden zo snel mogelijk aan te pakken. Ze zijn onmiskenbaar cultuurhistorisch erfgoed en verdienen de aandacht die ze nu op veel plaatsten ontberen.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Drenthe de lengte aan houtwallen in Drenthe op ca. 900 km. Hiervan is 40 km ondergebracht in Programma Beheer en 40 km in de Subsidieverordening Onderhoud Landschapselementen Drenthe (SOL). Uitgangspunt is dat 25% van pakket 65 (het pakket voor houtwallen, houtsingels en hagen) uit houtwal bestaat. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief in Programma Beheer als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aange-merkt.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Drenthe € 125.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 820 resterende kilometers houtwal, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een houtwal bedragen € 1,10 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Drenthe betekent dit een financieringsopgave van € 5.412.000,- enkel en alleen voor de 820 km houtwallen (terwijl er maar € 125.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 80 kilometer houtwal, die reeds onder Programma Beheer en de SOL valt, structureel € 0,76 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 60.800,-. Dit brengt het totaal op **€ 5.742.800,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtwallen in Drenthe.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschap-

selementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Drenthe liggen 900 km houtwallen. Zouden we een gemiddelde breedte van 5 meter (Bron: DLG) nemen, dan komt dat neer op 450 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Drenthe is € 20.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 450 hectare houtwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 9.000.000,- waard. Nu is het € 1.350.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 7.650.000,-!**

Provincie: **Drenthe**

Gemeente: **Eext**

Object: **Meidoornheg**

Schouwdatum: **september '06**

Restauratiedatum: **13-12-'06**

Schouwbevindingen

Aan de rand van Eext bevinden zich nog diverse meidoornheggen. Tijdens de schouw van de Landschapswacht werd hier een meidoornheg aangetroffen met achterstallig onderhoud. De Landschapswacht constateerde dat de heg was uitgegroeid tot een grote struweelheg van enkele meters hoog. Daarnaast is aan diverse meidoorn- en sleedoornstruiken prikkeldraad bevestigd, wat op enkele plaatsen helemaal is ingegroeid. Er werd ook geconstateerd dat er op diverse plaatsen veel rommel in de heg lag en dat de heg niet meer aanééngesloten was. Er zat een gat in van 20 meter.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, mevrouw Homan, werd door Landschapsbeheer Drenthe benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Drenthe en bekostigd door de Landschapswacht. Meidoornheggen waren oorspronkelijk bedoeld om het vee binnen de weiden te houden. Om heggen veekerend te maken werden ze gevlochten

De heg voor de herstelwerkzaamheden: door achterstallig onderhoud was de heg uitgegroeid tot een struweelheg van enkele meters hoog.

ten en gesnoeid. Hiervan zijn ook sporen gevonden in Drenthe, aan de rand van het dorp Eelde. Deze heg is gevlochten om het historische beeld van een vee- en wildkering zichtbaar te maken. Er was een flink gapend gat in de heg aanwezig en deze is weer ingeplant met meidoornstruiken. Deze kunnen over enkele jaren ook gevlochten worden. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Op deze locatie wordt na de restauratie een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over gevlochten heggen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van vlechtheggen in Drenthe.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij de eigenaar navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De meidoornheg heeft zijn functie als veekering verloren;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud en het vlechten van de heg komt niet in aanmerking voor subsidie! Ook voor het reguliere onderhoud van vlechtheggen bestaan geen pakketten. De enige mogelijkheid om subsidie te krijgen is door de vlechthege als knip- en scheerhege aan te geven bij Programma Beheer, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend en bovendien is in het natuurgebiedsplan een dergelijk pakket hier niet opgesteld;
- Zelfs wanneer het object wel in aanmerking kwam voor

Programma Beheer, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De heg is 150 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 1,63 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze vlechtheg komt dat neer op een bedrag van € 244,50 per jaar. De kosten zijn echter in werkelijkheid € 4,57 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 685,50 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze vlechtheg. Het tekort is € 441,- per jaar.

- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot meidoornheggen in Drenthe

Vroeger waren heggen veekering: door de heggen te vlechten ontstonden ondoordringbare, levende groene barrières. Per streek verschilden de vlechtmethodes. Een goed gevlochten heg, dicht en vol doorns, keert en weert nog altijd meer ongewenste gasten dan gaas en prikkeldraad. Deze heggen bieden ook onderdak aan vele vogels, insecten, zoogdieren en amfibieën. Met hun bloemen, bessen en noten voeden ze veel dieren met honing en vruchtvlees.

Maar sinds de uitvinding van prikkeldraad verdween de functie van de heg als veekering, met als gevolg dat grote lengtes aan heggen werden geruimd. Het ambacht van het vlechten van heggen verdween eveneens met de komst van het prikkeldraad. Deze heg behoort derhalve onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Drenthe de lengte aan meidoornheggen in Drenthe op ca. 300 km. Hiervan is niets ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Drenthe € 125.000,-

Deze heg is gevlochten om het historische beeld van een vee- en wildkering opnieuw zichtbaar te maken.

De heg na de herstelwerkzaamheden.

beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 300 kilometers meidoornheggen, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een meidoornheg bedragen € 0,90 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Drenthe betekent dit een financieringsopgave van

Het gat in de heg is weer ingeplant met meidoornstruiken.

€ 1.620.000,- enkel en alleen voor de 300 km meidoornheggen (terwijl er maar € 125.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Het totale tekort is **€ 1.620.000,-** enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande meidoornheggen in Drenthe.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Drenthe liggen 300 km meidoornheggen. Bij een gemiddelde breedte van 1 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 30 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Drenthe is € 20.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 30 hectare meidoornheggen landbouwgrond was geweest, was dit € 600.000,- waard. Nu is het € 90.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 510.000,-!**

Gelet op het bovenstaande in acht nemende kan geen andere conclusie genomen worden dan dat de provincie Drenthe met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

De gevlochten heg loopt weer uit.

Provincie: Friesland

Gemeente: Ooststellingwerf

Object: Houtwal

Schouwdatum: november '06

Restauratiedatum: 13-12-'06

Schouwbevindingen

Nabij Oldeberkoop in het buurtschapje Egypte is nog een aantal houtwallen te vinden. De houtwallen vinden hun ontstaan bij de ontginningen, die in de 13e/14e eeuw een grotere vorm aannamen. Tijdens de schouw kwamen de Landschapswacht en Landschapsbeheer Friesland hier een paar treurige bomen op steeltjes tegen. De bomen stonden letterlijk met hun wortels bloot te vergaan. Door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Friesland werd geconstateerd dat het wallichaam volledig verdwenen was, waardoor de wortels van de bomen boven de grond uitstaken. Doordat er geen wallichaam meer aanwezig is, is de ondergroei zoals lijsterbes, vuilboom, els, Gelderse roos, hulst en meidoorn ook verdwenen. De grond waaruit de wallen zijn opgebouwd, is zandig en door uitloging erg voedselarm. Hierdoor zijn de wallen aan de zonzijde begroeid met ondergroei die hoort bij voedselarme gronden, zoals muizenootje, zandblauwtje, biggenkruid en vele korstmossen. Aan de schaduwzijde vind je vele soorten varens zoals de eikvaren, mannetjesvaren en de dubbeloofvaren. Van de kruiden zijn het meest in het oog springende de hemelsleutel, het zeepkruid, de salomonszegel en de wolfspoot. Dit alles is op deze plek een groot gemis. Ook vele dieren zoals de nachtvinders, vele vleermuizen, konijnen, vossen en vogels zul je hier niet aantreffen. Daarnaast ontbreekt een afrastering waardoor het vee tussen de bomen graast. Bovendien bestaat er een groot risico, omdat de bomen nog maar op enkele steeltjes staan, dat bij storm de bomen omwaaien.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de heer Noordenburg, werd door Landschapsbeheer Friesland benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Friesland en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het verwijderen van de niet levensvatbare bomen. Enkele overstaanders konden worden gespaard. Voorts werd het wallichaam hersteld, aan beide

kanten een greppel gegraven en werd de gehele houtwal uitgerasterd. Vervolgens is de houtwal bijgeplant met diverse bosplantsoen en struikvormers. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed. Hier was ook de regionale televisie aanwezig.

Na de restauratie wordt hier een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Friesland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij Landschapsbeheer Friesland navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

Het wallichaam is weer hersteld, en vervolgens is de wal beplant met struikvormers en bosplantsoen.

Het wallichaam was volledig verdwenen; er resteerden een paar treurige bomen op steeltjes.

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekering overgenomen;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie! Nu de houtwal weer klaar is voor regulier onderhoud komt Programma Beheer subsidie weliswaar in beeld, maar de daaruit verstrekte gelden zijn bij lange na niet toereikend. De houtwal is 90 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 30,60 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 99,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 68,40 per jaar;
- De eigenaar was niet op de hoogte gesteld van de subsidiemogelijkheden en wist niet dat er subsidie te verkrijgen was. De heer Noordenburg is nooit benaderd door DLG, een agrarische natuurvereniging, Landschapswacht Friesland of de gemeente met de boodschap dat er subsidie te verkrijgen is;

- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam.

Algemene conclusie met betrekking tot houtwallen in Friesland

Veel houtwallen zijn in Friesland verdwenen. Wat er nog rest is vaak in verval. Een positieve uitzondering vormen de Noordelijke Friese Wouden. In Ooststellingwerf daarentegen, staan heel wat houtwallen die onderhoud behoeven.

Momenteel raamt Landschapswacht Friesland de totale lengte aan houtwallen in Friesland op ca. 700 km. Hiervan is 90 km ondergebracht in Programma Beheer. Uitgangspunt is dat 25% van pakket 65 (het pakket bestaande uit houtwallen, houtsingels en hagen) uit houtwal bestaat. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief in Programma Beheer als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt. Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Friesland € 400.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 610 resterende kilometers houtwal, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een houtwal bedragen € 1,10 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Friesland betekent dit een financieringsopgave van

€ 4.026.000,- enkel en alleen voor de 610 km houtwallen (terwijl er maar € 400.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 90 kilometer houtwal, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,76 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 68.400,-. Dit brengt het totaal op **€ 4.094.400,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtwallen in Friesland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Friesland liggen 700 km houtwallen. Bij een gemiddelde breedte van 5 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 350 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Friesland is € 25.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 350 hectare houtwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 8.750.000,- waard. Nu is het € 1.312.500,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 7.437.500,-!**

Aan beide kanten van de wal is een greppel gegraven.

De herstelwerkzaamheden bestonden uit het verwijderen van de niet-levensvatbare bomen. Enkele overstaanders konden worden gespaard.

Provincie: **Friesland**

Gemeente: **Beetsterzwaag**

Object: **Elzensingel**

Schouwdatum: **14-10-'05**

Restauratiedatum: **02-03-'06**

Schouwbevindingen

Aan de rand van Beetsterzwaag zijn nog enkele elzensingels aanwezig. Ze maken onderdeel uit van de Friese Wouden, een wonderschoon landschap ontstaan vanaf de late Middeleeuwen. In de Friese Wouden resteert nog ruim 30.000 hectare elzenhagenlandschap; soms puntgaaf, maar helaas veel vaker in verval. Tijdens de schouw van de Landschapswacht en Landschapsbeheer Friesland werd dan ook een elzensingel aangetroffen met achterstallig onderhoud. Door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Friesland werd geconstateerd dat de elzensingel bestond uit oude elzen, zeer oude meidoornstruiken en enkele hakhoutessen, die allemaal al decennia lang niet meer waren afgezet. De elzen waren zover doorgesproeid dat de stabiliteit snel achteruit ging waardoor over de gehele lengte van de elzensingel grote kans was op stormschade. Verder werd geconstateerd dat de onderbegroeiing snel aan het verdwijnen was door lichtgebrek en dat de oude meidoornstruiken werden onderdrukt door de elzen. Daarnaast was er onvoldoende afrastering aanwezig, waardoor het vee plaatselijk toegang had tot de elzensingel. Het gevolg was dat de elzensingel vertrapt werd en met mest en

urine belaagd. Hierdoor verjongt de elzensingel niet meer langer, verdwijnen kruiden en bloemen en grijpen brandnetels en bramen hun kans.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaar, de Cornelia Stichting, werd door de Landschapswacht benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Friesland en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste elzen en essen als hakhout. Enkele overstaanders werden gespaard. Daarnaast zijn elzen, meidoorns, lijsterbessen en essen doorgeplant en is de gehele elzensingel uitgerasterd. Hierdoor kan het vee niet meer in de elzensingel komen en krijgen vele bijzondere plant- en diersoorten weer een kans. Tijdens de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

De elzenhaag voor de achterstallige onderhoudsbeurt: de elzen waren zover doorgesproeid dat de stabiliteit snel achteruit ging en dat over de gehele lengte van de elzensingel grote kans was op stormschade.

Op deze locatie is een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over elzensingels, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van elzenhagen in Friesland.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij Landschapsbeheer Friesland navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De elzensingel heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de elzensingel gebruikt;
- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden, zouden door hem niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Voor het object is geen subsidie mogelijk vanuit Programma Beheer. In het gebiedsplan is een dergelijk pakket niet opengesteld in dit gebied;
- Zelfs wanneer het object wel gelegen was in gebieden waarvoor Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De elzensingel is 525 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,31 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze elzensingel komt dat neer op een bedrag van € 162,75 per jaar. De werkelijke kosten zijn € 0,46 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 241,50 per jaar nodig voor het regulier beheer van deze elzensingel. Het tekort is € 78,75 per jaar;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat

De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van de meeste elzen en essen als hak-hout.

van onderhoud had verkeer, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot elzensingels in Friesland

Elzensingels of elzenhagen waren tot een eeuw geleden een typisch Nederlands fenomeen. Ze kwamen bijna net zo veel voor als bijvoorbeeld de Hollandse poldersloot. De ruilverkavelingen en de tot steeds hogere productie opgezweepte agrariërs ruimden het elzensingelrijk vrijwel totaal. Hier en daar staan nog wat plukjes of zijn stukjes tot reservaat uitgeroepen. In Nederland bezit de provincie Friesland relatief nog de meeste elzensingels, vooral in de Noordelijke Friese Wouden (het laatste aaneengesloten "gave" gebied met elzensingels) en Zuidoost-Friesland. Ze behoren onmiskenbaar tot ons cultuurhistorisch erfgoed.

Momenteel raamt Landschapsbeheer Friesland de totale lengte aan elzensingels in Friesland op ca. 4000 km. Hiervan is 1000 km ondergebracht in Programma Beheer.

Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Friesland € 400.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 3000 resterende kilometers elzensingel, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen', 'elzensingels' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een elzensingel bedragen € 0,46 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Friesland betekent dit een financieringsopgave van € 8.280.000,- enkel en alleen voor de 3000 km elzensingels (terwijl er maar € 400.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 1000 kilometer elzensingel, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,15 per meter per jaar te weinig betaald, wat resul-

De elzenhaag nadat het achterstallig onderhoud gepleegd was.

De inmiddels weer uitgelopen elzen.

teert in een tekort van € 150.000,-. Dit brengt het totaal op **€ 8.430.000,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande elzensingels in Friesland.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Er is dus geen enkele stimulans om nieuwe elementen aan te leggen. Ook voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Zolang er geen grondwaardedalingvergoeding wordt uitgekeerd is de maatschappij overgeleverd aan de goodwill van een agrariër die zo 'n element tot de dag van vandaag heeft behouden. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht dan ook vergoed worden.

In Friesland liggen 4000 km elzensingels. Bij een gemiddelde breedte van 2 meter komt dat neer op 800 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Friesland is € 25.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 800 hectare elzensingels landbouwgrond was geweest, was dit € 20.000.000,- waard. Nu is het € 3.000.000,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 17.000.000,-!**

Gelet op het bovenstaande kan helaas niet anders vastgesteld worden dat de provincie Friesland met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

Het voorlichtingsbord, met informatie over elzensingels, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van de elzenhagen in Friesland.

Provincie: **Groningen**

Gemeente: **Haren**

Object: **Houtwal**

Schouwdatum: **november '06**

Restauratiedatum: **24-01-'07**

Schouwbevindingen

De houtwal ligt net buiten het dorp Onnen in de gemeente Haren. De houtwal ligt op de Hondsrug, nabij het natuurterrein Appelbergen en Onner es. Een gebied vermoedelijk ontgonnen in de Middeleeuwen. In het verleden waren hier talrijke houtwallen te vinden, waarvan er nu nog enkele over zijn. Tijdens de schouw door de Landschapswacht en Landschapsbeheer Groningen werd geconstateerd dat zelfs één van de laatste houtwallen in het gebied niet onderhouden wordt. De eiken op de wal zijn decennia geleden voor het laatst afgezet. Daarnaast is geconstateerd dat de bomen al het licht wegnemen waardoor de struiklaag volledig verdwenen is op de wal. Dit werkt erosie in de hand en bovendien bestaat er een groot risico op stormschade over een aanzienlijke lengte van de houtwal. Ook werd geconstateerd dat een deel van het wallichaam verdwenen is, waardoor er een deel van de houtwal niet meer te benoemen is als houtwal. Een deel van de begroeiing was verdwenen.

Omwonenden waren inmiddels zo ver komen af te staan van het traditionele en onontbeerlijke beheer van houtwallen in hun omgeving dat ze zich fel verzette tegen het terugkappen van de inmiddels ver uitgroeide bomen. Uiteindelijk is Landschapsbeheer Groningen hiervoor gezwicht, waardoor een deel van het benodigde beheer in feite niet werd uitgevoerd.

Herstelwerkzaamheden

De eigenaresse, mevrouw Bosch, werd door Landschapsbeheer Groningen benaderd en stemde in met de herstelwerkzaamheden. Deze zijn uitgevoerd door Landschapsbeheer Groningen en bekostigd door de Landschapswacht. De herstelwerkzaamheden bestonden uit het terugzetten van enkele eiken als hakhout. Meerdere overstaanders werden gespaard in opdracht van de eigenaresse. Vervolgens is de gehele houtwal beplant met onder andere inlandse eik, hazelaar en hulst. Daarnaast is de houtwal weer netjes uitgerasterd en is het verdwenen wallichaam weer hersteld. Tijdens

de eerste dag van de uitvoeringswerkzaamheden was er een persmoment waarbij de Landschapswacht de aanwezige pers uitleg heeft gegeven over de aanwezige knelpunten en problemen die spelen rondom het behoud en beheer van dit erfgoed.

Hier wordt, na de restauratie, een voorlichtingsbord geplaatst met informatie over houtwallen, de cultuurhistorie, ecologische waarden en problemen die spelen rond de bescherming en het beheer van dit cultuurhistorisch erfgoed en de financiële tekorten die er zijn voor het beheren van houtwallen in Groningen.

Oorzaken voor verval en verwaarlozing

De Landschapswacht heeft bij Landschapsbeheer Groningen navraag gedaan naar de oorzaken die hebben geleid tot het verval van dit cultuurhistorisch waardevolle landschapselement:

- De houtwal heeft zijn oorspronkelijke functie verloren. Er wordt geen hout meer uit de houtwal gebruikt en het prikkeldraad heeft de functie van veekeuring overgenomen;

De afgezette eiken lopen weer uit.

Links op de voorgrond het herstelde wallichaam, dat (rechts) weer is ingeplant met onder andere inlandse eik, hazelaar en hulst.

- De door de Landschapswacht betaalde, voor de eigenaar gratis, uitgevoerde herstelwerkzaamheden zouden door de eigenaar niet gedragen kunnen worden;
- Herstel van het oorspronkelijke beheer door wegwerking van achterstallig onderhoud komt niet in aanmerking voor subsidie;
- Dit object in de gemeente Haren voldoet niet aan de eisen vanuit Programma Beheer. Er is wel subsidie mogelijk in dit gebied voor houtwallen mits het object grenst aan landbouwgrond. Dit is niet het geval bij dit object en daarom is er geen subsidie mogelijk. De grond lag namelijk achter een huis wat vroeger een boerderij is geweest. De grond hoorde bij het huis en de eigenaar gebruikte de grond niet als landbouwgrond. Noch de provincie, noch de gemeente kennen andere regelingen voor subsidiëring voor het beheer van objecten als deze;
- Zelfs wanneer het object wel gelegen was in gebieden waarvoor pakket houtwal van Programma Beheer bedoeld is, zouden de daaruit verstrekte gelden niet toereikend zijn geweest. De houtwal is 240 meter lang. Vanuit Programma Beheer wordt € 0,34 per meter per jaar uitgekeerd. Voor deze houtwal komt dat neer op een bedrag van € 81,60 per jaar. De kosten bedragen echter in werkelijkheid € 1,10 per meter per jaar, inclusief opwallen (zie tabel paragraaf 2.2). Er is dus € 264,- per jaar nodig voor het regulier beheer van deze houtwal. Het tekort is € 182,40 per jaar;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van het wallichaam;
- De eigenaar was überhaupt niet op de hoogte van het bestaan van subsidieregelingen en zou dus, wanneer het element bij hem in eigendom wel in een gunstige staat van onderhoud had verkeerd, geen aanvraag hebben ingediend.

Algemene conclusie met betrekking tot houtwallen in Groningen

Houtwallen kwamen en komen in Groningen alleen in het zuiden voor. Het merendeel van de houtwallen die hier lagen zijn ook nog eens verdwenen, of gestrand in bebouwing. En wat er nog staat is grotendeels in verval. Het cultuurhistorisch zeldzaam erfgoed schreeuwt hier om aandacht en de bevoegde overheden zouden ook werk moeten maken van goede voorlichting aan de geheel van het erfgoed vervreemde bevolking ter plaatse!

Momenteel raamt de Landschapswacht in samenwerking met Landschapsbeheer Groningen de totale lengte aan houtwallen in Groningen op ca. 90 km. Hiervan is momenteel 17 km ondergebracht in Programma Beheer. Uitgangspunt is dat 25% van pakket 65 (het pakket voor houtwallen, houtsingels en hagen) uit houtwal bestaat. Opgemerkt dient te worden dat vanwege een zogenaamde vereenvoudiging Programma Beheer een aantal landschapspakketten is samengevoegd en administratief in Programma Beheer als pakket 'singel, houtwal en struweelhaag' is aangemerkt. Voor 2007 is vanuit Programma Beheer in Groningen € 310.000,- beschikbaar om nieuwe contracten af te sluiten. De 73 resterende kilometers houtwal, er van uitgaande dat ze in aanmerking komen voor nieuwe overeenkomsten, vormen slechts één van de pakketten waarop grondgebruikers kunnen intekenen. Momenteel gaat een substantieel deel van de beschikbare gelden naar beheerspakketten in plaats van landschapspakketten, ofwel naar 'kruidenrijk grasland', 'bont weiland' in plaats van 'heggen' en 'houtwallen'.

De kosten van het onderhoud aan een houtwal bedragen € 1,10 per meter per jaar (zie tabel paragraaf 2.2). Voor een nieuwe aanvraag wordt budget vastgelegd voor 6 jaar. Voor Groningen betekent dit een financieringsopgave van € 481.800,- enkel en alleen voor de 73 km houtwallen (terwijl

er maar € 310.000,- beschikbaar is voor alle pakketten!). Daarnaast wordt voor de bestaande 17 kilometer houtwal, die reeds onder Programma Beheer valt, structureel € 0,76 per meter per jaar te weinig betaald, wat resulteert in een tekort van € 12.920,-. Dit brengt het totaal op **€ 494.720,-** tekort, enkel en alleen voor regulier onderhoud aan bestaande houtwallen in Groningen.

Daar komt nog bij dat landbouwgrond veel meer waard is dan natuurgrond. Het prijsverschil is maar liefst 85% tussen natuurgrond en landbouwgrond. Voor bestaande landschapselementen wordt de onderliggende grond niet vergoed. Deze éénmalige grondwaardedaling moet volgens de Landschapswacht vergoed worden.

In Groningen liggen 90 km houtwallen. Bij een gemiddelde breedte van 5 meter (Bron: DLG) komt dat neer op 45 hectare. De gemiddelde landbouwgrondprijs in Groningen is € 23.000,- per hectare (Bron: Boerderij, 2006). Als de 45 hectare houtwallen landbouwgrond was geweest, was dit € 1.035.000,- waard. Nu is het € 155.250,- waard. Een grondwaardedaling van maar liefst **€ 879.750,-!**

Bovenstaande in achtnemende moet geconcludeerd worden dat de provincie Groningen met haar invulling van Programma Beheer volstrekt onvoldoende middelen uittrekt om ons erfgoed te redden, wat verdere achteruitgang van landschapskwaliteit in de hand werkt.

Bijlage: kopstukken kranten

Landschapswacht wil aandacht voor Elzensingels

de Telegraaf (749810)

van: 08.04.2006

Pagina: 60

cm2:358.37

Tweede leven oude hagen

Reddingsactie Landschapswacht

AD Amersfoortse Courant (22539)

van: 07.02.2007

Pagina: 39

cm2:369.28

Kom met een tegemoetkoming en een boer wil best zijn singel onderhouden

Stentor Gelders Dagblad (18367)

van: 24.01.2007

Pagina: 15

cm2:213.92

**Landwe
Rekken in
ere hersteld**

Landelijke actie om 'erfgoed van het platteland' onder aandacht te brengen

Meer geld voor elzensingels'

Landschapswacht: "herstel de graften"

Euwenoud erfgoed vergt beheer

De gestage terugkeer van de gevlochten heg

Texel herstelt historische "tuunwallen"

Maaslandschap glorieert dankzij de heggen

7. Samenvatting

Aanleiding

Ons landschap is onderhevig aan niet aflatende erosie, waarbij kwantiteit en kwaliteit voortdurend verminderen. De karakteristieke streekeigenheid en de geschiedenis verdwijnen uit ons landschap en dieren en planten worden langzaam een zeldzame verschijning. De Landschapswacht is vooral bezorgd over het tempo waarmee met name de kleine landschapselementen verdwijnen, terwijl zij door hun regionale en van oudsher repeterende voorkomen een onmisbare functie vervullen voor de leesbaarheid, beleefbaarheid, biodiversiteit, aantrekkelijkheid en streekeigenheid van een regio of streek. Door functieverlies, in het verleden op grote schaal uitgevoerde ruilverkavelingwerken en schaalvergroting in de landbouw is dit erfgoed zo zeldzaam geworden dat in feite alle laatst overgebleven resten uniek en het behouden waard zijn. Cultuurhistorische landschapselementen zijn bovendien levende elementen die planten en dieren onderdak verlenen. Onderhoud is, net als bij gebouwen, onontbeerlijk om duurzaam behoud te garanderen.

Stichting de Landschapswacht ziet erop toe dat eigenaren en gebruikers van agrarische cultuurhistorische landschappen en of elementen daaruit goed behouden en beheren, en zo geen afbreuk doen aan erfgoedwaarde, leesbaarheid en beleefbaarheid van deze landschappen.

In deze fase richt de Landschapswacht zich uitsluitend op erfgoedwaardige landschapselementen in particulier bezit. Veel van deze elementen zijn aan verval onderhevig, of lopen gevaar op inscheuring of afbreken door te zware houtgroei. Ook hier wil de Landschapswacht de sluipende teloorgang van cultuurhistorische landschappen keren en bestuurders en volksvertegenwoordiging wijzen op hun verantwoordelijkheid voor het behoud van het landschappelijk erfgoed, opdat ook toekomstige generaties van de ontroerende geschiedenis en schoonheid van het landschap kunnen blijven genieten. De Landschapswacht biedt particuliere eigenaren een eenmalige opknopbeurt aan van een landschapselement bij hen in bezit, wanneer geen andere kostendekkende regeling voor handen is.

Verval van landschapselementen

De eerste en meest voor de hand liggende oorzaak voor het verval van landschapselementen is dat zij in de loop van de tijd hun functie voor de landbouw verloren hebben. Daarnaast hebben veel agrariërs voor aanvang van de ruilverkavelingen in het belang van een voor hun gunstige taxatie vele elementen geroid. Meer oppervlak productiegrond betekende immers een betere positie in het onderhandelings-

proces. Daarnaast zijn doorlopend de laatste decennia landschapselementen door verval en vernieling verdwenen. In de ogen van veel eigenaren staan zij nog steeds schaalvergroting in de weg, werpen schaduw op het land, zorgen voor wortelschade, planologische doorwerking, overlast van wortelopslag, overgroeiing van afrasteringen en nemen ze grond in beslag. Dit gaat ook nog eens gecombineerd met een zorgelijk toekomstperspectief voor grote delen van de agrarische sector. Ook speelt het probleem van een dalend aantal opvolgers door het onpopulair worden van het agrarische beroep tegenover andere keuzemogelijkheden.

Het overgrote deel van Nederland is landschappelijk ontmanteld. Wat rest zijn letterlijk de restjes van een niet zelden eeuwenoude geschiedenis. Deze, meer door toeval dan door bewust beleid bewaard gebleven landschapselementen, vormen de stoffering van het landschap. Ze herbergen belangwekkend genetisch materiaal van de oorspronkelijke bomen en streken van onze eigen regionale bodems. De Landschapswacht heeft in haar werk de afgelopen twee jaar een aantal observaties gedaan met betrekking tot restricties, belemmeringen en tekorten die het verval van landschapselementen in de hand werken. Hieronder een opsomming:

- Betrokken eigenaren worden niet of nauwelijks benaderd om hen te helpen, om het erfgoed van ons allemaal te herstellen en duurzaam te beheren;
- Regelingen voor regulier beheer van landschapselementen zijn niet toereikend;
- Erfgoedwaardige elementen die op de 'verkeerde plek' lagen kwamen überhaupt voor geen enkele regeling in aanmerking;
- Sommige cultuurhistorische beheersmaatregelen kennen in het geheel geen vergoedingsmogelijkheid;
- Waardevolle eeuwenoude landschapselementen worden niet actief opgespoord, structureel en systematisch in kaart gebracht en met adequate financiële middelen veiliggesteld en beheerd;
- Tot slot bleken de regelingen pas toepasbaar na het nemen van de nodige, vaak bureaucratische hobbels door de agrariër zelf.

Programma Beheer

Programma Beheer is hét instrument in Nederland voor het dagelijks beheer en de aanleg van nieuwe landschapselementen. De regeling biedt geen mogelijkheden voor herstel en restauratie van bestaande, oude elementen in uiteenlopende stadia van verval. Hier ligt het grote probleem waar-

door duizenden elementen in ons land nog steeds verder vervallen en uiteindelijk zullen verdwijnen. Dit is een overal zichtbaar verschijnsel!

Naast het volledig ontbreken van subsidies voor herstel en restauratie van oude en vervallen landschapselementen levert de werking van Programma Beheer een aantal mechanismen die verder verval en het verdwijnen van landschapselementen onbedoeld ondersteunen:

- Eigenaren worden niet actief benaderd door Dienst Landelijk Gebied;
- Er is structureel te kort aan geld voor beheer van landschapselementen;
- Niet voor alle type landschapselementen is subsidie te verkrijgen;
- Programma Beheer pakketten zijn niet overal toepasbaar;
- De waardedaling wanneer landbouwgrond omgezet wordt in natuurgrond;
- Contractduur van zes jaar is te kort;
- Voortdurende veranderingen van regelingen.

Constateringen

- Er bestaan geen subsidies voor achterstallig onderhoud binnen Programma Beheer;
- 18 van de 29 eigenaren waren niet op de hoogte van subsidiemogelijkheden;
- 19 van de 29 elementen komen niet in aanmerking voor Programma Beheer;
- Bepaalde pakketten zijn in bepaalde gebieden niet opgesteld;
- Bepaalde elementen worden niet gehonoreerd in gebieden waar zij historisch evident thuishoren, zoals holle wegen en graften buiten Zuid-Limburg;
- Programma Beheer en andere financieringsprogramma's zijn in grote delen van het land niet toepasbaar;
- Oorspronkelijke erfgoedelementen komen niet in aanmerking voor een grondwaardedalingvergoeding;
- De vergoedingen van Programma Beheer zijn structureel te laag;
- Landweren en graften moeten als houtsingel aangevraagd worden waardoor de vergoeding veel te laag is;
- Er bestaan geen pakketten voor het opwallen van wallichamen, het vlechten van heggen en het plaggensteken en opstapelen van tuunwallen;
- Voor recent ontstane cultuurhistorische elementen bestaat geen vergoeding;
- Bij geen enkele overheid bestaat een overzicht met betrekking tot hoeveel erfgoedwaardige landschapselementen er nog zijn, waar ze zich bevinden en in welke staat ze verkeren;
- Vrijwel alle agrariërs hebben de voorkeur om afspraken te maken over een veel langere periode dan zes jaar met de overheid.

Aanbevelingen

- De overheid zou de eigenaren, die nog erfgoedwaardige landschapselementen op hun bedrijf hebben, actief moeten benaderen;
- De beheerspakketten dienen zo samengesteld te worden dat de kosten in hun geheel worden betaald, met daarbovenop de bonusvergoeding van 20%;
- Het vergoeden van de grondwaardedaling onder het element;
- Er dienen pakketten voor achterstallig onderhoud te worden gemaakt en opengesteld in heel het land;
- Er moeten pakketten komen voor vlechtheggen, opwallen van wallichamen, tuunwallen, landweren, graften en nieuwe cultuurhistorische elementen;
- Het door de Landschapswacht geconstateerde onverdedigbare regionale onderscheid voor de opengestelde pakketten, voor knip- en scheerheggen en/of holle wegen bijvoorbeeld, dient vervangen te worden door een generieke openstelling;
- Er dienen beheerscontracten met het oog op de lange termijn worden afgesloten;
- Programma Beheer of welke andere regeling voor het behoud van landschappelijk erfgoed dient land/provincie dekkend toepasbaar en financieel toereikend te zijn;
- De Landschapswacht adviseert om met grote spoed een landsdekkende inventarisatie op te starten door professionals.

